ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ
“НЕОФИТ РИЛСКИ”

ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

МЕЖДУНАРОДНА ПОЛИТИКА

(посветен на 80-ата годишнина на ООН)

Година XXI
Брой 2

Благоевград, 2025

МЕЖДУНАРОДНА ПОЛИТИКА

Год. XXI

Брой 2

Издание на Югозападния университет „Неофит Рилски“

Правно-исторически факултет

Благоевград, 2025

МЕЖДУНАРОДНА ПОЛИТИКА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ
Проф. д.н. Габриела Белова – Главен редактор
Проф. д.ю.н. Борис Велчев
Проф. д-р Николай Марин
Проф. д-р Веселин Вучков
Проф. д-р Евгени Танчев
Проф. д-р Владислав Чаплински
Проф. д-р Диана Ковачева
Доц. д-р Иван Цветанов
Доц. д-р Николай Попов
Доц. д-р Диана Велева
Доц. д-р Гергана Георгиева
Доц. д-р Тран Ван Хоа
Доц. д-р Ана Джумалиева
Гл. ас. д-р Владислав Кръстев

Отговорни редактори и езиково-стилова редакция
Гл. ас. д-р Анна Христова
Гл. ас. д-р Вероника Стоилова

Консултанти
Проф. д-р Ирена Илиева
Проф. д.ю.н. Надя Бояджиева
Доц. д-р Симо Михов
Доц. д-р Тодор Кобуров

Чуждестранни консултанти
Проф. д-р Константинос Антонополос, Тракийски университет „Демокрит“, Комотини
Проф. д-р Михалис Хрисомалис, Тракийски университет „Демокрит“, Комотини
Проф. д-р Серж Сюр, Университет Сорбона-Асас, Париж 2
Проф. д-р Сергиуш Леончик, Университет в гр. Шедълце, Полша
Проф. д-р Леван Жакели, Батумски държавен университет „Шота Руставели”
Проф. д.и.н Вячесляв Циватий, Киевски национален университет „Тарас Шевченко“

Редакционната колегия не носи отговорност за изразените мнения и позиции в публикуваните материали, които следва да отговарят на изискванията за академичен стандарт и професионална коректност.

© Всички оригинални материали са на Югозападния университет „Неофит Рилски“ ISSN 2367-5373
Редакция: 2700 Благоевград, пл. Георги Измирлиев – Македончето №1, тел.: 073/88 68 66, e-mail: international_politics@swu.bg
Издател: Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2700 Благоевград, ул. Иван Михайлов № 66

INTERNATIONAL POLITICS

EDITORIAL BOARD
Prof. Gabriela Belova, Dr. Sc. – Editor-in-Chief
Prof. Boris Velchev, Dr. Sc.
Prof. Nikolay Marin, PhD
Prof. Veselin Vuchkov, PhD
Prof. Evgeni Tanchev, PhD
Prof. Władysław Czapliński, PhD
Prof. Diana Kovacheva, PhD
Assoc. Prof. Ivan Tsvetanov, PhD
Assoc. Prof. Nikolay Popov, PhD
Assoc. Prof. Diana Veleva, PhD
Assoc. Prof. Gergana Georgieva, PhD
Assoc. Prof. Tran Van Hoa
Assoc. Prof. Ana Dzhumalieva, PhD
Chief Assist. Vladislav Krastev, PhD

Duty editors and linguistic and stylistic editing
Chief Assist. Anna Hristova, PhD
Chief Assist. Veronika Stoilova, PhD

Consultants
Prof. Irena Ilieva, PhD
Prof. Nadya Boyadzhieva, Dr. Sc.
Assoc. Prof. Simo Mihov, PhD
Assoc. Prof. Todor Koburov, PhD

Foreign Consultants
Prof. Konstantinos Antonopolos, PhD, Democritus University of Thrace, Komotini, Greece
Prof. Michalis Hrisomalis, PhD, Democritus University of Thrace, Komotini, Greece
Prof. Serge Sur, PhD, Sorbonne-Assas University, Paris 2
Prof. Sergiusz Leonczyk, PhD, University of Szędlec, Poland
Prof. Levan Jackeli, PhD, Batumi State University "Shota Rustaveli"
Prof. Vyacheslav Tsivatiy, DSc., Taras Shevchenko National University of Kyiv

The editorial staff is not responsible for the views expressed as well as the positions in the published materials that are to meet the requirements for academic standard and professional propriety.

© All original materials belong to the South-West University "Neofit Rilski" ISSN 2367-5373
Editing House: 2700 Blagoevgrad, 1 "Georgi Izmirliev – Makedoncheto" Sq.; Tel.: 073/88 68 66, E-mail: international_politics@swu.bg
Publisher: University Press "Neofit Rilski", 2700 Blagoevgrad, 66 Ivan Mihaylov Str.

Съдържание

80 години ООН

Проф. д-р Николай Марин, гл. ас. д-р Анна Христова
Дейността на ООН в изграждане на нов дигитален модел в областта на образованието / 9

Проф. д-р Пламен Богданов
Глобалните международни организации и международната сигурност / 41

Проф. д-р Владко Иванов
Единство и конфликтност между сферите на общата и националната сигурност / 52

Проф. д-р Стоян Стойчев
ООН и ЕС – нужните организации, но с нуждата от трансформация и промени / 59

Доц. д-р Пламен Теодосиев
Предизвикателства пред ООН в регулацията и управлението на изкуствения интелект в международните отношения: между технологичния суверенитет и колективната сигурност / 82

Проф. д.н. Габриела Белова, доц. д-р Гергана Георгиева
Новите пандемични заплахи и ролята на ООН и СЗО / 90

Доц. д.ю.н. Ивайло Стайков
Пандемията Covid-19 като „Кризисна ситуация, която е възникнала по причина на бедствие“ по смисъла на Препоръка № 205 от 2017 г. на Международната организация на труда / 99

Доц. д-р Тотко Симеонов
Новите средства и форми за стратегическо възпиране – предизвикателства пред мирното разрешаване на международните спорове / 120

Доц. д-р Николай Попов
ООН в геополитическата реалност на 21 век / 126

Гл. ас. д-р Владимир Бабанов
Artificial Intelligence and Cybersecurity in Space Warfare / 132

Млади учени

Гл. ас. д-р Митко Димитров
Необходимост от нова ценностна система в съвременното глобално общество / 139

Докторант Пламена Янчева

Правото на зачитане на личния и семейния живот в съвременна Европа / 145

Докторант Вилма Муста
International Legal Aspects of the Fetus and Abortion / 174

Докторант Явор Симов
Понятието гражданство в националното и международното право / 183

Нашите автори / 198

80 ГОДИНИ ООН

Статиите в рубриката са представени като доклади на кръгла маса на тема „80 години ООН: постижения и предизвикателства пред международната сигурност“ на 27 юни 2025 г. Събитието бе организирано в партньорство с Университета по библиотекознание и информационни технологии в рамките на дългогодишното сътрудничество между двете висши училища.

ДЕЙНОСТТА НА ООН В ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВ ДИГИТАЛЕН МОДЕЛ В ОБЛАСТТА НА ОБРАЗОВАНИЕТО

Проф. д-р Николай Марин, гл. ас. д-р Анна Христова, Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград

Резюме: *Настоящата статия изследва трансформацията на образователната среда в епохата на дигитализацията, като разглежда ключовите елементи на новия образователен модел в контекста на глобалните препоръки на Организацията на обединените нации. Акцентът е поставен върху развитието на дигиталната грамотност като основна компетенция за 21-ви век, интеграцията на дуалното обучение с дигитални технологии и стратегическите насоки на ООН за устойчиво образователно развитие. Чрез систематичен анализ на официални документи на UNESCO, UNICEF и други агенции на ООН, изследването идентифицира ключовите предизвикателства и възможности пред съвременното образование. Резултатите показват необходимостта от системна промяна в образователните подходи, която да интегрира дигиталните технологии по начин, гарантиращ равен достъп до качествено образование и подготовка на учащите за бъдещия трудов пазар. Предложеният модел на образователната среда се основава на принципите на хибридността, персонализацията и непрекъснатото развитие, като отчита специфичните нужди на различните възрастови групи и социални общности.*
Ключови думи: *дигитализация, образователна среда, дигитална грамотност, дуално обучение, ООН, устойчиво развитие, UNESCO, хибридно обучение.*

THE ACTIVITIES OF THE UN IN BUILDING A NEW DIGITAL MODEL IN THE FIELD OF EDUCATION

Prof. Nikolay Marin, PhD, Chief Assist. Anna Hristova, PhD, South-West University “Neofit Rilski”, Blagoevgrad

Abstract: *This article examines the transformation of the educational environment in the age of digitalization, exploring the key elements of the new educational model in the context of the global recommendations of the United Nations. The focus is placed on the development of digital literacy as a core 21st-century competency, the integration of dual education with digital technologies, and the strategic guidelines of the UN for sustainable educational development. Through a systematic analysis of official documents by UNESCO, UNICEF, and other UN agencies, the study identifies the major challenges and opportunities facing modern education. The results demonstrate the necessity of systemic change in educational approaches that integrates digital technologies in a way that ensures equal access to quality education and prepares learners for the future labor market. The proposed model of the educational environment is based on the principles of hybridity, personalization, and continuous development, taking into account the specific needs of different age groups and social communities.*
Keywords: *digitalization, educational environment, digital literacy, dual education, UN, sustainable development, UNESCO, hybrid learning.*

1. Въведение

Дигиталната революция коренно променя начина, по който живеем, работим и учим, като поставя пред образователните системи безпрецедентни предизвикателства и възможности. В контекста на бързо развиващите се технологии като изкуствения интелект, машинното обучение, виртуалната реалност и интернет на нещата, традиционните образователни модели се оказват неадекватни за подготовката на учащите за предизвикателствата на съвременния свят. Глобалната пандемия от COVID-19 допълнително ускори процесите на дигитална трансформация в образованието, като принуди милиони учащи и преподаватели по света да преминат към дистанционни форми на обучение. Този неочакван експеримент разкри както потенциала, така и ограниченията на дигиталното образование, подчертавайки необходимостта от разработване на нови, по-гъвкави и адаптивни образователни модели. Необходимостта от нов модел на образователната среда става все по-неотложна, особено предвид нарастващите различия в достъпа до качествено образование и технологии между различните социални групи и географски региони. Съвременните образователни системи трябва да отговорят на изискванията за развитие на дигитални компетенции, критично мислене, креативност и способност за учене през целия живот.

Организацията на обединените нации (ООН) отбелязва 80-годишнина от своето учредяване през 1945 година, когато на 25-26 юни в Сан Франциско бе подписан Уставът на ООН (УООН) от представители на 50 държави. Документът влезе в сила на 24 октомври 1945 г., като тази дата се отбелязва ежегодно като Ден на ООН. От създаването си организацията се превърна в най-значимия международен форум за глобално сътрудничество, който обединява 193 държави-членки в усилията им за поддържане на мира, сигурността и устойчивото развитие. Дългогодишният опит на ООН в решаването на глобални предизвикателства я направи естествен лидер в адресирането на съвременните проблеми, свързани с дигиталната трансформация на обществото.

Съвременният дневен ред на ООН включва множество въпроси от критично значение за човечеството, сред които централно място заема дигиталното сътрудничество като нова сфера на международни отношения. На 11 юни 2020 г. Генералният секретар на ООН публикува Пътна карта за дигитално сътрудничество (A/74/821), която адресира начините, по които международната общност може по-добре да използва възможностите на дигиталните технологии, като същевременно се справя с техните предизвикателства. Този документ се основава на препоръките на Панела на високо равнище за дигитално сътрудничество и очертава практически политически действия за изграждане на по-безопасен и справедлив дигитален свят. Дигиталното

сътрудничество представлява по-широка концепция от дигиталното образование, но и двете области са тясно взаимосвързани, тъй като образованието играе ключова роля в развитието на дигиталните умения и компетентности на населението.

Редица международни организации, част от системата на ООН, активно се занимават с въпросите на дигиталното образование, признавайки го като неразделна част от Цел 4 от Целите за устойчиво развитие (ЦУР). ЦУР 4 има за цел да "осигури приобщаващо и справедливо качествено образование и да насърчи възможностите за учене през целия живот за всички". ЮНЕСКО, като водеща агенция за образование в системата на ООН, координира глобалните усилия за постигане на тази цел и признава дигиталната грамотност като основно умение за всички в съвременния свят. Международният съюз за далекосъобщения (ITU) и Програмата за развитие на ООН (UNDP) също играят важна роля в развитието на дигиталните компетентности и преодоляването на дигиталното неравенство. Тази интегрирана работа на организациите от системата на ООН демонстрира разбирането, че дигиталното образование е фундаментален елемент за постигане на устойчиво развитие и социална справедливост в дигиталната ера.

Настоящата статия има за цел да анализира компонентите на новия модел на образователната среда в контекста на дигиталната трансформация, като разгледа подробно ролята на дигиталната грамотност като основна компетенция за 21-ви век. Изследването фокусира върху възможностите на дуалното обучение като мост между образованието и практическата дейност, особено в условията на дигитализация на трудовите процеси. Специално внимание се отделя на стратегическите насоки и препоръки на ООН за образователно развитие в дигиталната ера, като се анализират конкретните инициативи и програми на различните агенции на организацията. Чрез систематичен подход към анализа на съвременните предизвикателства и възможности, статията цели да предложи практически препоръки за развитие на устойчив и приобщаващ модел на образователната среда. Изследването се основава на широк спектър от първични източници, включително официални документи на ООН, научни публикации и емпирични данни от различни образователни системи по света. Окончателната цел е да се допринесе за дебата относно бъдещето на образованието и да се предостави полезна информация за политици, образователни лидери и изследователи в областта.

2. Методология на изследването

Методологическият подход на настоящото изследване се основава на систематичен преглед и анализ на официални документи на Организацията на обединените нации и нейните специализирани агенции, свързани с образователната политика и дигиталната трансформация. Изследването включва детайлен анализ на стратегически документи като Agenda 2030 за устойчиво развитие, Рамката за действие Education 2030 на UNESCO, различни доклади на UNICEF относно дигиталното образование, както и позиционни документи на ITU относно дигиталните компетенции. Използван е качествен подход към анализа на данните, като се прилагат техники на тематичен анализ и контент анализ за идентифициране на ключовите теми и тенденции в официалните позиции на ООН. Изследването включва също сравнителен анализ на различни национални стратегии за дигитално образование от водещи страни в областта като Сингапур, Естония, Финландия и Южна Корея. Особено внимание се отделя на анализа на най-добрите практики и иновативни подходи, които са били препоръчани или подкрепени от агенциите на ООН. Временната рамка на изследването обхваща периода от 2015 година до настоящия момент, като се фокусира върху документи и инициативи, приети след одобряването на Целите за устойчиво развитие.

За целите на изследването са използвани както публично достъпни документи, така и специализирани бази данни на ООН, включително UNESCO Institute for Statistics, UNICEF Data и ITU Statistics. Анализът включва количествени данни относно достъпа до образование и технологии в различни региони на света, както и качествени данни относно образователните политики и практики. Използван е междудисциплинарен подход, който интегрира перспективи от образователните науки, технологиите, социологията и политическите науки. Изследването прилага принципите на систематичния преглед, включително ясни критерии за включване и изключване на източници, оценка на качеството на доказателствата и синтез на резултатите. Особено внимание се отделя на етичните аспекти на дигиталното образование и въпросите, свързани със защитата на данните и правата на децата в дигитална среда. Методологията включва също критичен анализ на ограниченията и предизвикателствата пред имплементирането на препоръките на ООН в различни национални контексти. Резултатите от анализа са валидирани чрез триангулация на различни източници на данни и сравнение с независими изследвания в областта на образователната дигитализация.

3. Международни организации в дигиталната концептуализация: анализ на приноса на ООН, ЮНЕСКО, УНИЦЕФ и Международния пощенски съюз

Дигиталната трансформация в образованието представлява далеч повече от простото внедряване на технологии в учебния процес - тя включва фундаментална промяна в начина на мислене, преподаване и учене, която засяга всички аспекти на образователната система. Според UNESCO, дигиталната трансформация в образованието се характеризира с преминаването от традиционни, централизирани модели на обучение към гъвкави, персонализирани и мрежови подходи, които използват потенциала на дигиталните технологии за подобряване на образователните резултати. Този процес включва не само техническите аспекти на внедряването на информационни и комуникационни технологии, но и промени в педагогическите практики, организационните структури и културните нагласи към ученето. Трансформацията изисква нов подход към разбирането на ролята на учителя, който от предавател на знания се превръща в фасилитатор на учебния процес и ментор в развитието на критично мислене и творчески способности. Същевременно се променя и ролята на ученика, който от пасивен получател на информация се трансформира в активен участник в собственото си обучение, способен да поема отговорност за личното си развитие. Дигиталната трансформация изисква също промяна в начина на оценяване и сертифициране на компетенциите, като се преминава от традиционни форми на изпитване към по-гъвкави и автентични методи за оценка на постиженията.

Организацията на обединените нации заема централна позиция в глобалната дигитална концептуализация чрез своята Пътна карта за дигитално сътрудничество от 2020 година, която представлява всеобхватна стратегия за справяне с предизвикателствата и възможностите на дигиталната ера. Документът очертава осем ключови области за действие, включително дигитална свързаност, дигитални обществени блага, дигитална включеност, изграждане на капацитет, дигитални човешки права, изкуствен интелект, дигитално доверие и сигурност, както и глобално дигитално сътрудничество. ООН разглежда дигиталните технологии не просто като технически инструменти, а като фундаментални елементи за постигане на Целите за устойчиво развитие до 2030 година. Организацията подчертава необходимостта от многостранен подход, който включва правителства, частния сектор, гражданското общество и академичната общност в създаването на дигитални екосистеми, които служат на всички хора и не оставят никого назад.

ЮНЕСКО се утвърждава като водеща организация в концептуализирането на дигиталната трансформация на образованието чрез разработването на всеобхватни рамки и стандарти за интегриране на технологиите в образователните системи. Организацията и нейните партньори стартираха нова обща рамка за осигуряване на ориентирана към човека, устойчива дигитална трансформация на образованието за всички. Дигиталната трансформационна рамка на ЮНЕСКО се състои от шест стълба, включително координация и лидерство, свързаност и инфраструктура, разходи и устойчивост, капацитет и култура, съдържание и решения, и данни и доказателства. Дигиталните технологии имат потенциала да ускорят напредъка към Цел 4 за устойчиво развитие в образованието и да трансформират начините на осигуряване на универсален достъп до обучение, като подобрят качеството и релевантността на ученето, засилят включването и подобрят администрацията и управлението на образованието. ЮНЕСКО подкрепя държавите-членки да проектират, интегрират и прилагат ефективни национални политики и стратегически планове за дигитално обучение, като гарантира, че дейностите на терена отговарят на нуждите на всяка страна и общност със специален фокус върху неблагоприятствани популации.

УНИЦЕФ играе ключова роля в дигиталната концептуализация чрез своите амбициозни инициативи за осигуряване на дигитален достъп и образование за всички деца в света. През 2019 година УНИЦЕФ и МТС стартираха Гига - глобална инициатива за свързване на всяко училище в света с интернет и осигуряване на достъп на всеки ученик до информация, възможности и избор до 2030 година. Новият проект Гига от МТС и УНИЦЕФ има за цел да свърже 6 милиона офлайн училища до 2030 година, преодолявайки образователното и дигитално неравенство и принасяйки полза на милиони ученици и общности по света. Новата стратегия за дигитално образование на УНИЦЕФ 2025-2030 представлява призив за действие за трансформиране на ученето чрез интелигентно, устойчиво и включващо използване на технологии. Системната рамка на Колаборативния център за дигитална трансформация предоставя инструмент за подкрепа на глобални инициативи, свързани с дигиталната трансформация в образованието, включително инициативата на ЮНЕСКО и УНИЦЕФ „Портали към публично дигитално обучение“ и инициативата „Гига“ на МТС и УНИЦЕФ за свързване на всички училища.

Международният пощенски съюз (МПС) представлява уникален подход към дигиталната концептуализация чрез използването на глобалната пощенска инфраструктура като платформа за дигитална включеност и предоставяне на дигитални

услуги. Connect.post е инициатива на МПС за свързване на всеки пощенски офис с интернет до 2030 година, за да се постигне значима дигитална трансформация и включване на бизнеси и граждани в общностите, които те обслужват. Чрез своята инициатива Connect.post, МПС създава финансова платформа за улесняване на устойчивото и включващо разгръщане на дигитална инфраструктура и услуги чрез пощенската мрежа. МПС и Международната федерация на библиотечните асоциации и институции (IFLA) си партнират за увеличаване на достъпа до основни дигитални услуги и изграждане на капацитет чрез доверените, достъпни глобални мрежи от пощенски офиси и библиотеки. МПС е специализирана агенция на ООН, която определя международните пощенски регулации, насърчава сътрудничеството в пощенския сектор и се фокусира върху развитието на електронната търговия.

Анализът показва, че четирите разглеждани организации не действат изолирано, а формират комплексна екосистема от взаимосвързани инициативи и партньорства в областта на дигиталната концептуализация. ООН осигурява стратегическата рамка и политическото ръководство чрез своята Пътна карта за дигитално сътрудничество, докато ЮНЕСКО се специализира в образователните аспекти и разработването на техническите стандарти. УНИЦЕФ се фокусира върху практическото осъществяване на дигиталната включеност на децата чрез мащабни инфраструктурни проекти като Гига, а МПС предлага иновативен подход за използване на съществуващата пощенска инфраструктура като основа за дигитални услуги. Тази многоизмерна колаборация демонстрира зрелостта на международната общност в разбирането, че дигиталната трансформация изисква координирани усилия на различни нива - от политическо планиране и стандартизация до техническа имплементация и общностно приобщаване.

Приносът на ООН, ЮНЕСКО, УНИЦЕФ и Международния пощенски съюз в дигиталната концептуализация представлява многопластов и комплементарен подход към глобалните предизвикателства на дигиталната ера. Всяка организация допринася с уникална перспектива и специализирани компетентности - ООН с глобалното стратегическо видение, ЮНЕСКО с образователната експертиза, УНИЦЕФ с фокуса върху детските права и практическата имплементация, и МПС с иновативното използване на съществуващи инфраструктури. Техните съвместни усилия очертават цялостна концепция за дигитална трансформация, която поставя човека в центъра, насърчава включеността и устойчивостта, и стремежа да не остави никой назад в дигиталната ера. Успехът на тези инициативи ще бъде критично важен за постигането

на Целите за устойчиво развитие и изграждането на по-справедливо и свързано глобално общество.

4. Дигиталната грамотност като основна компетенция за 21-ви век

Дигиталната грамотност в съвременния контекст далеч надхвърля традиционното разбиране за компютърни умения и представлява комплексна компетенция, която е от съществено значение за пълноценното участие в дигиталното общество и икономика на знанието. UNESCO дефинира дигиталната грамотност като способността за достъп, управление, разбиране, интегриране, комуникиране, оценяване и създаване на информация безопасно и подходящо чрез дигитални технологии за заетост, достойна работа и предприемачество. Тази дефиниция подчертава многоизмерния характер на дигиталната грамотност, която включва както технически умения, така и когнитивни способности, социални компетенции и етични нагласи. В епохата на изкуствения интелект, голямата обработка на данни и интернет на нещата, дигиталната грамотност се превръща в основна предпоставка за образователен успех, професионална реализация и активно гражданско участие. Развитието на дигитална грамотност изисква системен подход, който започва от ранна възраст и продължава през целия живот, като се адаптира към променящите се технологични условия и обществени нужди. Особено важно е дигиталната грамотност да се разглежда не като изолирана техническа компетенция, а като интегрална част от общото образование, която се развива в контекста на различните учебни предмети и дейности.

Техническите умения представляват фундаменталния компонент на дигиталната грамотност и включват способността за ефективно използване на различни дигитални устройства, операционни системи, софтуерни приложения и онлайн платформи. Тези умения обхващат базовите компютърни операции като създаване, съхраняване и споделяне на файлове, използване на интернет браузъри и търсачки, работа с текстообработващи програми, електронни таблици и презентационни софтуери. В по-напреднал план техническите умения включват разбиране на принципите на програмирането, основите на кибернетичната сигурност, работа с бази данни и познания за облачни технологии. Важно е да се отбележи, че техническите умения не се ограничават до познаването на конкретни програми или устройства, а включват способността за адаптиране към нови технологии и самостоятелно учене на нови дигитални инструменти. Развитието на технически умения изисква практическо упражнение и редовно актуализиране на знанията, предвид бързото развитие на

технологиите. Особено внимание трябва да се обърне на развитието на умения за решаване на технически проблеми и диагностициране на основни неизправности, което повишава самостоятелността и увереността на потребителите в дигитална среда. Ефективното преподаване на технически умения изисква балансиран подход между теоретичните знания и практическото приложение, като се осигуряват възможности за експериментиране и творческо използване на технологиите.

Информационната грамотност представлява критично важен аспект на дигиталната грамотност, който включва способността за ефективно търсене, оценяване, анализиране и използване на информация от дигитални източници. В епохата на информационния взрив и феномена на фалшивите новини, способността за критично оценяване на достоверността и качеството на дигиталната информация се превръща в основно умение за всички граждани. Информационната грамотност включва разбиране на различните типове информационни източници, техните характеристики и ограничения, както и умения за ефективно търсене с използване на подходящи ключови думи и стратегии. Особено важно е развитието на способности за разпознаване на предвзетост, пропаганда и манипулация в дигиталното съдържание, както и за проверка на фактите чрез множествени независими източници. Информационната грамотност включва също етичните аспекти на използването на информация, включително спазване на авторските права, правилно цитиране на източници и избягване на плагиатството. Развитието на тези умения изисква активна практика в реални ситуации, като се стимулира критичното мислене и се насърчава скептичният подход към информацията, съчетан с отворена нагласа към учене. Ефективното преподаване на информационна грамотност трябва да включва работа с актуални примери и казуси, които илюстрират важността на тези умения в ежедневието и професионалната дейност.

Медийната грамотност в дигиталната ера се разширява значително спрямо традиционното си разбиране и включва способността за критично анализиране и създаване на медийно съдържание в различни дигитални формати и платформи. Тя обхваща разбирането на начините, по които медиите влияят върху общественото мнение, политическите процеси и социалните нагласи, както и познаването на техниките за медийна манипулация и пропаганда. Медийната грамотност включва способността за разпознаване на различните типове медийни послания, анализиране на техните цели и целеви аудитории, както и оценяване на ефективността на различните комуникационни стратегии. В контекста на социалните медии и персонализираните алгоритми, особено важно става разбирането на механизмите за филтриране и селектиране на информация,

които могат да водят до създаване на информационни балони и ехо камери. Медийната грамотност включва също практически умения за създаване на качествено дигитално съдържание, включително текст, изображения, видео и интерактивни материали, като се спазват етичните стандарти и добрите практики за дигитална комуникация. Развитието на медийна грамотност изисква интегриран подход, който съчетава теоретичните знания за медиите и комуникацията с практически упражнения за анализ и създаване на медийно съдържание. Особено внимание трябва да се обърне на развитието на емоционална интелигентност в контекста на дигиталната комуникация, включително способността за емпатия, толерантност и конструктивен диалог в онлайн среда.

5. Дуалното обучение в контекста на дигиталната трансформация

Дуалното обучение, традиционно свързано с професионалното образование и съчетаването на теоретично обучение с практическа работа в реална трудова среда, претърпява радикална трансформация в условията на дигитализация на икономиката и трудовите процеси. Концепцията за дуално обучение се разширява от класическия модел на чиракуване към по-гъвкави и иновативни форми, които интегрират дигиталните технологии като мост между образователните институции и света на труда. Дигитализацията на дуалното обучение позволява преодоляване на традиционните ограничения като географска отдалеченост, сезонност на работните места и ограничен брой партньори-работодатели, като същевременно разширява възможностите за експериментиране и симулация на реални трудови ситуации. Новият модел на дуално обучение се характеризира с по-голяма гъвкавост в организацията на практическата подготовка, възможности за виртуални стажове и проекти, както и използване на дигитални инструменти за документиране и оценяване на постиженията на учащите. Дигиталните технологии създават предпоставки за персонализиране на практическата подготовка според индивидуалните интереси и способности на всеки учащ, като същевременно осигуряват по-добра координация между различните участници в образователния процес. Трансформацията на дуалното обучение изисква нови форми на партньорство между образователните институции, работодателите и технологичните компании, както и разработване на иновативни подходи за оценяване и сертифициране на компетенциите, придобити чрез дигитални средства.

Виртуалните лаборатории представляват един от най-значимите иновативни елементи в дигитализираното дуално обучение, като позволяват на учащите да експериментират в симулирана среда, която възпроизвежда реални условия без

съпътстващите рискове и разходи. Тези дигитални среди са особено ценни в области като химия, физика, биология, инженерство и медицина, където практическите експерименти могат да бъдат опасни, скъпи или технически сложни за реализиране в традиционна лабораторна среда. Виртуалните лаборатории предоставят възможности за повторение на експерименти, тестване на различни хипотези и изследване на явления, които биха били невъзможни или трудно достъпни в реални условия. Интеграцията на технологии за виртуална и допълнена реалност в лабораторните дейности създава иммерсивни образователни преживявания, които повишават ангажираността и мотивацията на учащите. Виртуалните лаборатории позволяват също документиране и анализ на резултатите чрез цифрови инструменти, което улеснява оценяването на компетенциите и проследяването на напредъка на учащите. Успешното внедряване на виртуални лаборатории изисква значителни инвестиции в технологично оборудване и софтуер, както и специализирана подготовка на преподавателите за работа с тези иновативни инструменти. Важно е виртуалните лаборатории да се разглеждат не като заместител на традиционните практически дейности, а като допълнение, което разширява възможностите за експериментиране и изследване.

Платформите за електронно обучение се превръщат в основна инфраструктура на дигитализираното дуално обучение, като осигуряват интегрирана среда за управление на учебния процес, достъп до образователни ресурси и комуникация между всички участници. Тези платформи предоставят гъвкавост в достъпа до образователни материали и позволяват персонализирано темпо на обучение, което е особено важно за учащи, които съчетават теоретичната подготовка с практическа работа. Съвременните платформи за електронно обучение интегрират различни функционалности като системи за управление на съдържанието, инструменти за оценяване, форуми за дискусии, видеоконференции и мобилни приложения, които създават цялостна образователна екосистема. Използването на изкуствен интелект и машинно обучение в тези платформи позволява автоматизирано препоръчване на учебни материали, адаптивно оценяване и персонализирани учебни пътеки според нуждите на всеки учащ. Аналитичните функции на платформите предоставят детайлна информация за активността и постиженията на учащите, което помага на преподавателите да идентифицират проблемни области и да предоставят навременна подкрепа. Успешната имплементация на платформи за електронно обучение изисква внимателно планиране на съдържанието, обучение на потребителите и техническа поддръжка, за да се гарантира ефективното им използване. Важно е тези платформи да бъдат проектирани с

фокус върху потребителското преживяване и да осигуряват интуитивен интерфейс, който е достъпен за различни възрастови групи и нива на дигитална грамотност.

Дигиталните портфолия представляват иновативен подход за документиране и демонстриране на компетенциите, придобити чрез дуалното обучение, като позволяват на учащите да създават динамични и интерактивни представяния на своите постижения и развитие. За разлика от традиционните статични документи, дигиталните портфолия могат да включват мултимедийно съдържание като видеозаписи на практически дейности, интерактивни презентации на проекти, рефлексии и самооценки на учащите, както и обратна връзка от ментори и работодатели. Този подход осигурява по-пълна и автентична картина на компетенциите на учащите, като включва не само крайните резултати, но и процеса на учене и развитие. Дигиталните портфолия улесняват оценяването на практическите компетенции, които понякога са трудни за измерване чрез традиционни методи, като позволяват демонстриране на творчески и иновативни подходи към решаване на проблеми. Използването на блокчейн технологии за верификация на дигиталните портфолия може да повиши тяхната достоверност и да улесни признаването на компетенциите от страна на работодателите и образователните институции. Разработването на ефективни дигитални портфолия изисква ясни критерии за оценяване, подходящи технологични инструменти и подкрепа за учащите в процеса на създаване и поддържане на портфолиото. Особено важно е дигиталните портфолия да бъдат проектирани така, че да отразяват индивидуалните силни страни и интереси на всеки учащ, като същевременно демонстрират развитието на ключовите компетенции, изисквани от съответната професионална област.

Системите за управление на ученето (LMS) играят централна роля в интеграцията на различните компоненти на дигитализираното дуално обучение, като осигуряват координация между образователните институции, работодателите и самите учащи в рамките на единна дигитална платформа. Тези системи позволяват централизирано управление на учебните програми, планиране на практически дейности, проследяване на напредъка на учащите и комуникация между всички заинтересовани страни. Съвременните LMS системи интегрират функционалности за управление на стажове и практики, включително електронни дневници, системи за оценяване от ментори и работодатели, както и инструменти за планиране и координация на практическите дейности. Използването на мобилни приложения в рамките на LMS системите позволява на учащите да документират своята практическа дейност в реално време, да получават обратна връзка от ментори и да достъпват учебни материали от всяко място.

Аналитичните възможности на тези системи предоставят ценна информация за ефективността на различните компоненти на дуалното обучение и помагат за непрекъснато подобряване на образователните програми. Интеграцията на изкуствен интелект в LMS системите може да подобри персонализацията на обучението чрез автоматично разпознаване на учебните нужди и препоръчване на подходящи ресурси и дейности. Успешното внедряване на LMS системи за дуално обучение изисква тясно сътрудничество между технологичните доставчици, образователните институции и работодателите, за да се гарантира, че системата отговаря на специфичните нужди на всички участници в процеса.

6. Позиции и стратегически документи на Организацията на обединените нации

Agenda 2030 за устойчиво развитие представлява основополагащия документ на Организацията на обединените нации, който поставя образованието в центъра на глобалните усилия за постигане на устойчиво и справедливо бъдеще за цялото човечество. Целта 4 за устойчиво развитие „Осигуряване на приобщаващо и справедливо качествено образование и насърчаване на възможностите за учене през целия живот за всички“ директно адресира предизвикателствата пред съвременното образование в контекста на дигиталната трансформация. Тази цел се разгръща в седем специфични задачи, които обхващат различни аспекти на образованието от ранна детска възраст до възрастни, като специално внимание се отделя на равенството между половете, включването на уязвими групи и развитието на релевантни умения за трудовия пазар. Особено значима в контекста на дигитализацията е задачата 4.4, която призовава за значително увеличаване на броя на младите хора и възрастните, които притежават релевантни умения, включително технически и професионални умения, за заетост, достойна работа и предприемачество. Agenda 2030 подчертава взаимовръзката между образованието и другите цели за устойчиво развитие, като признава ролята на качественото образование като катализатор за постигане на социален прогрес, икономическо развитие и опазване на околната среда. Документът призовава за трансформация на образователните системи, която да отговори на предизвикателствата на 21-ви век, включително дигиталната революция, изменението на климата и нарастващите социални неравенства. Имплементацията на Agenda 2030 изисква координирани усилия на национално и международно ниво, като се осигури адекватно

финансиране, техническа подкрепа и споделяне на най-добри практики между различните страни и региони.

Рамката за действие Education 2030 на UNESCO предоставя детайлни насоки и стратегии за постигане на образователните цели, заложени в Agenda 2030, като специално внимание отделя на интеграцията на информационните и комуникационните технологии в образователните системи. Документът признава трансформативния потенциал на дигиталните технологии за подобряване на достъпа до образование, повишаване на качеството на обучението и създаване на по-приобщаващи образователни среди. Рамката подчертава необходимостта от развитие на дигитални компетенции на всички нива на образователната система, включително учащи, преподаватели, администратори и политици, като условие за успешна дигитална трансформация. Особено внимание се отделя на въпросите, свързани с равенството и справедливостта в дигиталното образование, като се подчертава рискът от задълбочаване на съществуващите неравенства ако дигиталните технологии не бъдат внедрени по обмислен и приобщаващ начин. Документът препоръчва създаване на национални стратегии за дигитално образование, които да интегрират политиките в областта на образованието, технологиите и труда, като се осигури холистичен подход към дигиталната трансформация. Рамката призовава за значителни инвестиции в образователната инфраструктура, включително широколентов интернет достъп, дигитални устройства и образователен софтуер, като се гарантира устойчивостта и ефективността на тези инвестиции. Документът подчертава важността на международното сътрудничество и споделянето на ресурси за преодоляване на дигиталната пропаст и осигуряване на равни възможности за всички страни, особено развиващите се икономики.

UNESCO активно промотира концепцията за “Education for All in the Digital Age” чрез множество инициативи, програми и политически препоръки, които се фокусират върху трансформацията на образователните системи в контекста на дигиталната революция. Организацията разработи всеобхватна стратегия за дигитално образование, която включва четири основни стълба: развитие на дигитална грамотност за всички възрастови групи, интеграция на информационни и комуникационни технологии в образователните програми, подготовка на учители за дигиталната ера и осигуряване на равен достъп до дигитални образователни ресурси. В рамките на първия стълб, UNESCO подкрепя разработването на учебни програми и стандарти за дигитална грамотност, които да бъдат адаптирани към различните национални контексти и образователни

системи. Организацията също така насърчава създаването на отворени образователни ресурси (Open Educational Resources - OER), които да бъдат свободно достъпни за всички учащи и преподаватели по света, като по този начин се преодолеят бариерите пред качественото образование. UNESCO поддържа глобална мрежа от UNESCO Associated Schools, които служат като пилотни центрове за тестване и разпространение на иновативни подходи в дигиталното образование. Организацията редовно публикува изследвания и доклади за състоянието на дигиталното образование в различни региони на света, като предоставя ценни данни и анализи за политиците и образователните лидери. Чрез своите регионални офиси, UNESCO предоставя техническа помощ и консултации на националните правителства за разработване и имплементиране на стратегии за дигитално образование, като се отчитат специфичните условия и нужди на всяка страна.

UNICEF играе ключова роля в промотирането на дигиталното образование за деца и младежи, особено в кризисни ситуации и уязвими общности, като разработва иновативни решения за осигуряване на непрекъснатост в образователния процес. Опитът от глобалната пандемия COVID-19 демонстрира критичната важност на дигиталните технологии за поддържане на образованието в условия на криза, като милиони деца по света бяха принудени да преминат към дистанционно обучение. В отговор на тези предизвикателства, UNICEF разработи “Learning Passport” - иновативна дигитална платформа, която предоставя достъп до качествени образователни ресурси за деца в ситуации на криза, включително бежанци, вътрешно разселени лица и деца, засегнати от природни бедствия или конфликти. Платформата е проектирана да работи както онлайн, така и офлайн, като се адаптира към ограниченията в достъпа до интернет и електричество, които често характеризират кризисните ситуации. UNICEF също така развива програми за дигитална грамотност, насочени специално към деца и младежи от уязвими общности, като се фокусира върху развитието на умения за безопасно използване на интернет, критично мислене в дигитална среда и защита от онлайн рискове. Организацията работи активно за преодоляване на дигиталната пропаст между половете, като подкрепя специални програми за насърчаване участието на момичета в STEM образованието и дигиталните технологии. UNICEF сътрудничи с технологични компании, телекомуникационни оператори и други партньори от частния сектор за разработване на иновативни решения за дигитално образование, които да бъдат достъпни и ефективни за деца в различни контексти. Организацията редовно публикува изследвания и доклади за въздействието на дигиталните технологии върху детското

развитие и образование, като предоставя доказателствена база за политическите решения в тази област.

7. Образование 5.0 и развитието на изкуствения интелект

Развитието на образователните системи през последните десетилетия може да бъде проследено чрез еволюцията от традиционното образование към дигитално трансформираните модели. Концепцията за Образование 5.0 представлява най-новия етап в тази еволюция, характеризирайки се с пълна интеграция на изкуствения интелект (AI) в образователния процес и създаването на високоперсонализирани, адаптивни обучителни среди. Настоящият анализ изследва теоретичните основи на Образование 5.0, неговите отличителни характеристики в сравнение с предходните модели, както и многоизмерното въздействие на AI технологиите върху съвременните образователни практики.

Образование 5.0 представлява парадигматичен преход от традиционните "един размер за всички" подходи към високоинтелигентни, адаптивни образователни системи, които използват възможностите на изкуствения интелект за създаване на уникални обучителни траектории за всеки ученик. Образование 5.0 стремежа да оптимизира обучителното пътуване чрез приспособяване на съдържанието, темпото и оценяването към способностите и стила на учене на всеки ученик, целейки подобряване на общите образователни резултати. Тази концепция се основава на интеграцията на няколко ключови технологически компонента: машинно обучение за анализ на обучителни модели, обработка на естествен език за персонализирана комуникация, предиктивна аналитика за прогнозиране на учебни нужди и адаптивни алгоритми за динамично коригиране на образователното съдържание.

Фундаменталната разлика между Образование 5.0 и предходните модели се състои в прехода от реактивни към проактивни образователни системи. Докато Образование 4.0 се фокусира върху дигитализацията и използването на технологии като инструменти, Образование 5.0 интегрира AI като интелигентен партньор в образователния процес, способен да взема автономни решения за оптимизация на ученето. Внедряването на AI в Образование 5.0 отваря възможности за по-персонализирано, адаптивно и ефективно обучение, което може да отговори на уникалните нужди на всеки ученик.

Технологичната архитектура на Образование 5.0 се базира на сложни AI системи, които интегрират множество алгоритми и методи за обработка на данни. За решаване на

проблемите с неефективното разпределение на учебните ресурси и неточните препоръки за обучителни траектории във висшето образование, се предлага модел за оптимизация на интелигентното образование (SEOM), който комбинира подобрен алгоритъм за произволни гори (RFA) на базата на адаптивен механизъм за подобрение и алгоритъм за графови невронни мрежи (GNN).

Персонализираното обучение чрез AI включва няколко ключови компонента: интелигентни системи за оценяване, които анализират познавателните способности на учениците в реално време; адаптивни алгоритми за съдържание, които модифицират учебния материал според индивидуалните нужди; предиктивни модели, които прогнозират потенциални трудности в ученето; и системи за обратна връзка, които предоставят персонализирани препоръки за подобрение. AI предлага предиктивни и диагностични решения за облекчаване на трудностите в ученето, като същевременно трансформира ролята на преподавателите от предоставители на информация в фасилитатори и мотиватори.

Централният аспект на Образование 5.0 се състои в създаването на напълно персонализирани обучителни експерции, които се адаптират към индивидуалните характеристики на всеки ученик. В центъра на тази трансформация стои появата на персонализирани обучителни експерции, където AI се стреми да приспособи образователното съдържание и взаимодействията към уникалните нужди, предпочитания и темпо на индивидуалните обучаеми.

Адаптивните обучителни среди използват сложни алгоритми за анализ на поведенческите модели на учениците, включително време за отговор, честота на грешки, предпочитани стилове на учене и когнитивни способности. Тази персонализация гарантира, че учениците са не само ангажирани с материала на подходящо за тях ниво, но са също така предизвикани да разширят своите когнитивни граници. Чрез представяне на учениците със задачи, които са в рамките на тяхната зона на проксимално развитие, AI може ефективно да подкрепи ученето.

Технологичните възможности на AI в персонализираното обучение включват: динамично генериране на съдържание, базирано на индивидуалните познания и интереси; интелигентни системи за насочване, които предлагат оптимални обучителни ресурси; адаптивно оценяване, което се приспособява към нивото на компетентност на ученика; и прогнозни модели за идентифициране на студенти в риск от отпадане или академични трудности.

Въпреки значителните възможности, внедряването на AI в Образование 5.0 поражда множество предизвикателства и етични въпроси. Изкуственият интелект (AI) има потенциала да адресира някои от най-големите предизвикателства в образованието днес, да иновира практиките за преподаване и учене, и да ускори напредъка към ЦУР 4. Въпреки това, бързото технологично развитие неизбежно носи множество рискове и предизвикателства.

Ключовите предизвикателства включват въпроси за защита на данните и поверителност, тъй като AI системите изискват обширно събиране и анализ на лични данни за ученето; алгоритмична предвзетост, която може да възпроизведе или засили социални неравенства; дигитално неравенство, което може да ограничи достъпа до AI-базирани образователни технологии; и необходимостта от преквалификация на педагогическите кадри за работа с интелигентни системи.

Сложността и достъпността на технологията, както и сигурността на данните са основните ограничения за широкото приемане на AI в образованието. AI в образованието предлага трансформативен потенциал чрез персонализиране на ученето, рационализиране на административните задачи и подобряване на качеството на преподаването. Въпреки това, етични опасения като поверителност, предвзетост и справедливост остават значителни предизвикателства.

Интеграцията на AI в Образование 5.0 фундаментално трансформира педагогическите практики и ролята на преподавателя в образователния процес. Традиционният модел на преподавател като основен източник на знания се заменя с модела на преподавател-фасилитатор, който ръководи, мотивира и подкрепя учениците в тяхното взаимодействие с интелигентните обучителни системи.

Новите педагогически роли включват: куратор на персонализирани обучителни траектории, ментор за развитие на критично мислене и дигитална грамотност, координатор на мултимодални обучителни експерции, и етичен консултант за отговорно използване на AI технологии. Чрез насърчаване на AI компетентност, ще екипираме нашите студенти с фундаменталните знания и умения, необходими за адаптиране и процъфтяване в едно все по-дигитално общество. Ранното обучение и излагане на AI концепции не само демистифицира тази мощна технология, но също така предизвиква любопитство и креативност.

Развитието на Образование 5.0 и интеграцията на AI в образователните системи представляват глобален тренд, който изисква координирани усилия на международно ниво. Различните страни и региони разработват специфични стратегии за внедряване на

AI в образованието, като отчитат културните, икономическите и технологичните си особености. Бъдещите насоки в развитието на Образование 5.0 включват: разработване на етични рамки за използване на AI в образованието; създаване на глобални стандарти за дигитална грамотност и AI компетентност; изграждане на устойчиви модели на финансиране за технологично усовершенстване на образователните системи; и развитие на международни партньорства за споделяне на добри практики и ресурси.

Образование 5.0 представлява революционна трансформация на образователните системи чрез пълна интеграция на изкуствения интелект, която създава възможности за безпрецедентно персонализирано и ефективно обучение. Анализът показва, че успешното внедряване на тази концепция изисква не само технологични иновации, но и фундаментални промени в педагогическите подходи, етичните рамки и образователните политики. Въпреки значителните предизвикателства, свързани с поверителност, справедливост и достъпност, потенциалът на AI да трансформира образованието в посока на по-включваща, адаптивна и ефективна система остава неоспорим. Бъдещето на образованието ще зависи от способността на образователните институции да балансират технологичните възможности с етичните отговорности, като гарантират, че всички обучаеми имат достъп до качествено, персонализирано образование в дигиталната ера.

8. Стратегически препоръки на ООН за национални политики в областта на дигиталното образование

Организацията на обединените нации чрез своите специализирани агенции предоставя всеобхватни препоръки за националните правителства относно разработването и имплементирането на ефективни стратегии за дигитална трансформация на образователните системи. Тези препоръки се основават на богатия международен опит и най-добрите практики, събрани от различни страни и региони по света, като се отчитат разнообразните национални контексти и специфични предизвикателства. Първата и най-важна препоръка се отнася до необходимостта от разработване на интегрирани национални стратегии за дигитално образование, които да бъдат съгласувани с общите цели за социално-икономическо развитие и да включват ясни цели, индикатори за измерване на прогреса и механизми за мониторинг и оценка. Тези стратегии трябва да бъдат разработени чрез широк консултативен процес, който включва всички заинтересовани страни - образователни институции, учители, учащи, родители, работодатели, технологични компании и граждански организации. Особено

важно е стратегиите да адресират въпросите на справедливостта и приобщаването, като гарантират равен достъп до дигитални образователни възможности за всички групи учащи, независимо от тяхното социално-икономическо положение, местоположение, пол, етническа принадлежност или увреждания. ООН подчертава необходимостта стратегиите да бъдат гъвкави и адаптивни, като позволяват периодично актуализиране в съответствие с технологичното развитие и променящите се обществени нужди. Успешното разработване на национални стратегии изисква също създаване на подходящи институционални механизми за координация между различните министерства и ведомства, както и осигуряване на адекватни човешки и финансови ресурси за тяхната имплементация.

Инвестициите в дигитална инфраструктура и осигуряване на универсален достъп до високоскоростен интернет представляват фундаментална предпоставка за успешна дигитална трансформация на образованието, според препоръките на ООН. Организацията подчертава, че дигиталната пропаст в достъпа до интернет и дигитални технологии представлява сериозна заплаха за постигане на образователните цели за устойчиво развитие, особено в развиващите се страни и селските райони. Препоръките включват създаване на национални планове за развитие на дигиталната инфраструктура, които да приоритизират образователните институции и общностите с ограничен достъп до технологии. Особено внимание се отделя на необходимостта от осигуряване на надеждно електрозахранване и подходящи физически условия за инсталиране и поддържане на дигитално оборудване в училищата и университетите. ООН препоръчва създаване на публично-частни партньорства за финансиране и поддържане на образователната дигитална инфраструктура, като се осигури устойчивост и ефективност на инвестициите. Важно е да се разработят национални стандарти за дигитална инфраструктура в образователните институции, които да гарантират минимално ниво на техническо оборудване и свързаност, необходими за ефективно провеждане на дигитално обучение. Препоръките включват също създаване на специализирани фондове и механизми за финансиране на дигитални образователни проекти, които да бъдат достъпни за образователни институции с различен размер и статут. ООН подчертава важността на регионалното и международното сътрудничество за споделяне на разходите за дигитална инфраструктура и постигане на икономии от мащаба, особено при закупуване на дигитално оборудване и лицензи за образователен софтуер.

Подготовката на педагогически кадри за работа в дигитална среда представлява критично важен елемент от препоръките на ООН, тъй като качеството на дигиталното

образование в голяма степен зависи от компетенциите и нагласите на преподавателите към използването на технологии в учебния процес. Организацията подчертава необходимостта от системни програми за професионално развитие на учителите, които да включват както техническа подготовка за използване на дигитални инструменти, така и педагогическа подготовка за ефективно интегриране на технологиите в учебния процес. Препоръките включват създаване на национални стандарти за дигитални компетенции на учителите, които да определят минималните изисквания за работа в дигитална образователна среда и да служат като основа за програми за сертифициране и професионално развитие. Особено важно е програмите за подготовка на учители да включват практически компонент, който позволява на участниците да експериментират с различни дигитални инструменти и методи в реална учебна среда. ООН препоръчва създаване на мрежи за споделяне на опит и най-добри практики между учителите, както и системи за менторство, които да подкрепят по-малко опитните преподаватели в процеса на адаптиране към дигиталните технологии. Препоръките включват също необходимостта от актуализиране на програмите за първоначална подготовка на учители в педагогическите факултети, за да се гарантира, че новите преподаватели притежават необходимите дигитални компетенции още от началото на своята кариера. ООН подчертава важността на непрекъснатото професионално развитие, тъй като дигиталните технологии се развиват бързо и изискват постоянно актуализиране на знанията и уменията на преподавателите.

Създаването на партньорства между образователни институции и частния сектор представлява ключова препоръка на ООН за ускоряване на дигиталната трансформация и осигуряване на релевантност на образованието спрямо нуждите на съвременната икономика. Тези партньорства могат да приемат различни форми, включително съвместни изследователски проекти, програми за стажове и практики, обмен на експертен опит, предоставяне на технологично оборудване и софтуер, както и разработване на специализирани учебни програми. ООН подчертава, че успешните партньорства се характеризират с ясно дефинирани цели и отговорности на всяка страна, прозрачни механизми за комуникация и вземане на решения, както и взаимна полза за всички участници. Особено важно е партньорствата да бъдат структурирани по начин, който гарантира запазване на образователните ценности и приоритети, като се избягват конфликти на интереси и неподходящо търговско влияние върху образователното съдържание. Препоръките включват създаване на национални рамки за регулиране на публично-частните партньорства в образованието, които да осигуряват прозрачност,

отчетност и защита на интересите на учащите. ООН насърчава създаването на иновационни хъбове и центрове за дигитално образование, които да служат като платформи за сътрудничество между образователни институции, технологични компании, стартъп предприятия и изследователски организации. Тези центрове могат да играят ключова роля в разработването и тестването на нови образователни технологии, методи и подходи, като същевременно предоставят възможности за практическа подготовка на учащите в реална иновационна среда. Препоръките подчертават също важността на международните партньорства за споделяне на знания, ресурси и най-добри практики в областта на дигиталното образование, особено между развити и развиващи се страни.

9. Ролята на България в процесите на дигитална трансформация: анализ на националната стратегия и дейността на INSAIT

Дигиталната трансформация представлява фундаментален процес на преструктуриране на икономическите, социалните и институционалните системи чрез внедряване на цифрови технологии. В контекста на Европейския съюз, цифровизацията е определена като един от ключовите приоритети за периода 2019-2024 г., като България се стреми да участва активно в този процес въпреки съществуващите структурни предизвикателства.

Според проучвания, приблизително 60% от предприятията в страната имат ниско ниво на дигитализация, което поставя България в по-неблагоприятна позиция в сравнение с други страни-членки на ЕС. Това статистическо наблюдение се допълва от констатацията, че едва една пета от участниците в проучванията покриват изискваното ниво на дигитална компетентност за заеманите от тях длъжности. Бизнес секторът в България се намира в преходен период на дигитална трансформация, характеризиращ се с неравномерно развитие между различните индустриални сектори и размери на предприятията. Големите корпорации демонстрират по-висока степен на цифрова зрялост в сравнение с малките и средните предприятия, които често срещат бариери свързани с финансови ресурси, технически знания и организационна култура.

Институтът за компютърни науки, изкуствен интелект и технологии (INSAIT) представлява стратегическа инициатива за позициониране на България като регионален лидер в областта на високите технологии. Създаден като първия институт от този тип в Източна Европа, INSAIT функционира към Софийския университет „Св. Климент Охридски“ с амбицията да се превърне в MIT на региона. Мисията на института е

дефинирана като трансформация на света чрез превъзходство в науката, изследванията и образованието. Тази мисия се реализира чрез привличането на световноизвестни учени от водещи университети в САЩ и Израел, създавайки уникална екосистема за развитие на научния потенциал. Финансовата база на INSAIT демонстрира както държавната подкрепа, така и международното признание на проекта. Институтът разполага с бюджет от 200 милиона лева, осигурени от комбинация от държавно финансиране и инвестиции от водещи технологични компании като Google, Amazon и SiteGround. Тази финансова структура отразява хибридния модел на публично-частно партньорство, характерен за успешните иновационни инициативи.

Едно от най-значимите постижения на INSAIT е разработването на изкуствен интелект от ново поколение, адаптиран за работа на български език. Това техническо постижение прави България първата държава в Европейския съюз, която разполага с AI технология на толкова високо ниво на собствения си език. Разработката има потенциал за широко приложение в образованието чрез създаване на системи за персонализирано обучение на ученици и студенти. INSAIT е разработил първия инструмент за проверка на надеждността на изкуствения интелект в съответствие със законовата рамка на Европейския съюз. Тази иновация позиционира института не само като технологичен разработчик, но и като важен участник в регулаторните процеси на ЕС в областта на AI. Партньорството между INSAIT и София Тех Парк за изграждането на AI фабрика с бюджет от 90 милиона евро представлява мащабна инициатива за създаване на технологична инфраструктура от световен клас. България беше обявена като един от шестте победители в европейската програма за AI фабрики, което потвърждава международното признание на проекта. INSAIT играе ключова роля в амбицията на България да се превърне в регионален технологичен хъб. Институтът не само привлича таланти и инвестиции, но и създава екосистема за иновации, която може да стимулира развитието на местната технологична индустрия. Дейността на INSAIT се вписва в европейските стратегии за дигитална трансформация и технологична суверенност. Участието в европейски програми и проекти позиционира България като активен участник в формирането на общата европейска визия за развитие на изкуствения интелект. Институтът играе важна роля в развитието на висшето образование в областта на компютърните науки и изкуствения интелект. Привличането на международни експерти и създаването на програми от световен клас способства за повишаване на качеството на българското техническо образование.

Въпреки постиженията на INSAIT, общото състояние на дигитализацията в България остава проблематично. Ниските нива на дигитална компетентност и бавната трансформация на бизнес сектора създават контекст, в който елитните инициативи като INSAIT могат да имат ограничено въздействие върху цялостната дигитална зрялост на страната. Министерството на иновациите и растежа работи активно за въвеждане на технологии от областта на Индустрия 4.0 в предприятията чрез специализирани програми за конкурентоспособност и иновации. Въпреки това, структурните особености на българската икономика, характеризираща се с преобладаване на малки и средни предприятия с ограничени ресурси за дигитализация, представляват сериозно предизвикателство. Съществува риск от създаване на "островен ефект", при който високотехнологичните постижения на институции като INSAIT остават изолирани от общите процеси на дигитализация в страната. Необходима е разработка на механизми за трансфер на знания и технологии от академичната сфера към бизнес сектора. Необходимо е разработването на интегрирана национална стратегия, която свързва елитните научни инициативи като INSAIT с общите цели за цифровизация на икономиката. Това включва създаване на мостове между академичните институции и бизнес сектора. Критично важно е инвестирането в програми за развитие на дигиталните компетентности на работната сила. Това може да включва партньорства между INSAIT и други образователни институции за разработка на специализирани курсове и сертификации. Необходимо е създаването на механизми за финансиране и подкрепа на стартъп компании и малки иновационни предприятия, които могат да прилагат разработките на INSAIT в практически приложения.

България се намира в критичен момент на своето дигитално развитие. От една страна, създаването на INSAIT и свързаните с него инициативи демонстрират способността на страната да участва в най-авангардните технологични разработки на международно ниво. От друга страна, общото състояние на дигитализацията остава проблематично, което ограничава потенциала за широко въздействие на елитните инициативи.

Успехът на дигиталната трансформация в България зависи от способността да се създаде синергия между високотехнологичните постижения на институции като INSAIT и масовите процеси на цифровизация в бизнес сектора и обществото. Това изисква стратегическо планиране, адекватно финансиране и ефективна координация между всички заинтересовани страни. INSAIT представлява не само технологично постижение, но и символ на амбициите на България да се позиционира като значим играч в

глобалната дигитална икономика. Реализирането на този потенциал изисква последователни усилия за преодоляване на структурните предизвикателства и създаване на условия за устойчиво технологично развитие.

10. Въвеждане на обучение по изкуствен интелект в българската образователна система

Бързото развитие на технологиите на изкуствения интелект поставя пред българската образователна система предизвикателството да адаптира своите учебни програми и методи към нуждите на дигиталната епоха. Висшето образование играе ключова роля в този процес, като трябва не само да подготви специалисти, способни да работят с ИИ технологии, но и да формира нови поколения, които да могат да ги разработват и внедряват в различни сфери на обществения и икономическия живот.

Българското висше образование се намира в процес на трансформация, като отделни институции вече правят първи стъпки към интегрирането на ИИ в своите учебни програми. Ключово място в този процес заема изграждането и укрепването на СТЕМ (Science, Technology, Engineering, Mathematics) обучението, което представлява фундаментална основа за развитието на ИИ компетентности. Националният STEM център се стремява към повишаване интереса на учениците към науката, технологиите, инженерството и математиката. Това показва стратегическото значение, което държавата отдава на СТЕМ образованието като предпоставка за технологично развитие.

Югозападният университет „Неофит Рилски“ заема уникална позиция в българската образователна система като един от трите регионални СТЕМ центъра в страната. Стратегическото местоположение на ЮЗУ в Югозападна България му позволява да има координираща роля в развитието на СТЕМ образованието. Университетът има потенциала да стане регионален хъб за ИИ обучение, като използва своята СТЕМ инфраструктура като основа за разширяване към по-специализирани ИИ програми. Една от възможностите се състои в постепенната интеграция на модули по изкуствен интелект в съществуващите СТЕМ специалности. Това може да включва въвеждането на курсове по машинно обучение, анализ на данни и алгоритмично мислене в математически, инженерни и природонаучни програми. ЮЗУ като регионален СТЕМ център, може да служи като модел за тази интеграция, разработвайки междудисциплинарни курсове, които комбинират традиционните СТЕМ знания с ИИ технологии. Засилването на изследователската дейност, свързана с изкуствения интелект може да се постигне чрез създаването на специализирани изследователски

центрове, които да работят в партньорство с индустрията и международни академични институции.

Основата за успешното внедряване на ИИ обучението в българското висше образование се основаван на развитието на СТЕМ образование. Изграждането на цялостна образователна STEM среда в българските училища включва обновяване, модернизиране и създаване на ново пространство, което позволява качествено образование. Този процес трябва да започне още от предучилищното и училищното образование и да продължи във висшето образование.

ЮЗУ „Неофит Рилски“, като един от регионалните СТЕМ центрове, има възможността да играе водеща роля в този процес. Университетът може да разработи програми за подготовка на учители по СТЕМ дисциплини, да създаде лятни школи за ученици с интерес към науката и технологиите, и да организира състезания и олимпиади в областта на ИИ и робототехника.

Внедряването на ИИ обучението в българското висше образование среща редица предизвикателства, включително недостиг на квалифицирани преподаватели, ограничени финансови ресурси и необходимост от модернизация на материалната база. За преодоляване на тези предизвикателства се препоръчват следните мерки: Първо, създаването на национална стратегия за развитие на ИИ образованието, която да координира усилията на различните университети и да осигури необходимото финансиране. Второ, развитието на програми за преквалификация на преподавателите, които да им позволят да преподават ИИ дисциплини. Трето, създаването на споделени ресурси и лаборатории, които да могат да се използват от няколко университета едновременно. Успешното развитие на ИИ компетентностите изисква координиран подход, който да включва както академичните институции, така и индустрията и държавните органи. Само чрез такова партньорство България може да се позиционира като конкурентоспособна страна в областта на изкуствения интелект и да осигури на своите граждани възможности за развитие в най-перспективните сектори на икономиката. Инвестицията в ИИ образование днес е инвестиция в бъдещето на българската икономика и общество. ЮЗУ "Неофит Рилски" и другите регионални СТЕМ центрове имат възможността да бъдат катализатори на тази трансформация и да допринесат за изграждането на високотехнологично и иновативно общество в България.

11. Предизвикателства и ограничения пред дигиталната трансформация

Дигиталната пропаст остава един от най-сериозните и устойчиви предизвикателства пред постигането на справедлива и приобщаваща дигитална трансформация на образованието, като засяга милиони учащи и преподаватели по света и заплашва да задълбочи съществуващите образователни и социални неравенства. Според последните данни на UNESCO и Международния съюз по телекомуникации, около 3.7 милиарда души все още нямат достъп до интернет, като най-засегнати са жителите на селските райони, жените, възрастните хора и хората с ниски доходи в развиващите се страни. Тази статистика разкрива мащаба на предизвикателството, като показва, че повече от половината от световното население е изключено от възможностите на дигиталното образование и икономиката на знанието. Дигиталната пропаст не се ограничава само до достъпа до интернет и дигитални устройства, но включва и различия в качеството на връзката, наличието на подходящо оборудване, дигиталните умения на потребителите и социо-културните фактори, които влияят върху използването на технологиите. В много развиващи се страни дори наличието на технологична инфраструктура не гарантира ефективното й използване поради ограничения в електрозахранването, високите разходи за интернет достъп, езиковите бариери и липсата на релевантно съдържание на местните езици. Пандемията COVID-19 драматично разкри мащаба на дигиталната пропаст в образованието, като милиони ученици от малцинствени общности, селски райони и семейства с ниски доходи останаха без достъп до дистанционно обучение, което доведе до значителни загуби в ученето и риск от отпадане от училище. Преодоляването на дигиталната пропаст изисква координирани усилия на международно, национално и местно ниво, включително значителни инвестиции в инфраструктура, субсидии за достъп до технологии, програми за развитие на дигитални умения и създаване на културно релевантно образователно съдържание.

Осигуряването на качествено дигитално съдържание представлява сложно предизвикателство в епохата на информационния взрив, когато изобилието от дигитална информация създава трудности за идентифициране и селектиране на надеждни, точни и педагогически ефективни образователни ресурси. Съвременните преподаватели и учащи се сблъскват с огромен обем информация от различни източници с неравномерно качество, което изисква развитие на критично мислене и медийна грамотност за ефективна навигация в дигиталното пространство. Създаването на висококачествено образователно съдържание изисква значителни ресурси, експертиза и време, като процесът на разработка трябва да отчита различните стилове на учене, културните

особености и педагогическите принципи. Липсата на стандарти за качество и механизми за оценка на дигиталното образователно съдържание води до фрагментация на пазара и затруднява избора на подходящи ресурси. Езиковите бариери представляват допълнително предизвикателство, тъй като голяма част от качественото дигитално съдържание е достъпно само на английски език, което ограничава достъпа за говорещите други езици. Бързият темп на технологичното развитие означава, че образователното съдържание трябва постоянно да се актуализира, за да остане релевантно и точно, което изисква устойчиви механизми за поддържане и обновяване.

Киберсигурността и защитата на данните са станали критични аспекти на дигиталната трансформация в образованието, тъй като образователните институции събират, съхраняват и обработват огромни количества лични данни за учащи, преподаватели и родители. Образователните системи често стават мишена за киберпрестъпници поради относително слабите им мерки за сигурност и ценната информация, която съдържат, включително лични данни, академични досиета, финансова информация и изследователски данни. Нарастващото използване на облачни услуги, мобилни устройства и интернет на нещата в образователната среда създава множество потенциални уязвимости, които могат да бъдат експлоатирани от злонамерени актьори. Защитата на личните данни на непълнолетни учащи изисква особено внимание и стриктно спазване на правилата за поверителност, като GDPR в Европа и COPPA в САЩ. Образователните институции трябва да балансират между използването на данни за подобряване на образователните резултати и защитата на личната неприкосновеност на потребителите. Липсата на специализирани IT експерти в много образователни институции затруднява внедряването на ефективни мерки за киберсигурност. Необходими са значителни инвестиции в технологична инфраструктура, обучение на персонала и разработване на политики за управление на рисковете.

Психологическите и социални въздействия на интензивното използване на дигитални технологии в образованието са предмет на нарастващо безпокойство сред изследователи, педагози и родители. Прекомерното време пред екрани може да доведе до физически проблеми като очна умора, главоболие, проблеми с осанката и нарушения в съня, особено при по-малките деца. Цифровото обучение може да намали възможностите за лице-в-лице взаимодействие, което е критично за развитието на социални умения, емпатия и емоционална интелигентност. Постоянното използване на дигитални устройства може да влияе негативно върху концентрацията и способността

за задълбочено мислене, тъй като дигиталната среда често насърчава бързо превключване между задачи и повърхностно обработване на информация. Дигиталните технологии могат да създадат или задълбочат тревожност и стрес, особено при учащи, които изпитват трудности с адаптацията към новите формати на обучение. Рискът от дигитална зависимост и прекомерно използване на технологии е реален, особено при младите хора. Необходимо е внимателно проектиране на дигиталните образователни опитности, за да се минимизират негативните въздействия и се максимизират ползите.

Съпротивата към промяната представлява значително организационно и културно предизвикателство при внедряването на дигиталната трансформация в образователните институции. Много преподаватели, особено тези с дългогодишен опит, могат да проявят скептицизъм или съпротива към новите технологии поради страх от загуба на контрол, увеличено работно натоварване или съмнения относно ефективността на дигиталните инструменти. Институционалната култура в много образователни организации е консервативна и бавно приемаща промени, което може да забави или попречи на успешната имплементация на дигитални решения. Липсата на ясна визия и стратегия от страна на ръководството може да доведе до фрагментирани и неефективни опити за дигитализация. Недостатъчното финансиране и ресурси са често срещани пречки, които ограничават възможностите за закупуване на необходимото оборудване, софтуер и обучение на персонала. Различните поколения в образователната среда могат да имат различни нагласи и умения по отношение на технологиите, което създава предизвикателства за хармонично интегриране на дигиталните решения. Успешното преодоляване на съпротивата изисква стратегически подход, включващ ефективна комуникация, постепенно въвеждане на промените, адекватно обучение и поддръжка, както и демонстриране на конкретните ползи от дигиталната трансформация.

Заключение

Дигиталната трансформация на образованието представлява едновременно огромна възможност и сложно предизвикателство, което изисква балансиран и стратегически подход за успешно реализиране. Анализът на съвременното състояние разкрива, че въпреки значителния напредък в разработването и внедряването на образователни технологии, все още съществуват множество бариери, които препятстват пълното използване на потенциала на дигиталните инструменти в образователния процес.

Ключовите предизвикателства включват дигиталната пропаст, която продължава да изключва милиони учащи от възможностите на съвременното образование, недостига на качествено и културно релевантно дигитално съдържание, нарастващите рискове в областта на киберсигурността и защитата на данните, психологическите и социални въздействия на интензивното използване на технологии, както и организационната съпротива към промяната в традиционно консервативните образователни институции.

Преодоляването на тези предизвикателства изисква координирани усилия на всички заинтересовани страни - правителства, образователни институции, технологични компании, граждански организации и международни структури. Необходими са значителни инвестиции в инфраструктура, обучение на кадри, разработване на качествено съдържание и създаване на подходящи политически рамки, които да гарантират справедлив и безопасен достъп до дигиталното образование.

Бъдещето на образованието несъмнено ще бъде дигитално, но успехът на тази трансформация ще зависи от способността ни да адресираме настоящите ограничения и да създадем приобщаваща, етична и ефективна дигитална образователна екосистема, която служи на интересите на всички учащи, независимо от тяхното социално-икономическо положение, географско местоположение или културна принадлежност. Само чрез такъв подход дигиталната трансформация може да изпълни своята обещание за демократизиране на образованието и създаване на по-справедливо и устойчиво общество на знанието.

Внедряването на обучението по изкуствен интелект в българското образование представлява стратегическа необходимост за подготовката на страната за предизвикателствата на дигиталната трансформация. Анализът на приложението на новия дигитален модел в образованието разкрива няколко критически аспекта, които определят бъдещото развитие на българското общество и икономика.

Дигиталният образователен модел, базиран на ИИ технологии, предоставя уникални възможности за възстановяване на интереса към природните науки сред учениците. Интерактивните симулации, виртуалните лаборатории и персонализираните учебни платформи, задвижвани от изкуствен интелект, могат да трансформират начина, по който се преподават физика, химия, биология и математика. Тези технологии позволяват на учениците да експериментират в безопасна среда, да визуализират сложни концепции и да получават незабавна обратна връзка за своето развитие. Ролята на ЮЗУ „Неофит Рилски“ като регионален СТЕМ център се оказва особено важна в този

контекст, тъй като университетът може да разработи и тества иновативни методики за популяризиране на природните науки сред младите хора.

Очакваното присъединяване на България към еврото ще доведе до фундаментални промени в структурата на националната икономика, които ще изискват значително увеличение на броя на висококвалифицираните специалисти в различни области. Новата икономическа реалност ще се характеризира с повишена интеграция с европейските финансови пазари, засилена дигитализация на финансовите услуги и необходимост от по-сложни аналитични и технологични решения. В този контекст, подготовката на специалисти и икономисти, финансисти, инженери, софтуерни и комуникативни експерти с отлични дигитални умения става приоритет от национално значение. Дигиталният образователен модел, интегриращ ИИ технологии, може да осигури необходимата гъвкавост и адаптивност на учебните програми, за да отговори на бързо променящите се изисквания на пазара на труда.

Дигиталното образование не може да бъде разглеждано изолирано от по-широката дигитална трансформация на финансовия сектор. То представлява неразделна част от екосистемата на дигиталните финтех решения, дигиталните парични единици и новите форми на финансова интеракция. Образователните институции трябва да подготвят студентите не само за работа с традиционни финансови инструменти, но и за навигиране в света на блокчейн технологиите, криптовалутите, децентрализираните финанси и автоматизираните финансови услуги. Финансовата и икономическата грамотност в дигиталната епоха включва разбиране на алгоритмичната търговия, управлението на рискове в дигитални среди и етичните аспекти на използването на ИИ в финансовите решения. ЮЗУ „Неофит Рилски“, като регионален СТЕМ център, има възможността да стане пионер в разработването на учебни програми, които интегрират тези компетентности.

Основният извод от настоящия анализ е, че само чрез масивни инвестиции в нови технологии в образованието България може да се освободи от капана на доходите, който е характерен за централно и източноевропейските държави. Този капан се характеризира с икономическо развитие, базирано предимно на ниски разходи за труд и производство на продукти с ниска добавена стойност, което води до стагнация на доходите и ограничени възможности за дългосрочен растеж. Преходът към икономика, базирана на знания и високи технологии, изисква коренна трансформация на образователната система, като ключов елемент от тази трансформация е внедряването на ИИ технологии във всички нива на образованието.

Дигиталният образователен модел позволява създаването на висококвалифицирани кадри, способни да разработват и внедряват иновативни решения, които генерират висока добавена стойност. Той също така осигурява необходимата гъвкавост за непрекъснато преквалифициране и адаптиране към новите технологични предизвикателства. Регионалните СТЕМ центрове, включително ЮЗУ „Неофит Рилски“, играят критична роля в този процес, като служат като катализатори за технологичното развитие и мостове между академичната среда и индустрията.

Успешното развитие на ИИ компетентностите изисква координиран подход, който да включва както академичните институции, така и индустрията и държавните органи. Само чрез такова партньорство България може да се позиционира като конкурентоспособна страна в областта на изкуствения интелект и да осигури на своите граждани възможности за развитие в най-перспективните сектори на икономиката.

Инвестицията в ИИ образование днес е инвестиция в бъдещето на българската икономика и общество. ЮЗУ „Неофит Рилски“ и другите регионални СТЕМ центрове имат възможността да бъдат катализатори на тази трансформация и да допринесат за изграждането на високотехнологично и иновативно общество, способно да конкурира успешно в глобалната икономика на 21-ви век.

ГЛОБАЛНИТЕ МЕЖДУНАРОДНИ ОРГАНИЗАЦИИ И МЕЖДУНАРОДНАТА СИГУРНОСТ

Проф. д-р Пламен Богданов, Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: *В доклада са изследвани международните организации с глобални цели и тяхната роля за решаване на глобални проблеми. Направен е изводът, че малка част от международните организации могат да решават широк спектър от международни проблеми, а само някои от тях имат правомощия и инструментариум за гарантиране на сигурността и отбраната на своите членове. Като такава е анализирана ООН и нейната роля за поддържане на международния мир и сигурност.*
Ключови думи: *международни организации, ООН, конфликти, мир, сигурност.*

GLOBAL INTERNATIONAL ORGANIZATIONS AND INTERNATIONAL SECURITY

Prof. Plamen Bogdanov, PhD, University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: *The paper examines international organizations with global goals and their role in solving global problems. It concludes that a small number of international organizations can solve a wide range of international problems, and only some of them have the authority and tools to guarantee the security and defense of their members. As such, the UN and its role in maintaining international peace and security are analyzed.*
Keywords: *international organizations, UN, conflicts, peace, security.*

Въведение

Глобалните международни организации обхващат широк спектър от институции и организации, които действат на международно ниво. Те включват както междуправителствени, така и неправителствени организации, които имат за цел да решават глобални проблеми и да насърчават глобална стабилност, сигурност и сътрудничество.

Някои от основните междуправителствени организации са Организацията на обединените нации, НАТО, Световната търговска организация, Международният валутен фонд, Световната банка. Глобални неправителствени международни организации са Червеният кръст, Червеният полумесец и др. Географски сферата на действие на тези организации е неограничена на планетата.

Днес, когато сме свидетели на непрекъснати динамични промени в средата за сигурност както регионална, така и глобална, е важно да оценим ролята, която имат или могат да имат глобалните международни организации за справяне с мащабни кризи и гарантиране на сигурността в различни региони на света.

1. Функции на основните глобални международни организации

Основните глобални международни организации имат голям брой държави членки и обикновено специфични функции.

Червеният кръст е една от най-големите неправителствени международни организации. Това е международно хуманитарно движение, което има за цел да насърчава и организира всички форми на хуманитарно подпомагане с оглед изпълнение на основната ѝ мисия – да се облекчи човешкото страдание и да се съхранява мира и достойнството на хората. Подпомагат се жертви на бедствия, войни или други кризисни ситуации (БЧК, 2025). Червеният кръст обединява множество национални организации и наброява около 100 милиона души – членове и доброволни сътрудници.

В мирно време Червеният кръст организира оказване на медицинска и други видове помощ, особено след бедствия като земетресения, наводнения, големи пожари, епидемии и др. Осигурява защита и подпомагане на жертви в конфликти, независимо дали те са военнопленници, цивилно население, ранени, болни, хора, изселени от родните си места или население в окупирани територии. При това във всички случаи без разлика от националност, раса, пол, религия, класа или политически възгледи.

Обобщавайки, можем да кажем, че Червеният кръст като организация за оказване на хуманитарна помощ допринася за възстановяване на нормалния живот на хората след бедствия и защитава правата на невоюващите по време на военен конфликт.

Повече на брой са международните междуправителствени организации.

Световната банка има за мисия да сложи край на най-голямата бедност. Дейността ѝ е фокусирана върху развиващите се страни в области като човешко развитие (образование, здравеопазване), селско стопанство и развитие на селските райони, защита на околната среда, инфраструктура (пътища, обновяване на градската среда, електричество) и управление (антикорупция, правни институции) (Министерство на финансите, 2025). Световната банка предоставя заеми при преференциални условия на членуващите страни, както и безвъзмездна помощ за най-бедните страни.

В Световната банка членуват 189 държави.

Така, борейки се с бедността в най-изостаналите страни Световната банка участва в решаването на важен проблем в областта на социалната сигурност.

Международният валутен фонд (МВФ) има за цел постигане на устойчив икономически растеж и просперитет на страните членки. Това се постига с прилагане на мерки за икономическа политика, способстващи за стабилност на международната

парична система и сътрудничество във валутно-финансовата сфера, които са необходими за повишаване на производителността на труда, създаване на работни места и икономическо благосъстояние (Международен валутен фонд, 2025). Тези мерки спомагат и за намаляване на бедността в световен мащаб.

В МВФ членуват 190 държави и на практика е организация с глобално представителство и с глобални отговорности за осигуряване на финансова стабилност.

Световната търговска организация (СТО) е единствената глобална международна организация, която се занимава с правилата за търговия между държавите. Основната ѝ цел е да подобри благосъстоянието на хората по света, като гарантира, че търговията протича възможно най-гладко, предвидимо и свободно.

СТО управлява глобална система от търговски правила, действа като форум за договаряне на търговски споразумения, урежда търговски спорове между своите членове и подкрепя нуждите на развиващите се страни (Световна търговска организация, 2025).

СТО има 166 членове, които представляват 98% от световната търговия.

Както вече стана ясно най-важната функция на СТО е да регулира правилата в търговията между страните и да осигурява сигурна, свободна, справедлива, прозрачна и предвидима международна търговия.

Основната цел на **Организацията на Северноатлантическия договор (НАТО)** е да гарантира свободата и сигурността на своите членове чрез политически и военни средства. Сред политическите средства са консултации и сътрудничество по въпроси, свързани с отбраната и сигурността, за да се изгражда доверие и в дългосрочен план да се предотвратяват конфликти.

НАТО е ангажирано с мирното разрешаване на спорове. Ако дипломатическите усилия се провалят, НАТО разполага с военни сили за провеждане на операции за управление при кризи. Те могат да бъдат за колективна отбрана съгласно член 5 от Вашингтонския договор, с който е създаден съюза, или с мандат на Организацията на обединените нации, самостоятелно или в сътрудничество с други държави и международни организации (НАТО, 2025).

В НАТО членуват 32 държави от Европа и Северна Америка и, въпреки че има глобални способности, се намесва основно, когато е застрашена сигурността на членовете ѝ.

Друга организация, която има отговорности, свързани с международната сигурност е **Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ).** Тя е най-голямата регионална междуправителствена организация, която разглежда обширен

спектър от въпроси на сигурността в три измерения: политико-военно, икономическо и екологично, и човешко измерение. Основни характеристики на ОССЕ са всеобхватният подход към проблемите на сигурността и широкия географски обхват от 57 държави от северното полукълбо (Министерство на външните работи, 2025).

Така, въпреки широкия кръг от проблеми на сигурността, които обхващат компетентностите на ОССЕ, тя си остава регионална организация с фокус върху сигурността на Европа.

Организацията на обединените нации (ООН) е създадена непосредствено след края на Втората световна война с основна цел да поддържа международния мир и сигурност, за постигането на което тя следва да взема ефективни колективни мерки за предотвратяване и отстраняване заплахите на мира и за потушаване действията на агресия или на други нарушения на мира, както и да постига с мирни средства и в съгласие с принципите на справедливостта и на международното право уреждане или разрешаване на международни спорове или положения, които биха могли да доведат до нарушаване на мира (ООН, 1945, чл. 1).

Освен това, ООН се стреми да постига международно разбирателство при разрешаване на международни проблеми от икономическо, социално, културно или хуманитарно естество, както и да се зачитат правата на човека и основните свободи за всички, без разлика на раса, пол, език или вероизповедание.

В състава на ООН понастоящем влизат 193 държави членки.

С поставените ѝ цели ООН е единствената международна организация с фокус върху наистина глобални и широки по обхват международни проблеми, но приоритетната е гарантирането на международния мир и сигурност.

ООН се явява наследник на Обществото на народите, създадено след Първата световна война, но отчита грешките при неговото конструиране и функциониране и търси нови решения за опазването на мира в световен мащаб, с което да подпомага по-ефективното гарантиране на световния ред.

2. Общество на народите

Първата световна война завършва през 1918 г. с милиони жертви и ранени както войници, така и цивилни граждани и разрушени икономики на много държави. Още в нейния края се появява силно желание за формиране на нов световен ред без война. Това е реализирано със създаването през 1919 г. на Обществото на народите. Конкретната инициатива е на американския президент Удроу Уилсън.

Обществото на народите олицетворява стремежа за намиране на единно разбиране на мира, използване на дипломатически подходи и прилагане на заплаха за употреба на сила за принудително съблюдаване на мира. Обществото на народите се ражда официално на 10 януари 1920 г. Неговото седалище е на неутрална територия – в Женева, Швейцария.

Според Хартата на организацията тя е създадена с цел да поддържа мира в света и страните членки да си гарантират взаимно политическа независимост и териториална цялост. Те се задължават да не прибягват към война, а в случай на спор, който би могъл да предизвика конфликт, да поискат арбитраж от Обществото на народите и да следват мнението на Съвета, ако то е взето единодушно. В случай на война или на заплаха от война Обществото на народите трябва да определи точно мерките, способни по ефикасен начин да запазят мира, и за да осигури спазването им да използва при нужда военни, икономически и финансови санкции. Компетенции, отнасящи се до поддържането на мира, се упражняват от Съвета, в който влизат постоянни членове (Франция, Великобритания, Италия, Япония, Китай) и непостоянни членове, и от Асамблеята, която е съставена от делегати на всички страни членки (Дюфур § Ваис, 1999).

Схващанията на победителите в Първата световна война обаче далеч не са съвместими. Европейските са загрижени да получат репарациите си, както и повече територии и да гарантират сигурността си в бъдеще (разоръжаване и демилитаризиране на Германия). Американците се противопоставят на това, като настояват за спазване на принципни положения – правото на народите да разполагат със себе си, и изоставяне на тайната дипломация, при положение че вече съществува Обществото на народите.

Обществото на народите страда от сериозни недъзи още при създаването си. Не са предвидени международни въоръжени сили, които да санкционират нарушенията. Въпреки претенциите си за всеобщност, в началото то не включва нито САЩ, нито СССР, нито Германия, така че се оказва неспособно да установи нов международен ред. Още при създаването си Обществото губи поддръжката на страната, която допринася в най-голяма степен за създаването му – САЩ, чийто Сенат отказва да ратифицира Версайския договор (20 ноември 1919 г.) (Богданов, 2021).

Решенията в Обществото на народите се налагат от Великите сили – основно Великобритания и Франция, които прокарват собствените си интереси. Слабост е и изискването за единен вот при вземането на решения в Съвета, както и непостоянното му свикване.

Усилията на Обществото за опазване на мира се провалят многократно. Едни от най-сериозните случаи между двете световни войни са нападението на Италия над Абисиния (днес Етиопия) и нахлуването на японската армия в Манджурия (Бояджиев, 2023). Най-сериозният неуспех на организацията за предотвратяване на големи военни конфликти е започването на Втората световна война.

Най-силният период на Обществото на народите е през 20-те години на XX век. Тогава то решава успешно гръцко-българския граничен конфликт през 1925 г. (Петричкия инцидент). През 1926 г. за член е приета и Германия. Ражда се т.нар. „женевски дух“ на международно разбирателство. Празнотите в Обществото обаче не са запълнени поради дълбоките различия между гледните точки на Франция и Великобритания и неучастието на САЩ.

В голяма степен обаче неуспехът на Обществото на народите се дължи на сериозните териториални прекроявания, най-вече в Европа, в резултат на Първата световна война. Преустановяват съществуването си четири империи – Германската, Австро-Унгарската, Руската и Османската. Последните две са разпокъсани на десетки нови държави и територии. Почти половината от народите на Европа, Близкия изток и Африка претърпяват радикални промени на управляващите режими. Създадени са като многонационални държави Чехословакия и Югославия, а Полша и Румъния възстановяват държавността си. Всички тези последствия пораждат много поводи за спор между страните, дължащи се най-вече на новите държавни граници и отварят пътя за голяма нестабилност и съперничество между тях.

3. Организация на обединените нации и ролята ѝ за поддържане на световния мир

В резултат на Втората световна война промените в държавните граници не са толкова значителни както след Първата. Войната завършва обаче с още повече жертви и донося още по-големи разрушения. Това отново – още преди края на войната, връща на дневен ред идеята да се търсят форми за по-ефективно предотвратяване на нова голяма война и по-добри механизми за опазване на мира.

Така, на основата на Обществото на народите, но и с цел да се избегне неговият злополучен опит, е създадена Организацията на обединените нации. Тя води своето начало от коалицията срещу силите на Оста по време на войната, които на 1 януари 1942 г. подписват декларация (Декларация на Обединените нации), предвиждаща създаването

на международна организация, основаваща се на равенството и отворена за всички пацифистки настроени държави.

Основополагащият документ – Хартата на ООН, е подписан на 26 юни 1945 г. в Сан Франсиско, а учредители на организацията са 51 държави, които поддържат идеята да уреждат възникналите между тях разногласия с мирни средства.

Съгласно хартата Организацията е основана върху принципите на суверенното равенство на всички нейни членове, които ще уреждат международните си спорове с мирни средства по такъв начин, че да не поставят в опасност международният мир и сигурност, както и справедливостта. Всички членове на организацията се ангажират да се въздържат в международните си отношения от заплашване със сила или от употреба на сила срещу териториалната цялост или политическата независимост на която и да е държава (ООН, 1945, чл. 2).

Основните органи на ООН са: Общо събрание, Съвет за сигурност, Икономически и социален съвет, Съвет за попечителство, Международен съд и Секретариат.

От гл.т. на международната сигурност са важни правомощията на Съвета за сигурност. Понастоящем той е съставен от 15 държави членки, от които 5 постоянни члена (САЩ, Русия, Великобритания, Китай и Франция). Решенията се вземат с мнозинство, но то трябва да включва гласовете на 5-те постоянни члена. Отрицателният вот на постоянен член не позволява на Съвета да приеме решение, което се равнява на правото на вето.

ООН притежава реални средства да накара държавите да съблюдават мира. Главната отговорност за поддържането на мира е определена на Съвета за сигурност, който разполага със значителни правомощия както от военен, така и от невоенен характер.

Когато страните във всеки спор, чието развитие може да застраши поддържането на международния мир и сигурност, не могат да го уредят помежду си с мирни средства, го отнасят към Съвета за сигурност. Това е и начин за мирно уреждане на споровете между държавите, защото Съветът може да препоръчва различни процедури, мерки или условия, които да осигурят международния мир.

Глава VII на Хартата регламентира действията на Съвета за сигурност в случаи на заплахи срещу мира, нарушения на мира и актове на агресия. Съветът за сигурност определя съществуването на всяка заплаха срещу мира, нарушение на мира или акт на агресия и прави препоръки или решава какви мерки (с или без употреба на въоръжена

сила) ще бъдат взети за поддържането или възстановяването на международния мир и сигурност.

Съгласно чл. 41 на Хартата Съветът за сигурност може да реши какви мерки, несвързани с употреба на въоръжена сила, трябва да бъдат приложени за изпълнение на решенията му и може да покани членовете на организацията да приложат тези мерки. Последните могат да включват пълно или частично прекъсване на икономическите отношения и на железопътните, морските, въздушните, пощенските, телеграфните, радиотелеграфните и други средства за съобщения, както и скъсване на дипломатическите отношения.

Ако Съветът за сигурност сметне, че предвидените в чл. 41 мерки са недостатъчни, той може да предприеме действия с въздушни, морски или сухопътни сили, които да осигурят поддържането или възстановяването на международния мир и сигурност. Такива действия могат да включват демонстрации, блокада и други действия с въздушни, морски или сухопътни сили на членовете на организацията (ООН, 1945, чл. 42).

Тук е важно да се посочи, че всички членове на ООН са длъжни да предоставят на Съвета за сигурност по негово искане и в съответствие със специални споразумения въоръжени сили, помощ и улеснения, включително и право на преминаване, необходими за поддържането на международния мир и сигурност.

Освен това, за да може ООН да предприема спешни военни мерки, членовете на организацията трябва да поддържат в състояние на постоянна готовност национални контингенти от военновъздушните сили за съвместни международни принудителни действия. Числеността и степента на готовност на тези контингенти и плановете за техните съвместни действия се определят от Съвета за сигурност с помощта на Военнощабния му комитет в рамките, предвидени в специалните споразумения. Този комитет, подчинен на Съвета за сигурност, е отговорен за стратегическото ръководство на всички въоръжени сили, поставени в разположение на Съвета.

Именно тези текстове на хартата, свързани с прилагането на военни мерки от въоръжени сили под специално командване, правят ООН много по-ефективна организация от предшественика ѝ Обществото на народите.

От 1947 г. Мироопазващи сили на ООН, наричани по-късно и „Сини каски“, участват в урегулирането на десетки конфликти в много региони по света.

За първи път през 1947 г. в Гърция са използвани военнослужещи като посредници в рамките на мисията на ООН “United Nations Special Committee on the

Balkans" (UNSCOB). През следващата година за първи път невъоръжени военни наблюдатели осъществяват контрол за спазване на примирието в първата Арабско-израелска война в мисията "United Nations Truce Supervision Organization" (UNTSO). През 1956 г. в хода на Суецката криза формираните за първи път въоръжени сили на ООН провеждат първата операция за поддържане на мира (peacekeeping) в рамките на мисията "United Nations Emergency Force" (UNEF). За първи път мироопазващи сили на ООН използват „сини каски" през 1960 г. по време на кризата в Конго (Жеков, 2023).

Много са успешните мисии на ООН – в Нова Гвинея, Йемен, Конго и Доминиканската република през 60-те години на XX век, в Ангола, Намибия и Централна Америка в края на 80-те и началото на 90-те години, в Камбоджа, Югославия, Сомалия, Мозамбик, Руанда, Либерия, Хаити, Чад и др. през 90-те години.

ООН има и своите неуспехи в омиротворяването. По време на Студената война Съветът за сигурност не се намесва в събития, в които участват двете Велики сили САЩ и СССР или са застрашени техни интереси. Такива са случаите с участието на съветски войски в смазването на революцията в Унгария през 1956 г., Карибската криза през 1962 г., Виетнамската война, конфликтите в Близкия Изток. След края на Студената война също има такива примери. Съветът за сигурност се оказа неспособен да предотврати войната на Русия в Украйна, започнала през 2022 г. По подобен начин не може да спре конфликта между Израел и Иран, започнал на 13 юни 2025 г. Показателен е и фактът, че някои от мисиите на ООН, най-вече в Африка, продължават повече от две десетилетия без съществено подобряване на сигурността в районите на конфликтите. Често пъти Съветът за сигурност е с „вързани ръце" поради ветото, налагано от постоянните му членове.

Периодично през годините отделни държави членки на ООН повдигат въпроса за извършване на промени в организацията. След началото на войната в Украйна необходимостта от реформи стана още по-голяма, за да може ООН да бъде адекватна на новите реалности в света. Промените може да се търсят в посока реформиране на Съвета за сигурност – състав на постоянните членове, правото на вето, регионалното представителство, общ брой на членовете и др. Много по-ефективно може да се използват инструментите на превантивната дипломация и разширяване на сътрудничеството с други международни и регионални организации.

Заключение

Въпреки глобалния характер на дейността си по-голямата част от международните организации имат определени функционални области на отговорност. Малка част от международните организации са създадени с цел да решават широк спектър от международни проблеми, а само единици са тези, които са предназначени да гарантират сигурността и отбраната на държавите членки.

Организацията на обединените нации, създадена след най-големия военен конфликт в историята на човечеството, реализира идеята да се гарантира мира и да не се допускат нови мащабни конфликти, а да се разрешават по мирен път.

Въпреки, че непосредствено след създаването си ООН се оказва неподготвена за новите условия по време на Студената война, след нейния край организацията бързо доказва важността си. В началото на XXI век ООН трябва да намери новия си облик и отново да стане най-високата трибуна за водене на преговори и предотвратяване и разрешаване на бъдещи международни конфликти.

Останалите международни организации могат и трябва да подпомагат дейността на ООН в усилията ѝ за развитие на приятелски отношения между държавите и чрез сътрудничество да се разрешават международните икономически, социални, културни и хуманитарни проблеми.

Благодарности: *Издаването на тази публикация е подпомогнато от Министерство на образованието и науката в изпълнение на Национална научна програма „Сигурност и отбрана", приета с РМС № 731 от 21.10.2021 г. и съгласно Споразумение № Д01-74/19.05.2022 г.*

Библиография:

1. Богданов, П. (2021). Развитие на схващанията за водене на въоръжената борба от Древността до XX век. София: Академично издателство „За буквите – О писменехъ", с. 86.

2. Бояджиев, С. (2023). Провалът на Обществото на народите. 31 януари 2023. //https://idealisti.bg/novini/6-provalat-na-obshtestvoto-na-narodite/ - достъпно на 04.06.2025 г.

3. БЧК. (2025). Сайт на Българския червен кръст. //https://www.redcross.bg/about/about1/international_movement/ - достъпно на 03.06.2025 г.

4. Дюфур, Ж. § Л., М. Ваис. (1999). Войната през XX век. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 244.

5. Жеков, В. (2023). „Бащата“ на „сините каски“ загива при неясни обстоятелства, в-к „Българска армия“, 13 октомври 2023. //https://armymedia.bg/2023/10/13/ - достъпно на 09.06.2025 г.

6. НАТО. (2025). Сайт на Организацията на Северноатлантическия договор. //https://www.nato.int/nato-welcome/index.html/ - достъпно на 01.06.2025 г.

7. ООН. (1945). Харта на Организацията на обединените нации.

8. Сайт на Международния валутен фонд. (2025). //https://www.imf.org/ru/About/Factsheets/IMF-at-a-Glance/ - достъпно на 01.06.2025 г.

9. Сайт на Министерството на външните работи. (2025). //https://www.mfa.bg/bg/3085/ - достъпно на 03.06.2025 г.

10. Сайт на Министерството на финансите. (2025). //https://www.minfin.bg/bg/817/ - достъпно на 03.06.2025 г.

11. Сайт на Световната търговска организация. (2025). //https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm/ – достъпно на 01.06.2025 г.

ЕДИНСТВО И КОНФЛИКТНОСТ МЕЖДУ СФЕРИТЕ НА МЕЖДУНАРОДНАТА И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Проф. д-р Владко Иванов, Катедра „Национална сигурност и публична администрация“, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“ – Благоевград, имейл: vladko_m_ivanov@abv.bg

Резюме: *Темата е свързана с факта, че през 2025 г. се навършват 80 години от създаването на ООН. Статията е изградена върху два аналитични потока – логика и принципи на международната сигурност в интерес на цялото човечество, и особености на националните интереси на отделните субекти на международното право.*
Ключови думи: *международно сигурност, национална сигурност, глобални предизвикателства, управление, лидерство.*

UNITY AND CONFLICT BETWEEN THE SPHERES OF INTERNATIONAL AND NATIONAL SECURITY

Prof. Vladko Ivanov, PhD, Department "National Security and Public Administration", Faculty of Law and History, South-West University "NeofitRilski"-Blagoevgrad, E-mail: vladko_m_ivanov@abv.bg

Abstract: *The topic of this article is related to the 80th anniversary of the founding of the UN in 2025. The article is built on two analytical streams – the logic and principles of international security in the interests of all humanity, and the specifics of the national interests of individual subjects of international law.*
Keywords: *international security, national security, global challenges, governance, leadership.*

Увод

През 2025 г. се навършват 80 години от създаването на ООН. Това е повод да бъдат оценени постиженията и предизвикателствата пред човечеството, глобалното и националното управление. Анализът ще се гради на хипотезата, че международната (общата) сигурност и националната сигурност като системи обхващат една проблемна област с глобални и регионални мащаби, но оперират с противоположни цели. Вероятно така ще бъде през целия XXI век.

Сферата на световната сигурност е океан, в който всяко държавно управление е един ученик – опитва се да разгадава и да се ориентира в нови и нови предизвикателства. Ако му липсва образованието и опита ще управляват стихиите. Държавите и лидерите нямат време да чакат и да учат, докато край тях политически хищници търсят пространства, печалби, суровини, съюзници. Борбата присъства навсякъде около нас, от невидимото съревнование за по-висока производителност на

труда и темпове за растеж до пламтящия джихад. Както казва Н. Слатински, сигурността е кислород[1]. Ние не го забелязваме докато той е в наличност, но когато почувстваме липсата му, реагираме с паника. Глобалното управление (представлявано от ООН) трябва да гарантира кислород за всички. Неговото производство е непосилно за една или няколко държави.

Следвайки логиката на заглавието бихме формулирали девет пункта относно единството и конфликтността между сферите на международната (световната) и националната сигурност.

1. Стремеж към световна сигурност, чрез борба за доминация между субектите на международната арена.

Очевидно е, че науката и политиката за общата сигурност би трябвало да отстояват статута на общочовешките измерения и ценности, които са признати (декларативно) от всички. Но когато стане въпрос как да бъдат подреден светът и регионите, навлизаме в сферата на националния егоизъм, където определящи са амбициите на най-големите държави. Според чл. 23 от Устава на ООН[2], Съветът за сигурност се състои от пет постоянни членове на организацията – Китайската народна република, Франция, Руската федерация, Обединеното кралство Великобритания и САЩ. Доскоро те водеха във всичко – изследвания, ресурси, икономика, въоръжаване. Но, появата на нови претенденти за властовия ресурс е факт – вече живеем в многополюсен свят, където могъщи сили като Индия, Бразилия и пр. заявяват правата си. Големи коалиции с оформящи се в движение цели Въпрос на въпросите за България е, ще успее ли ЕС да се представи като монолитна сила и ще гарантира ли сигурността на държави като България и Гърция в Югоизточна Европа. На този етап съюзът е най-толерантният към политиките на ООН[3], но позитивният пример рядко се подкрепя от другите центрове на световна власт[4].

Поради това няма съмнение, че отново предстои поредният дълъг период, в който само „слабите ще искат ред, а силните ще владеят хаоса“.

2. Директни методи и медиация на поведението в сферата на сигурността.

Общата сигурност предполага стремеж към една хомогенна картина на света и предвидимост на политическото поведение. Но това не се е получавало никога, въпреки целите на ООН. Всеки актьор в световните дела притежава комплекс от инструменти, които рядко използва по обявен сценарий. Армията, разузнаването, дипломацията,

икономическите организации, валутата, диаспорите, комуникациите и пр. винаги използват задкулисие и изненадват с неочаквани решения. Вторият мандат на президента Тръмп е безпрецедентен пример за „политическа игра“ и стратегии за глобално управление чрез „сделки“, дори с най-близките съюзници. Мнозина забравят, че войната в сивата зона тепърва започва[5]. Отделно, около десет известни и задкулисни колективни субекти (Г-7, Г-20, НАТО, БРИКС, ЕврАзИС, ШОС, AUKUS и пр.). Около тях като снежна топка ту набъбва, ту се топи една безформена маса от конюнктурни сателити. България има исторически урок – след Освобождението, за 150 години тя се съюзи и противопостави на всички световни сили и балкански съседи. Резултатът като цяло не е позитивен.

3. Обективност и субективност (манипулативност) на идеите и теориите за сигурността.

Парадоксално е, че тъкмо сигурността не е надеждна конструкция. Теорията смело използва обяснителни модели от математиката (500 милиона потребители в ЕС спрямо 300 милиона в САЩ), физиката (ядра и сателити), биологията (борба за оцеляване на видовете) и икономиката (конкуренция дори в най-демократичните общности като ЕС). Но, в крайна сметка теорията си остава книга, а животът е нива, която храни бедни и богати. Това гениално колективно прозрение на българския народ е повече от всичко, създадено от политиката и интелигенцията. Днешният свят го потвърждава – международното право (зад което стои ООН) е притиснато от силата и това няма да бъде временно явление.

4. Противоположни източници и посоки на сигурност.

Управлението на националната сигурност произтича от дълбините на нациите. В зависимост от националната енергия те се стремят да наложат своите идеи на регионално, континентално и всемирно ниво. Във всяка нация живее блян за териториално разширение. Във всяка история централното място е за имперските периоди на нацията. Обратно – управлението на общата сигурност се стреми да наложи синтез от идеи и ценности, които гарантират правата и оцеляването за всички нации. Това е приемливо за губещите и те ентусиазирано го подкрепят. Но онези, които чувстват, че им е дошло времето да реализират своя възход, отхвърлят поставянето им под общ знаменател с другите. 12 дневната война между Иран и Израел през 2025 г. демонстрира тази закономерност. Максимата „сега или никога“ владее умовете на

много лидери и общества. Дори в ЕС бе подкрепен принципът „мир чрез сила“.

5. Политическата сфера – източник на сигурност и несигурност.

Още Клаузевиц постулира, че сигурността се създава и разрушава в лоното на политиката. Социално-политическите феномени, разгърнати в полето на сигурността, са едни неясни и непредсказуеми сами по себе си същества. Те са неконтролируем сбор от динамични общности, преходни принципи, противоречиви интереси, перманентна конюнктура и временни емоции. Нещо близко до масово мероприятие, което при лоша организация и непремерени речи на лидерите еволюира в масова безредица. Това поставя под въпрос системната организация за изход от ситуацията. Като цяло, политическата позиция на лидерите и масите се формира от национален егоизъм, представен чрез собствена интерпретация на принципите, отстоявани от ООН. „Забързаните заплахи“ на XXI век няма да позволяват хладен рационализъм в центровете на световна власт, това ще дестабилизира сателитите и светът ще бъде поставен пред огромно изпитание. Съчетанието на пандемия (Ковид-19) и технологии вече подсказа в каква епоха навлизаме[6.] Човечеството е на прага на технологичен пробив, който може да се противопостави на човешкия разум.

6. Обществената представа за величие и конфликтността.

Не липсват учени и трудове, имащи авторитета да развиват един голям замисъл и да правят дръзки капитални изводи от и в името на човечеството. Но те са в сянката на пълководци, завоеватели и водачи като Ал. Македонски, Сталин, Хитлер, Жуков, Наполеон, Линкълн или Мао. До тях светите дела на Ганди, Мартин Лутър Кинг, Кусто и Сахаров трудно се забелязват. За съжаление дори религиите и олимпийското движение са впрегнати в коалициите за надпревара.

7. Личната сфера и светът (човекът, лидерите, масите, държавите и светът).

Обикновено казваме „отношенията Япония – Китай”. Разбира се, че те се управляват от хора, които имат големи възможности, амбиции и изкушения. Тук идентифицираме два основни момента.

Първо, нациите са набрали огромна мощ, имат посока и път, формирали са вековни национални нагласи. Вероятно, не е по силите на личността да спре такава маса и за лидерите не остава нищо друго, освен да застанат начело на инерцията, а не на кормилото на управлението. Разрушителната мощ на масите често опиянява

лидерите и те забравят наученото в университетите и принципите на ООН.

Второ, големи общности понякога се оглавяват от хора и екипи, които нямат никаква представа от сигурност, не притежават управленски опит и способности. Днес Балканите са такъв пример – постоянни смени на правителства, политики и водачи, които трудно намират общ език и работят на принципа „всеки срещу всеки“. Дори в рамките на ЕС през 2025 г. се оформиха неясни съюзи (Унгария – Сърбия – РС Македония и Хърватия – Албания). България също получи предложения, но не отреагира публично.

8. Институциите за сигурност често дават повод да се запитаме: „Кой ще ни пази от пазачите“.

Ефектът е забелязан още в Римската империя. Силните легиони често са спасявали единството на империята, но понякога са се връщали, за да наложат своята власт в Рим. В редица случаи, те създавали (понякога в съюз с варварите) собствени протекторати, организирали религиозни, политически и етнически гонения. Днес в цял свят управляват различни органи, формирани от кръговете на богатството, интересите, познанието и стереотипите. Те преминават от икономиката в политиката, от армията в дипломацията, от разузнаването в науката и пр. Въпросът е: кои са пазачите, чии интереси отстояват и колко силна е „дълбоката държава“. Това е причината за вярата в т.нар. „конспиративни сценарии“.

9. Икономически и общочовешки интереси.

Да се върнем към Клаузевиц и гениалната му фраза „политиката е концентриран израз на икономиката”. Днес пазарната ориентация на света е толкова груба, че икономическите субекти и интереси изглеждат всесилни. Няма кой да се изпречи пред транснационалните корпорации, производителите на оръжия, ГМО, алкохол, цигари, съмнителни храни, лекарства и тяхната реализация. Това няма да спаси света, отстояването на високи цивилизационни цели през XXI век ще изисква нова цивилизационна парадигма. А това значи всички да се лишим от нещо важно и особено от ненаситната страст да придобваме, консумираме и да се ограждаме с оръжия и ненужни системи за безопасност, които поглъщат огромни ресурси. В този аспект ЕС дава позитивен пример с редица инициативи по отношение на екологията, енергетиката, миграцията и правата на човека[7]. Въпреки всичко, луксозните коли, яхтите, замъците, бункерите за лично спасение и скъпите удоволствия са в контраст с

усилията за ограничаване на глобалните катаклизми. Ерих Фром още през 70-те стана известен с въпроса – да бъдеш или да притежаваш?

Заключение

В навечерието на 80 годишнината от създаването на ООН, България се оказа на разломната линия между Изтока и Запада, Севера и Юга. Около Черно море избухнаха (или се подновиха) конфликти - в Украйна, Кавказ и Близкия изток. На този ирационален фон, синтезът на рационални изводи от анализа не ни дава основание за спокойствие. Многополюсният свят на XXI век няма да донесе сигурност на ленивите, аполитични общества. Те са плод на дългогодишна политика за безогледна консумация, всепозволеност и удоволствия. В бъдещето ще отидат активните нации, държави и съюзи, които работят, учат, имат вяра, чувство за екип и осъзнато задължение да строят бъдеще по собствен цивилизационен модел. Светът ще навлиза в нови предизвикателства по силата на обективни закономерности и ще бъде сложна система от разбиране за обща сигурност и ефективно национално управление сред връхлитащите сили на хаоса. Тези сили съпътстват човечеството като сложно (вероятно непредвидимо) био-психо-социално същество. Всичко това отново ще докаже, че геополитиката е наука за „пространственото поведение на държавите”[8], която е по силите на образовани, смели и отдадени на народите си лидери. В прехода към многополюсен свят, държави като България ще отидат в бъдещето, ако поддържат будно присъствие, устойчиви национални приоритети и умерени реакции на базата на историческите уроци и ресурсите, с които разполагат.

---

1 Слатински, Н. Измерения на сигурността. С., 2000.

2 Уставът на Организацията на обединените нации бе подписан на 26 юни 1945 г. в Сан Франциско на заключителното заседание на Конференцията на Обединените нации за създаване на международна организация и влиза в сила на 24 октомври 1945 г.

3 Виж напр. Илиев, С. Граничен контрол и компенсиращи мерки в Шенген, ISBN 978-954-348-123-1, АМВР, 2015. Стр. 119.

4 Бабанов, В. Глобалната среда за сигурност и съвременни характеристики на системата за международните отношения , Сп. "Национална сигурност" 2021: 37-41.

5 Хорозова, В. Индустриалните революции и информационните следствия за сигурността и киберразузнаването. „Диомира“. ISBN: 978-954-2977-75-9. С., 2020, стр. 188.

6 G. Belova, G. Georgieva, Y. Kochev, A. Yankov, and V. Babanov, “COVID-19, INFODEMIC AND CYBER SECURITY”, ETR, vol. 5, pp. 57–61, Jun. 2025 doi: 10.17770/etr2025vol5.8479

7 Илиев, С. Информационни системи на ЕС в областта на управлението на границите, убежището и правоприлагането, ISBN 978-954-348-204-7, АМВР, 2020, стр. 124.

8 География и икономика. авт. колектив. С., 2002, с. 95.

ООН И ЕС - НУЖНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ, НО С НУЖДАТА ОТ ТРАНСФОРМАЦИЯ И ПРОМЕНИ

Проф. д-р Стоян Стойчев, катедра „Национална сигурност“, факултет „ИН“, УниБИТ, имейл: s.stoichev@unibit.bg, sstoychev_ss@abv.bg

***Резюме**: В доклада авторът си поставя за цел да разкрие ролята и потребността в международен план на две от фундаменталните, за Света, за Европа и за страната ни, международни организациинякои – ООН и ЕС, но и нуждата от трансформация и промяна във функционирането на същите, за да са в състояние те да посрещнат предизвикателствата, които съвременната серда за сигурност изправя пред тях. За постигането на тази широкообхватна цел авторът се фокусира върху решаването на следните задачи: да се разкрият в общ план ролята и постиженията за международната сигурност на двете организации – ООН и ЕС; да се посочат някои от важните, належащите и за двете организации потребности от трансформация, с което да могат да отговорят възможно най-адекватно на предизвикателствата, които съвременната среда за сигурност изправят пред тях. Не на псоледно място да се посочи дали са възможни някои от належащите промени в тези организации.*
***Ключови думи**: Организация на обединените нации, Европейски съюз, сигурност, трансформация, предизвикателства.*

UN AND EU – NECESSARY ORGANIZATIONS, BUT IN NEED OF TRANSFORMATION AND CHANGE

Prof. Stoyan Stoychev, PhD, Department of National Security, Faculty of Information Sciences, University of Library Studies and Information Technologies, E-mail: s.stoichev@unibit.bg, sstoychev_ss@abv.bg

***Abstract:** In the report, the author sets himself the goal of revealing the role and need in the international plan of two of the fundamental, for the World, for Europe and for our country, international organizations - the UN and the EU, but also the need for their transformation and change in their functioning, so that they are able to meet the challenges that the modern security environment poses in front of them. To achieve this broad goal, the author focuses on solving the following tasks: to reveal in general terms the role and achievements for international security of the two organizations - the UN and the EU; to indicate some of the important, urgent needs for transformation for both organizations, so that they can respond as adequately as possible to the challenges that the modern security environment poses to them. Last but not least, to indicate whether some of the urgent changies in these organizations are possible.*
***Keywords:** United Nations, European Union, security, transformation, challenges.*

Въведение

С настоящият доклад, авторът прави опит да разкрие някои от основните моменти, отнесени към ролята, мисията и задачите на две от фундаменталните международни организации, в лицето на Организацията на обединените нации – ООН,

и на Европейския съюз – ЕС. Най-вече ролята и задачите, които тези организации изпълняват, касаещи основно въпросите на маждународната сигурност. Също така на основата на някои промени, настъпили в съвременните условия – промяна на статуква, взаимоотношения, позиции и преход към реален многополюсен Свят, прави аргументиран опит да посочи нуждата от определни трансформации и от определени промени дори в тези организации, чрез които трансформации и промени същите да бъдат в състояние да посрещнат възможно най-адекватно предизвикателствата, които съвременната среда за сигурност изправя пред тях.

Методология на изследването

При изготвянето на своя доклад авторът е използвал системният подход, като най-подходящ за изследване на взаимосвързани и сродни дейности, за тяхното съпоставяне, развитие и усъвършенстване. Използвал е следните методи: на литературния обзор, на сравненията, на системния анализ, на теоретичните изследвания, както и на научния анализ на взети решения.

Резултати

Позиционирайки се на първо място върху две от най-широките, легитимни и фундаментални за сигурността в Света, в Европа и в нашият регион – Балканският полуостров, с прилежащата му Черноморска зона, организации в лицето на ООН и на ЕС, неминуемо можем да започнем с промените в средата за сигурност, настъпили за последните почти 20 години. Защо със средата за сигурност и с промените в нея? Ами, защото от тези прмени се променя и парадигмата на сигурността, отнесена и към ООН, и към ЕС. Защото също така от различните предизвикателства, които средата за сигурност изправя пред тези организации се налага и нуждата от промени както в тяхната структура, в начините на вземане на решения, в част от задачите им, в промяна на тяхната роля и влияние в Света като цяло.

В навечерието на своята 80$^{-та}$ годишнина ООН (създадена на 24.10.1945 г.), се опитва всячески да следва и да изпълнява своята основна цел, която може да се разглежда и като мисия на Организацията - заложена още със създаването й, а именно: да подпомага и пази световният мир и сигурност, да развива приятелски отношения между страните/нациите в Света, да постига международно сътрудничество при разрешаване на международните проблеми, както и да бъде център за съгласуване на действията на страните/нациите за постигане на тези общи цели (Устав на ООН, гл.

първа, чл. 1). Или както се посочва в редица материали и източници също – важността на ООН за историята на човечеството се заключава в това да противостои на агресията, да установи приятелски отношения между нациите и да поддържа мира и сигурността на Земята. Мирът в съвременния етап от развитието на човечеството като съблюдаване на основните принципи на международното право. (Стойчев, С., 2023 - 2)

Веднага на следващо място в своя Устав (известен и като Харта на ООН), Организацията посочва, че е с желание да изпълнява тези свои цели, а и да отстоява ролята си в международен план, основавайки се на един от основните принципи на организацията, а именно: дейността й да се базира на суверенно равенство между страните членки, въплътено в разбирането, че всички страни-членки поемат задължението да не използват сила или заплаха за такава в противовес на целите на ООН (Устав на ООН, гл. първа, чл. 2). Идеалното разбиране за спазване на така заявеният основен принцип е в посока, че на всички противоречия, сблъсъци, конфронтации, конкуренция трябва да се намира мирно разрешение, а не да се търси военно или силово такова. Разбира се, след този основен принцип в Устава на Организацията са посочени още 6 (шест) такива принципа, на част от които авторът ще се спре в доклада си надолу.

Знаем също така, че със създаването на ООН се учредяват и нейните органи, визирани конкретно в Хартата, като главни органи на Организацията се учредяват: Общо събрание, Съвет за сигурност, Икономически и социален съвет, Съвет за попечителство, Международен съд и Секретариат (Устав на ООН, гл. трета, чл. 7). Отнасяйки се или визирайки международната сигурност в бъдеще, сигурността на бъдещите поколения и предпазването им от ужасите на войната, още на своето първо заседание Общото събрание на Организацията (24 януари 1946 г.) е взето решението за създаване на Комисия за справяне с проблемите, предизвикани от откриването на атомната енергия. Може да посочим, че още с първите стъпки в сферата на международната сигурност ООН е изправена пред доста тежки, трудни, в някаква степен и непредвидими предизвикателства. Защо трудни и непредвидими? По простата причина, че със създаването на Организацията се поставя въпросът или не точно въпросът, но в някаква степен разминаването в позициите и трудностите за вземане на дадено бъдеще решение, т.к. в Хартата се посочва, че по важни международни проблеми не може да съществува ефективно сътрудничество в поддържането на мирната обстановка или налагането на санкции срещу който и да е агресор, без единодушният глас на *петте постоянни члена на Съвета за сигурност (СС).* Това е

неизменно правило при разрешаването на съществени проблеми, но това се оказва като бобма със закъснител – защото самото правило означава по своята същност, че при неразбирателство между тях (петте постоянни члена на СС), работата на съвета се блокира.

Може би се получи малко преплитане в случая между ангажиментите и действията на два от основните Органи на ООН, но това е така, защото съществува конкретна разлика между Съвета (СС) и Общото събрание – първият взема решения, които се отнасят до всички страни членки, докато съвещателният орган (Общото събрание) само прави предложения.

На този фон може да се каже, че в първите 20 (двадесет) години от своето съществуване ООН беше изправена пред редица нехарактерни, следвоенни кризи и конфликтни ситуции, с една част от които тя не се справи според духа на нейната цел, мисия и принципи, съгласно Хартата си. Това разбира се е следствие и от „разразилата се“ в самото начало на 1946 г. Студена война[1]. Започвайки с първата си мисия ООН - създаване на Специална комисия за Балканите - „United Nations Special Committee on the Balkans“ (UNSCOB), взето решение през м. декември 1946 г. и проведена на Балканския полуостров през 1947 г. в съответствие с глава VI от Харата на Организацията – Мирно уреждане на спорове (чл. 34 от УООН), преминавайки впоследствие с най-дългата мисия на Организацията - наблюдателната мисии в Палестина „United Nations Truce Supervision Organization“(UNTSO), с начало месец май 1948 г., с изпращането на група от военни наблюдатели в Индия и Пакистан по спора за Кашмир - „United Nation Military Observer Group in India and Pakistan“ (UNMOGIP), стартирала дейността си през същата 1948 и продължила до 1949 г., ООН сякаш дава „летящ старт“ на своята дейност и на световното омитортворяване. През следващата 1950 г. е и едно от двете най-големи или най-важни решения, за които Организацията успява да вземе решение в този период (на Студената война) и да проведе в известна степен в доста широк формат – действията закрепени и посочени в Резолюция № 82 от 25.06.1950 г. на СС на ООН. С тази резолюция за първи път Организацията реално взема решение, което констатира „нарушаването на мира”, при което би могъл да се

[1] Студената война е термин, с който се означава продължителното напрежение и борба между Източния блок, начело със Съветския съюз, и Западния блок, доминиран от САЩ и НАТО, започнало след Втората световна война и продължило до разпадането на Съветския съюз в края на декември 1991 г. Това съперничество не води до мащабни преки военни акции или конфликти между блоковете. Така, след редица публикации и материали се популяризира терминът „студена война“, като водеща фигура за това е прието да бъде посочван американският политолог Бърнард Барух. Началото на Студената война обикновено се свързва обаче с речта на Чърчил от 5 март 1946 г. в университета в американския град Фултън.

задейства механизмът, предвиден в глава 7 от Хартата й („Заплаха за мира, нарушаване на мира или актове на агресия”). На практика това е резолюция срещу Северна Корея, чието основно съдържание е: Жалба за (извършена) агресия срещу Република Корея (Complaint of aggression upon the Republic of Korea). Разбира се, тук има някои немаловажни „подробности“ за това как се стига до това решение на СС – закрепено с посочената Резолюция №82/25.06.1950 г. Тези „подробности“ се обяснява най-вече с отсъствието от заседанието на СС на ООН на тогавашния съветския представител, бойкотирал заседанието на СС по нареждане на „бащата на народите“, Йосиф Висарионович Сталин. След тази реозлюция за пръв път най-широката и универслана Организация в лицето на ООН връчва мандат на военен блок – в лицето на НАТО[2], за провеждане на действия в подкрепа на мира и прекратяване на войната разгоряла се на Корейския полуостров – като се разрешава многонационалните сили формирани от САЩ и техните съюзници основно да бъдат под флага на ООН. Защо на НАТО? По простата причина, че тогава (1950 г.) ООН все още няма създадени структури и не са взети нужните решения за формирането както на определена командна система, така и на войски (войскови формирования), които да бъдат под егидата на Организацията, а НАТО още от своето създаване като политико-военен съюз има и структура на силите, и командна структура, основно под формата и ръководството, взаимствани и наложени от САЩ[3]. И макар многонационалните сили формирани от различни страни-членки на НАТО, начело със САЩ, но и от други, нечленуващи в Алианса страни като Турция[4], Австралия, Филипини, Нова Зеландия, Етиопия, Гърция[4], Колумбия, Тайланд, Южна Африка. Силите на съюзниците, под егидата ООН, да подкрепят Южна Корея, тя от началото на войната (25.06.1950 г.) е загубила голяма част от своята територия. В един момент, когато силите под егидата на ООН, изтласкват на север войските на Северна Корея на тяхна страна застават две от страните, постоянни членове на СС на ООН – КНР[5] и СССР. И няколко седмици след като представителят на СССР в ООН и други членове от тяхната делегация са напуснали местата си в СС на ООН, те се връщат и по този начин се блокират всички следващи инициативи за урегулиране на конфликта от

[2] Организацията на сверноатлантическият пакт (North Atlantic Treaty Organization – NATO) е създадена на 09 Април 1949 г. в столицата на САЩ – Вашингтон, с подписването на Договора за нейното съществуване, станал известен като Вашингтонски договор.
[3] ООН успява да привлече под своя егида и да формира сили (войскови формирования) за първи път при разрешаването на Суецката криза от октомври 1956 г.
[4] Турция и Гърция се присъединяват към НАТО през 1952 г.
[5] Китай става Китайска Народна Република на 01 октомври 1949 г. след комунистическа революция, водена от Мао Дзедун.

ООН. Още тогава се виждат големите различния и големите противопоставяния между постоянно представените в СС на ООН страни: САЩ, Великобритания и Франция от една страна, и СССР и КНР от друга страна.

И ако споменахме, че в началото на войната между Северна и Южна Корея ООН за първи път успява да вземе решение, касаещо „нарушаването на мира" и впоследствие задействане на механизма, предвиден в глава 7 от Хартата й („Заплаха за мира, нарушаване на мира или актове на агресия"), то трябва да кажем, че още тук – три години след това решение, ООН не успява да се справи с мирното разрешаване на този конфликт. Конфликтът приключва с подписване на мирно споразумение/примирие между двете Кореи, но и до ден днешен няма подписан официален край на войната или на въоръжения конфликт, като мирен договор например.

Въпреки, че реално ООН се проваля в първия си опит за урегулиране на случай отнесен към нарушване на мира и прилагането на механизма за принуда към връщане на мирния път за разрешаване на даден кофликт, предвиден в глава 7-ма на Устава й, трябва да кажем, че в посочения период Организацията провежда някои добри инициативи и мисии, които подпомагат както разоръжаването, така и опазването на световния мир. Чисто хронологично могат да бъдат посочени тук разрешаването на Суецката криза (1956 г.), кризата в Ливан (1958 г.), кризата в Конго (1960 г.), в Нова Гвинея (1962 г.), в Йемен (1963 г.), в Кипър (1964 г.). Не следва да не бъдат посочени усилията и резултатите на ООН в посока разоръжаване на Света и урегулиране на противопоставянето между двата блока, между Изтока и Запада. Така например през 1952 г. се взема решение да се слеят в една Комисия по разоръжаването двете съществуващи комисии – Комисията за атомна енергия и Комисия за конвенционални оръжия. На тази база през 1957 г. се създава Международната агенция за атомна енергия, чиято цел е насърчаване на използването на атомната енергия за граждански/мирни цели и за предотвратяване на нейното използване за военни цели.

Друго важно събитие, инициирано от ООН и водещо към положителни тенденции в сигурността и към разоръжаването на Света конкретно, е подписването от СССР, САЩ и Великобритания на Договор за забрана на ядрените опити на 5 август 1963 г. Това споразумение, към което по-късно се присъединяват над 100 страни, забранява експериментите в атмосферата, космоса и под водата, *но не и под земята* (Франция и КНР, ядрени сили още тогава, не го подписват).

Не на последно място в посочения период може да се отбележи и друга важна инициатива, която се провежда в рамките на ООН – внасянето в Комитета на

ООН за мирно използване на космоса на т.нар. космически проекти на СССР и САЩ през м. юли 1966 г. След като Юридическият подкомитет на ООН ги комбинира в един документ на 08.12.1966 г. се случва едно историческо събитие, което би следвало да е валидно и до днес - задължението да не се поставят оръжия от какъвто и да е тип в Космоса – в орбита, на Луната или на други космически обекти. Освен това в този документ се посочва, че следва използването на всички небесни тела да е за мирни цели. Общото събрание на Организацията одобрява единодушно документа, но знаем, че на настоящия етап от развитието на Света възникват множество въпроси дали задълженията и изскванията в този документ се спазват? Защо има подобни съмнения или мисли, отнесени в тази посокаю? Ами, дори и заради това само, че през 2019 г. блокът НАТО прие и призна Космосът като една от петте оперативни области, в които могат и следва да се извършват определени дейности – заедно със сушата, въздуха, водата, киберпространството, Космосът стана тогава новият оперативен домейн (Стойчев, С., 2023 г. - 3). А спокойно можем да си зададем и въпросът – а останалите „играчи“ на международната сцена, останалите страни и международни съюзи/организации, дали не разглеждат и те Космосът като оперативна област, в която да провеждат действия в противовес на НАТО?

Периодът от 1966 г. до 1991 г. за ООН може да бъде посочен като сравнително мирен и без много проблемни решения. Най-общо това е така, защото този период е белязан от паритета в ядреното въоръжаване между САЩ, начело на Западния блок от една страна и СССР, начело на съветския, източния блок, от друга страна.

Разбира се, не може да не посочим, че през този период *за втори път в своята история* ООН успоява да вземе решение, касаещо нарушаването на мира и урегулиране на акт на агресия, тоест, задействане на механизма за насилсвено вяръщане към мирното урегилиране на даден конфликт – предвиден в глава 7-ма на Устава си. Това се случва през 1982 г. когато СС на ООН успява да приеме Резолюция №502 от 03 април 1982 г. с която отправя Искане за изтегляне на аржентинските сили от Фолкландските острови (Demanding withdrawal of Argentine forces from the Falkland Islands).

Но трябва да посочим, че и тук освен резолюцията ООН не успява да направи нещо съществено по урегулирането на конфликта, известен още като Фолклендската война между Великобритания и Аржентина. Защо, какво се случва - съвсем накратко? На 19 март 1982 г. 50 аржентински войници слизат на остров Южна Джорджия и издигат аржентинското знаме. На 2 април генерал Леополд Галтиери,

който е начело на военната хунта, управляваща тогава Аржентина, издава заповед за нападение на Фолкландските острови. Макар и изненадано от нападението, въпреки свикването на СС на ООН и разглеждането на този конфликтен въпрос там, британското правителство незабавно изпраща военни сили, които да възстановят британския контрол. По заповед на Маргарет Тачър, министър-председател на Великобритания тогава, се дава начало на военна акция, в която участват 28 000 войници. След сблъсъци, довели до 255 убити британци и 649 аржентинци, британците надделяват и си връщат островите. Конфликтът продължава 74 дни – на 14 юни аржентинските сили капитулират, като над 11 000 души са пленени от британците. Или с други думи, Великобритания внася в СС на ООН за разглеждане въпроса с инвазията на Фолклендските острови от страна на Аржентина, но не чака Организацията да предприеме конкретни действия, както в първия случай – Корейската война, а решава сама, чрез сила, възникналия конфликт между двете страни-членки на ООН. Това само показва, че системата на ООН за урегулиране на конфликти, в които една от страните е постоянно представена в СС на Организацията на практика е неработеща и нефункционална.

За да покажем, че в системата на ООН има определени проблемни въпроси, които са належащи за решаване можем да споменем, че за същия период (1961-1991 г.), само две държави са признати за „агресори“ от ООН. Тези държави са Израел и Южна Африка, като с първата страна ООН има доста много разминавания и в целите, и в принципите, и в мисията на своето съществуване и впоследствие - през първите декади на 21-ви век, та до наши дни. До 1991 г. само в 7 (седем) случаи страните-членки на СС на ООН успяват да се постигнат съглсие и да пориемат решения за квалифициране на определени случаи, касаещи междунартодната сигурност като „заплаха за международния мир и сигурност“. За същото време, за почти 45 години от създаването и действието на ООН, СС на Организацията *САМО НА ДВА ПЪТИ* взема решение за въвеждане на невоенни санкции – икономическата блокада на Южна Родезия (1966-1979 г.) и ембаргото върху оръжейните доставки за ЮАР (1977-1994 г.). Тук можем само да добавим и да представим съвссем кратко и схематично - колко пакета икономически санкции приема ЕС спрямо Руската Федерация (РФ) от началото на инвазията й в Украйна, в началото на 2022 г?!.....затова и малко по-надолу в доклада, но и тук може да спомененм че е подготвен вече 18 (осемнадесети) пакет от такива санкции.

И всъщност, не само заради защитата на тезата си авторът заявява позицията си, че до този момент, до този период, че и почти до края на 20-ти век, смело може да се каже, че ООН е *една наистина и нужна, и с най-широка легитимност, и с най-ясните принципи, мисия, цели и правила Организация*, която доказва всичко това недвусмислено както с взетите решения, касаещи международния мир, така също и с тяхното последващо изпълнение или прилагане.

Но какво да кажем за периода в развитието и действието на ООН, който започва в края на 20-ти век и продължава до наши дни? Макар, че след разпадането на двуполюсния модел в края на 1991 и началото на 1992 г. в дейността на ООН да имаше някои „бели гълъби“ и светли петна, като операциите или миситте на ООН в Източен Тимур например, в Ангола, в Либерия, в Етиопия и Еритрея, в ЦАР, в Кот д‘Ивоар, в Конго, в Судан, в Салвадор, в Гватемала, в Хаити и още някои мисии, то определено може да се каже, че този период се характеризира с много голяма ерозия както на спазването на принципите на Организацията, залегнали в нейната Харта, така и на международното право – хуманитарно и не само хуманитарно (Симеонов, Т., 2014 г. - 1). А и ако погледнем дори и с един бегъл поглед къде са били успешните, в известна степен, мисии, ще видим че те основно са в райони или в страни, където наличието на определени ресурси, като въглеводородите и редкоземните метали например, не е в някакво голямо наличие.

И дори и в едно от светлите „петна“ в дейността на ООН тогава да даде своя принос и нашата страна, с участието на първия ни контингент в мироопазваща операция под егидата на Организацията – в Камбоджа (1992-1993 г.), а и не само в него – след тази година последваха 11 (единадесет) операции на ООН, в които участва страната ни – хронологично може да бъдат представени така: в Ангола (UNAVEM) 1995-1997 г., в Таджикистан (UNMOT) 1994-2000 г., в Етиопия и Еритрея (UNMEE) 2000 г., в Либерия (UNMIl) 2003 г., в Босна и Херцеговина (UNMIBH) 1995-2002 г., в Косово (UNMIK) 1999 г., в Северна Македония (UNPREDEP) 1995-1999 г., в Хърватия (UNMOP) 1995-1996 г., в Афганистан (USCENTCOM) в рамките на ISAF и Rezolut Support до 2021 г. и в Ливан (UNIFIL), то както в една част от тях, така и в редица други операции или мисии на ООН по омиротворяване не беше постигнат видим напредък в тази дейност и в урегулирането на разпалилите се конфликти и противопоставяния.

Но да се върнем към ерозията в спазването на принципите на ООН, посочени в Устава, а и към ерозията на международното право в годините след 1999 г. до наши дни. Христоматиен пример е вече какво „направи“ ООН по ситуацията във бивша

Съюзна Република Югославия (СРЮ) в края на 20-ти век – именно във визираната 1999 г.? Знаем - не успя да направи нищо, не успя да вземе никакво решение. И тогава НАТО взе нещата „в свои ръце“ и при решение за начало на въздушните удари спрямо бивша СРЮ – трябва да се каже недвусмислено тук, че това решение беше прието не на основата на каквато и да е резолюция на СС на ООн или мандат от някоя международна организация, с изключение на самата НАТО. И не само според автора на доклада, но и според редица други анализатори, изследователи, експерти и специалисти в областта на сигурността и отбраната, с ударите срещу бивша СРЮ бе пуснат духа от бутилката и беше нарушена цялата система на функциониране на международното право, а и на самата ООН. И макар да не е много „политически коректно“, предвид ориентацията на страната ни след тази криза, а и членството ни в НАТО и в ЕС впоследствие, то разрешаването на Косовската криза по този начин от Алианса е събитие, което несъмнено наля много вода във воденицата на скептиците, според които цялата, установена до тогава, система на световния ред не само бе изправена пред голяма ерозия, но напрактика тази система стана неработеща, нефункционираща, а защо не и да видяхме нейния разпад тогава? Можем да кажем, че с целенасочените усилия, изцяло срещу една суверенна държава в лицето на бивша СРЮ, НАТО, начело със САЩ, но подкрепени и от техните съюзници в Пакта, се създаде прецедент, който на практика, не само лиши ООН от статута и ролата й и на световен арбитър, по въпросите касаещи световния мир, но и разруши цялата система на международното право. Да, впоследствие и в НАТО редица експерти и специалисти осъзнаха дълбочината и обхвата на стореното тогава, след натрупването на редица подобни прецеденти, включително и до наши дни, и записаха в редица стратегически документи за Международния ред, основан на правила (Rules Based International Order - RBIO), който следва да се спазва, но *ПРОСТО ТАКЪВ РЕД ВЕЧЕ НЯМАШЕ*.

След това хронологично може да се посочи и ситуацията в Ирак, която се наложи в Света през 2002 г. (реано за ситуацията в Ирак може да се пише и за ренен период, още след 1992 г, например – след краят на Персийската криза) и която ескалира до следващо решение, което игнорира ООН и изобщо не се съобрази нито с нейната роля, нито нито с нейните възможности за урегилиране на международни конфликти. Тогава, 2003 г., НАТО не успя да вземе решение за интервенцията срещу Ирак и желанието да бъде свален режимът на Саддам Хюсейн в страната (Ирак), който бе избран законно от народа на Ирак и застана начело на страната като президент през 1979 г. А както се оказа, след изкуствено създаден доклад за разработването и

складирането от страна на Ирак на оръжия за масово унищожаване (ОМУ), беше формирана коалиция на желаещите, начело със САЩ, която коалиция пое нещата с разрешаването на проблемът Ирак в свои ръце и след една подготовка от над 6 (месеца) около 250 000 (двеста и петдесет хиляди) коалиционни войски започнаха през м. март 2003 г. (19.03.2003 г.)) инвазията, довела до свалането на режима на Садам Хюсейн и него самия от власт в Ирак.

Не можем да не споменем, че някъде в тези години виждайки какво реално се случва с ролята, с мисията, с принципите и с функционирането на ООН, част от „играчите“ на международната сцена заявиха своето виждане, че Светът не може и няма повече да се развива като еднополюсен такъв и поставиха недвусмислено началото на създаването и формирането на многополюсен свят[6], който свят виждаме да се развива и днес. Тогава голямата част от страните от Запад, може би все още опиянени от победата си в Студената война, не обърнаха нужното внимание на това формиране, а и на самото заявление, посочено под черта, но доста бързо започнаха да осъзнават какво се случва. А се случваше нещо подобно като в Косово и бивша СРЮ – създадоха се две нови държави, в лицето на Южна Осетия и Абхазия, които бяха признати от Руската Федерация (РФ) (и от още няколко страни по Света) след една скоротечна, 6-дневна, война между РФ и Грузия, в началото на 2008 г. Всъщност, това беше поредната ситуация в света, в която бе игнорирана ООН и начинът на нейното функциониране и то от една страна, постоянно представена в СС на Организацията – в лицето на Русия. Но помним за духа и бутилката, нали?

Продължавайки изследванията в посока ерозия на ролята, целите, мястото и действията на ООН в Света и ерозията на международния ред установен със създаването на Организацията в средата на миналия век, можем да посочим още редица предизвикателства, които недвусмислено накараха една голяма част от анализатори, изследователи, специалисти по въпросите на международната сигурност, а също и политици да започнат да споделят все по-открито за нуждата от определена трансформация, а и от промени както в структурата на самата ООН, така и в начина й на процедиране, на вземане на решеня и на тяхното изпълнение след това. Дори и ако се запитаме какво последва и като решения, и като действия, и като омиротворяване в такива страни и региони като Сирия – потопила се в спиралата на гражданската война от началото на 2011 г., та до наши дни; като Либия – с разрушена държавност след 2011

[6] Авторът визира изказването на президента на Руската Федерация, Владимир Путин, на международната конференция по сигурността в Мюнхен, през м. февруари 2007 г.

г., като процесът по разпад на държавността и на самата държава като цяло стартира под натиска на една част от страните от Запада, в лицето на Франция, Италия и Великобритания, но избуял след това и с приета резолюция от СС на ООН, Резолюция 1973 от 17.03.2011 г., за да достигне до реално разпокъсване на държавата и на двойна власт сега, че и безвластие в една част от бившата процъфтяваща Либия; като Палестинските територии и Ивицата Газа в последните две години, където ситуацията е извън контрол не само на ООН – стигна се до там, че представители на Израел обявиха Генералния секретар на Организацията, Антониу Гутйериш, за персона но-грата за територията на страната, а и в Палестинските територии, че имаше и въздействие с летални средства спрямо представителите на ООН в района (тук може да се споделят и още редица примери за незачитане на ролята, функциите, неспазване на принципите и мисията на ООН); като районът на Йемен, на Червено море, на Арабско море и прилежащия пролив Баб ел Мандеб; като районът на Близкия Изток, обхващащ и не само Близкия Изток, според някои географи все пак – с нарушаване на държавните граници и суверенитета и на Ливан, и на Сирия отново, и на Иран, и на Катар в съвсем, съвсем близките дни.

И ако се спрем дори и за съвсем кратко на предизвикателството към световния мир и ред, който уж трябваше да бъде установен и спазван със създаването на ООН, предизвикателството към всичко това със ситуацията, в центъра на която застана Иран – ситуация, която се „развихри“ и дано да е преминала наистина към фазата на успокоение и мирно решение нататък, както заяви президентът Тръмп в едно от своите изказвания в последните дни (авторът прави тази добавка в доклада), то не можем да кажем нищо по-малко от това, че този случай, че това предизвикателство представлява наистина прецедент, не само според автора, в световната история. За първи път се нанасят удари спрямо ядрени обекти на територята на друга страна, Иран в случая, както от Израел в началото, така и от САЩ впоследствие. И тук нито агенцията на ООН – Международната агенция за атомна енергия, МААЕ, нито самата Организация бяха в състояние, а и продължават да не бъдат в такова състояние за предприемане на каквито и да са действия. Да, ако приемем, че дискусионния клуб или дебатите, които се проведоха на 23.06.2025 г. в СС на ООН са някакви действия, то тогава ще кажем, че не е било съвсем бездействаща Световната Организация, но знаем всички, че тези действия не са от вида „*изпълнителни*“ например. Те са точно дискусионни или съвещателни, каквито са голяма част от действията на ООН от доста голям период вече.

Но тук, не можем да не споменем, че посочените страни и райони вече са с друго и географско положение, и с други налични ресурси. Не можем да не споменем и това, че Светът след тези удари *НЯМА ДА БЪДЕ СЪЩИЯ* никога повече.

Защото *ДА*, оттук нататък правото е на страната на по-силния.....както се казва и в „правенето“ на т. нар. *реална политика (Realpolitic),* а и както май е било почти без изключение в развитието на Света? Защото *ДА*, Светът изгуби ключовия за стабилността му баланс на силите, още след разпадането на двуполюсния модел и на блоковото противопоставяне и сякаш отново се готви за живее според законите на джунглата – където знаем, валидно е *правото на силата, а не силата на правото* (Симеонов, Т., 2014 г. -2). Защото *ДА,* средата за сигурност, започвайки някъде през 2007 г., но преминавайки след това през 2008 г. и през 2014[7], през 2015 г[8]., през периода от 2015 до 2018 г.[9], след това и през 2022 г[10]. та до наши дни, е много променена – променена не към спокойствие и към мирно разбирателство или преодоляване на противоречията и конфликтите, а напротив – към изправяне на все повече, по-нетрадиционни, по-яростни и ожесточени предизвикателства, противопоставяния, рискове и заплахи за световния мир, за световния ред, към поддържането и урегулирането на същия.

Дори и от посочените примери само е видно, че Световната организация ООН е с голяма нужда и от трансформация – защо НАТО успява да бъде много по-ефективно и работещо през всичките вече над 70 години от своето създаване, Алиансът е почти връстник на ООН все пак?....ами, по простатта причина, че не само след края на Студената война и след разпадането на двуполюсния модел НАТО успява с редица свои трансформации, които го правят все по-актуална организация и все по-силен като притегателен център за страни от Европа например. А ООН има и още по-голяма, според автора, нужда от голяма промяна, ако изобщо иска да има, да съживи и своята роля, и своята мисия, и своите принципи, и своите цели в изграждащият се буквално пред очите ни многополюсен Свят на настоящия етап от световната история.

---

[7] През 2014 г. освен Майданът в Украйна (януари, февруари), след това по-късно през същата година започна и гражданската война в тази страна (февруари, март), беше анексиран Крим от РФ (март), в края на годината беше подписано първото споразумение от Минск (ноември) (Минск I).

[8] През 2015 г. се подписва второто споразумение от Минск (Минс II).

[9] През посочения период се случва една от големите кризи в Света и в Европа като часност – голямата мигрантска криза, с която ЕС не успя да се справи добре и тази криза с различнби проявления продължава и до днес.

[10] Началото на войната в Украйна, февруари 2022 г. – продължаваща и до днес.

Накъде може да бъдат тези промени или *ГОЛЯМА ПРОМЯНА* все пак? Следва Светът да помисли дали не е дошло време да се изоставят „наративите“ от края на Втората Световна Война и в СС на ООН като постоянни членове да се включат и страни от т.нар. *„загубили войната“,* като Германия например, да се включат като такива и редица други страни, като Индия, като Южноафриканската Република, като Бразилия, защо не и като Нигерия? А и да се помисли и реши дали не е дошло времето СС на ООН да взема своите решения не само с пълно единодушие, с възможността при това за налагане на вето от всяка страна, която е негов постоянен член, а решенията в него (СС на ООН) след неговото евентуално разширяване и с други постоянни членове да се вземат с мнозонство – дали обикновено или квалифицирано, тук може също да се помисли за това кои или какви решения биха могли да се вземат по единия начин, и кои/какви – по другия?

Не следва да не посочим в анализа ни сега, че всъщност с желанието на редица страни, а и политици да се прилагат все повече и повече в световните дела принципите на т.нар. реална политика – където, както казахме правото е на страната на силния, се забравя или се игнорира една показателна и винаги валидна част от световната история – а именно, че в Света, в природата (да се върнем пак към джунглата) *обикновено оцелява не най-силният, а най-умният*. И в тази връзки авторът потвърждава своята теза и виждане, че си струва още веднъж да се анализират механизмите на функциониране на ООН, като водеща институция на световната политика, както и възможните сценарии на нейната трансформация и промяна, в устройство на света като цяло. За да може Светът да избегне едно по-нататъшно яростно и крайно противопоставяне на различните *силни играчи*, приемащи се и като *Велики сили,* и да не се оставя Светът без действащ и най-вече без функциониращ легитимен регулатор на международните отношения.

Развивайки изследванията ни в посока каква е нуждата от една друга международна организация, в която членува нашата страна – Евяропейският съюз (ЕС), бидейки на прага от приемането ни в Еврозоната, то недвусмислено можем да кажем, че този Съюз от своето създаване през 1950 г[11]., почти до края на 20-ти век, в някаква степен може да се разглежда и до първата декада на настоящия 21-ви век, беше притегателен център за редица държави от Стария континент и една от нужните

[11] За начало на съществуването на ЕС се приема датата 9 май 1950 г., когато френският министър на външните работи Робер Шуман представя план за ново политическо сътрудничество в Европа. В него той предлага обединението на въгледобивните и стоманодобивните сектори в Западна Европа. По-късно 9 май се чества от ЕС като Ден на Европа.

организации, заедно с НАТО например, за мирното съществуване и съжителство на народите от Европа.

И макар в посочената 1950 г. няма създаден реален съюз или организация, каквато е Организацията на северноатлантическия договор (НАТО), а само план за сътрудничество, може да посочим, че в началото на 1951 г. (на 18.04.1951 г.) шест държави подписват вече официален Договор за общо управление на своите сектори за стоманодобив и въгледобив. Шестте държави са Германия, Франция, Италия, Нидерландия, Белгия и Люксембург. Идеята на този Договор, който може да бъде приет и като първият договор за ЕС, е че с неговото прилагане никоя държава не може да произвежда оръжия, за да воюва с останалите като в миналото – защото тогава за производството на оръжия се е използвала основно стомана, а тя се е леела при температури, осигурявани от изгарянето на горивото въглища. На основата на този Договор, впоследствие – през 1952 г. се създава Европейската общност за въглища и стомана.

По-късно, в началото на 1957 г. (на 25.03.1957 г.) в столицата на Италия, Рим, се подписват още два договора, станали известни като Римски договори. След успеха на Договора за въглища и стомана, 6-те държави основателки разширяват сътрудничеството си, като създават Европейската икономическа общност (ЕИО) и Европейската общност за атомна енергия (Евратом). Тези структури започват да функционират на 1 януари 1958 г.

Така, на основата на реално икономическо по своята същност сътрудничество започва да функционира една общност, която впоследствие ще стане един от най-силните и успешни политически и икономически съюзи в нашето съвремие. С какво ЕС е нужен на страните-създателки, а впоследствие и на останалите страни, присъединили се към него? С това, че започвайки като сътрудничество в един икономически сектор, макар и свързан още тогава с военно-промишлените комплекси (ВПК) на страните-учредителки, след това сътрудничеството се разширява и в други икономически сектори, а и в политическо, културно, правно, социално, инфраструктурно отношение също. Така ЕС става уникален по рода си политически и икономически съюз, който се основава на принципите на правовата държава и демокрацията, чиято основната цел е да насърчава мир, стабилност, просперитет и социално сближаване между своите членове, като същевременно защитава техните права и ценности. Всъщност, той – ЕС, представлява обединение на държави, които са предприели и приели тези стъпки (към обединение), за да работят заедно за намиране,

разширяване и отстояване на своите общи интерси на първо място, а на тази основа и да постигат общи цели, които са определени от съюзните органи, институции, структури (Стойчев., С., 2023). Най-общо целите на ЕС, които го издигнаха до един от основните културни, ценностни, цивилизационни центрове в Света през втората половина на 20-ти век и донякъде в първите години на 21-ви век са следните:

- насърчаване на мира, ценностите на Съюза и благоденствието на неговите граждани;
- осигуряване на свобода, сигурност и правосъдие без вътрешни граници, като същевременно се предприемат подходящи мерки по външните граници за регулиране на имиграцията и за предотвратяване и борба с престъпността;
- създаване на вътрешен пазар;
- постигане на устойчиво развитие, основаващо се на балансиран икономически растеж и ценова стабилност, и силно конкурентна пазарна икономика с пълна заетост и социален напредък;
- опазване и подобряване на качеството на околната среда;
- насърчаване на научно-техническия прогрес;
- борба срещу социалното изключване и дискриминацията;
- насърчаване на социалната справедливост и закрила, равенство между жените и мъжете и защита на правата на детето;
- засилване на икономическото, социалното и териториалното сближаване и солидарността между държавите от ЕС;
- зачитане на богатото културно и езиково многообразие на Съюза;
- създаване на икономически и паричен съюз, чиято парична единица е еврото.

А голобалните цели, които ЕС си поставя като желание да бъде един от световните „играчи“, която дума се чува и зачита в международните отношения или целите, които Съюзът приема с поглед навън, към Света, могат да бъдат посочени така:

- отстояване и популяризиране на неговите ценности и интереси;
- принос към мира, сигурността и устойчивото развитие на Земята;
- принос към солидарността и взаимното уважение между народите, свободната и справедлива търговия, премахването на бедността и защитата на правата на човека;
- стриктно спазване на международното право.

В подкрепа на тезата, че ЕС е една от нужните организации може да се добави още и това, че той, Съюзът, залага в своето съществуване и развитие и единни принципи, които да са валидни както за целия съюз, така и за всяка една отделно взета страна членка на него. Някои от основните принципи, които направиха ЕС и привлекателен и желан за ч ленство могат да бъдат посочени в следния вид:

- принцип на предоставената компетентност – който означава, че ЕС може да действа само в областите, за които държавите членки са му предоставили правомощия;
- принцип на лоялно сътрудничество, който прозилиза и означава, че държавите членки трябва да си сътрудничат лоялно и да изпълняват задълженията си по Договорите на ЕС;
- принцип на субсидиарност – валидиран в посока решенията, които се вземат от съюзните органи да се вземат възможно най-близо до гражданите, освен ако не е по-ефективно да се вземат на ниво ЕС;
- принцип на пропорционалност – в зависимост от поставените и преследваните за постигане цели....действията да са пропорционални на тези цели един вид;
- принцип на равно третиране – означаващ всички граждани на ЕС да бъдат третирани еднакво, без дискриминация;
- принцип на върховенство на правото - правовите норми на ЕС имат предимство пред националното законодателство;
- принцип на взаимно признаване – обвързан основно с икономическите въпроси и по-точно стоки, които са произведени в една държава членка, да бъдат признати и в другите държави членки;
- принципа на свободното движение на хора, стоки, услуги, капитали – в рамките на ЕС, със своята специфика за Еврозоната и за останалата част от Съюза.

Трябва да кажем, че така представено и прочетено всичко изглежда много добре и много привлекателно наистина. Но защо можем да застъпим доста силно и контратезата, че ЕС не е единствено и само нужната организация, а се нуждае и тя от определени трасформации, а и от едни по-сериозни промени? Защо, както посочихме малко по-горе, я има и позицията, има я и гледната точка, че ЕС е притегателен център най-вече през 20$^{-ти}$ век, до началните години на 21$^{-ви}$ век?

Ще се опитаме да погледнем не само през призмата на евроскептиците сега, а и през призмата на реалистите – доколкото това е възможно и най-вече, доколкото това

се приема като обективност, а не като субективни, националистически, реакционни, деструктивни, че и неправомерни позиции.

От доста време т.нар. евроскептици поставят и отправят въпроси (а и не само въпроси – несъгласия, обвинения) към ЕС, които въпроси касаят неговата същност, неговия начин на вземане на решения, налагане на определени решение по чисто административен начин, изземване на суверенитет от страните членки, без тяхното съгласие, но и въпроси, които касаят и нуждата от определени реформи или трансформации в основните органи Съюза[12], а и нуждата от определени промени също. Промени, които следва да бъдат направени не само в самите органи на Съюза и в начина на тяхното функциониране, а и промени в Договорите – Договора за ЕС (ДЕС) и Договора за функциониране на ЕС (ДФЕС).

Изследването ни в посока евроскептицизъм и желание и на определени политически лица, и на определени експерти, на определени специалисти, учени, а и на хора от различни граждански структури и организации сочи, че още преди заявеното желание на Великобритания да проведе референдум за членството си или за неговото прекратяване в състава на ЕС тези тенденции, въпроси, притеснения, заявени позиции бяха факт. И то факт, който беше с не малка сила, степен, желания и позиции. Но определено тенденциите към засилен евроскептицизъм набраха голяма скорост и сила след референдума във Великобритания, на който гражданите, имащи право на глас пожелаха страната им да напусне ЕС – за напускането на Съюза гласуваха 52% от гражданите, а за оставане в Съюза гласуваха само 48 %. Да, референдумът проведен през 2016 г. няма задължителен характер, но след поредица политически „борби“, част от които беше и оставката на тогавашния министър-председател на Великобритания Дейвид Камерън, се стига до 2017 г. (фвеpуари), когато Камарата на общините приема законопроект, който да официализира процесът по излизане на Великобритания от ЕС. Камерън е заменен от Тереза Мей, която предлага на държавния глава на Обединеното кралство, тогава кралижа Елизабет Втора, да подпише закона за излизане на страната от ЕС и се стига до 16.03.2017 г., когато кралица Елизабет Втора подписва закона, който упълномощава правителството да задейства член 50 от Лисабонския договор

[12] Съгласно чл. 13 на Договора за ЕС, ДЕС от Лисабон 2009 г., основните органи на ЕС са: Европейски парламент; Европейски съвет и неговият председател; Съвет на Европейския съюз; Европейска комисия; Съд на Европейския съюз; Европейска централна банка; Европейска сметна палата. Като от тях, участващи във вземането на решения, свързани не само със сигурността (с ОВППС и ОПСО на ЕС) са: Европейски парламент, Европейски съвет, Съвет на Европейския съюз, Европейска комисия.

(ДЕС). Така, с излизането на една от най-големите икономики в ЕС от неговия състав набират още по-голяма сила подобни, евроскептични тенденции в Съюза като цяло.

И да, ако за Брекзит[13] в началото бяха някои неадекватни решения на ЕС – в периода от заявената позиция на Великобритания за провеждане на референдум, до стартиране на самия процес по Брекзит, се случиха няколко международни кризи, в които ЕС реагира или пасивно, или неадекватно (като руската агресия и анексиране на Крим, събитията в Донбас, гръцката дългова криза, продължаващата война в Сирия и „военния десант“ (според не един и двама експерти по сигурността, а и полицити) в Европа, маскиран като „бежанска вълна“). То не можем да пренебрегнем и това, че в това решение на Великобритания имаше и много по-реалистични подбуди и причини, като например фактите, че според един статистически доклад (изготвен от Матю Уорд[14]) за търговията между Великобритания и ЕС, доста интересни данни и тенденции. Така например:

- търговският баланс на Обединеното кралство в ЕС през последните две десетилетия е непрестанно отрицателен, като от минус 9,6 милиарда евро през 2000 г. достига до минус 64 милиарда евро в края на годината (2019 г.);
- в същото време търговският баланс на Великобритания със страни извън ЕС се подобрява от минус 11,1 милиарда евро през 2000 г. на плюс 33,1 млрд. евро през 2018 г., тоест, налагането на мита от двете страни на Ламанша ще се отрази много по-зле на държавите от ЕС, отколкото на Великобритания, която и без това в последните години е преориентирала част от износа си към други пазари - 19% от износа на Великобритания е към САЩ, с които има положителен търговски баланс през 2018г.;
- най-голям дял в отрицателното салдо спрямо ЕС се пада на Германия (минус 21,9 милиарда евро), което обяснява защо Берлин беше най-ревнив към излизането на Лондон.

Какво може да се каже за мнението на голяма част от британските политици (а и не само политици), свързано с въпроси като например, че ЕС се е „засилил към пропастта“ - и с икономическите малоумия от типа на „Зелената сделка“, и с брюкселското безпардонно отношение (в някои изказвания бяха използвани и много по-силни думи), стиганло до там, че бяха премахнати националните флагчета от евродепутатските места. Не следва да не споменем, че още тогава бяха „на масата“

[13] Брекзит – от английските думи British и Exit, буквално преведено Британски изход (от Европейския съюз).

[14] Докладът със заглавие „Statistics on UK-EU trade“ излиза в края на 2019 г., като същият е само 16 страници, но казва много, най-вече за самите британци.

такива мнения на политици и специалисти, че така, в името на някакви екологично-климатични идеологически мотиви, най-вероятно подобно решение ще докара Европа до режим на тока (случайно съвпадение сякаш с това, което Източна Европа и страната ни преживя по време на социализма/комунизма), а отгоре на всичко от Лондон се очакваше и да финансира значителна част от това „необмислено и необосновано“ решение, защото ако съфинансирането на „Зелената сделка“ е пропорционално на БВП, то на Великобритания, според техни вижадания (а знаем, че те в тази посока британците са много ревниви, но и точни) това би й струвало около 150 милиарда евро. Какво да кажем също за безпардонното запушване на устата на британския евродепутат Найджъл Фараж, по време на прощалната му реч в Европарламента? Съчетано с различни нападки срещу политическите групи, несподелящи федералисткия проект (част от които несправедливо обвинявани, че искат да разрушат ЕС), а и репресии срещу „непокорни“ държави като Полша и Унгария...

Не само за Великобритания, още тогава се поставиха въпроси от рода: Как да искаш да останеш в наднационален съюз, който хем ти нарежда как може и как не може да си харчиш парите, хем посяга и върху националното ти знаме?

Но не бяха само това причините за желанието на голяма част от политиците, на политическите формации в Европарламента, съставени и формирани от евродепутати от страните членки, но и от граждански организации и структури, ЕС да се трансформира и да извърши определени същности промени в начина си на съществуване, в начина си на вземане на решения, в начина си на общуване, на обсъждане и стигане до дадени общи решения.

Какво да кажем също за неадекватните решения довели до фактическо изоставане на ЕС в сферата на конкурентноспособността на Съюза – заявено открито като мнение и от президента на Франция, Емануел Макрон? Но заявено като мнение, а какво беше предложено от страна на Франсция в тази посока например?

Какво да кажем за неадекватното поведение на исттитуциите и органите на ЕС по въпросът, касаеш мигрантската вълна залята Еврпа и продължаваща да я залива все още? От липсата на адекватно решение се стигна дори до загурбване, да не кажем и до суспендиране на един от водещите принципи на ЕС – свободното движение на хора, стоки и товари в рамките на Съюза, като и във вътрешните страни на ЕС се започна издигане на съоръжения (огради), които да доведат до физическо ограничаване на движението и преминаването на хора от територията на една страна членка до територията на друга страна. Довело и до установяване на проверки, не само по

външните граници на ЕС, а и на уж нефункциониращите вече КПП на границите между страни, разположени във вътрешността на Съюза.

Какво да кажем за причините и решенията, довели до фактическата деинструализация на ЕС и до напускането, изнасянето, на редца производства към други страни – извън ЕС, като САЩ, Китай, Турция, други страни от Азия също?

Какво да кажем и за невъзможността на ЕС да вземе някакво адекватно решение за приодължаващата вече четвърта година война в Украйна? Да, ЕС прие много решения за налагане на санкции на Русия (РФ) – готов е вече 18 (осемнадесетия) пакет такива санкции, но какво спечели или какво постогна с тях Съюза? Не само за сигурността е Европа, не само за прекратяване на войната и слагане край на тази братоубиствена война между два християнски народа, макар и индоктринирани в две крайно противополоцни посоки? Каво постигна за своите икономики, за своето развитие като Съюз също - постигна да купува въглеводороди на цени над три, че и четири пъти по-високи от тези, които са реалните конкуренти на ЕС на международната сцена?

Какво да кажем за компрадорското отношение на някои институции и органи на ЕС към демократичните принципи и свободи, към сигурността и на Европа, и на гражданите в страните членки на Съюза, а и на прилежащите райони също? Да се стигне до там вицепрезидентът на САЩ, Джеймс Дейвид (Джей Ди) Ванс (James David (J. D.), да поставя по не най-дипломатичния начин част от проблемите на Съюза - на Мюнхеската конференция през настоящата 2025 г.

Какво да кажем и за новата Европейска комисия, в която за върховен представител по въпросите на външната политика и сигурността, тя и вицепрезидент на комисията се избира политик, който/която е с доста не добри резултати като премиер на страна си – Кая Калас, в Естония? Върховен представител по въпросите на сигурността от страна, която е може би в първите три по малобройно население, а също така и доста силно изразена като русофоб, въпрреки миналто на баща и като активен и заемащ доста високи постове в естонската компартия по време на социализама?

За новия еврокомисар по *ОТБРАНА И КОСМОСА,* където ЕС също е в позиция на силно догонващ останалите „големи играчи“ на международната сцена?

Какво да кажем и за множеството регулации и контрол на дейността от съюзни органи и структури, дори и за дейности, които все още не са добре развити в и от ЕС, но вече са написани подобни регулации за тях – като развитието и използването на Изкуствения интелект например?

Заключение

Както за ООН, така и за ЕС са в сила много и различни пътища за трансформация на организациите, за една доста голяма, според някои специалисти и експерти и доста драстична промяна в начина им на съществуване, финкциониране и вземане на решения. На прилагане на тези решения впоследствие.

И ако за ООН бяха посочени основна част от нужните промени, то за ЕС може би трябва да се помисли по завръщане към наистина демократични процедури за обсъждане и вземане на съответните решения? За завръщане към едно по-широко представителство и най-вече по-широко правомощие на отделните страни членки какато при предложенията, при обсъждането и впоследствие при вземането на дадени решения, които касаят целия Съюз? За установяване на процедури и правила, които да подпомагат хармонизирането на националните правно-нормативни бази за превенция, управление и неутрализиране на кризи (Ангелов, Г., 2024 г.), на процедури, които се опират на реалната връзка с гражданите, с избирателите на ЕС, а не процедури, които да задълбочават разликата между правителствата на страните членки и администрацията на ЕС. За завръщане наистина към свободата на словото и към това да се дава трибуна и на такива партии, които са основно в т.нар. десен сектор на правене на политика, а не да се забранява и да се изключва тяхното участие от различни въпроси, от разисквания по важни за ЕС теми и насоки за развитие на политиката му. За завръщане към обосноваване на всяко едно решение, а не като решението ЕС да осигури и да похарчи 800 млр. Евро до 2035 г. за превъоръжаване? Как се обоснова това решение, кой каза от къде ще дойдат тези милиарди – обосновано разбира се, знаем, че различни политици се изказваха как за ЕС не е проблем да осигури тези пари?

Има разбира се и редица други възможни решения за промяна на съществуването и функционирането на ЕС като цяло – едно от важните такива преминава през промяна на ДЕС и на ДФЕС.

Библиография:

1. **Ангелов,** Г., **(2024),** *Преодоляване нас бедствия и аварии, предизвикателство пред системата за защита нанационалната сигурност,* доклад, Морски форум, Т. 10, бр.1 (2024): Национална Научна Програма „Сигурност и отбрана“ – Състояние и постигнати резултати, Варна, 2024, стр. 357-365, online ISSN 3033-1889, print ISSN 1310-9278.

2. **Симеонов**, Т., (2014), *Правна уредба на мениджмънта на сигурността и отбраната,* монография, С., ISBN: 978-954-9348-82-8, стр. 48.

3. **Симеонов**, Т., (2014), С., ISBN: 978-954-9348-02-96, стр. 208.

4. **Стойчев**, С., (2023), *Мирът и мироопазването,* книга, изд. „ВикториИздат“, С., ISBN: 978-619-92308-4-8, стр. 45.

5. **Стойчев**, С., (2023), *Операции в множество домейни/Multi-domain Operations, MDO,* монография, изд. „ДиоМира“, С., ISBN 978-619-7696-14-1, стр. 44.

6. **Стойчев**, С., (2023), *Европейската отбрана – стратегически аспекти,* монография, изд. „ВикториИздат“, С., ISBN 978-619-92308-5-5, стр. 183.

7. **Споделена визия, общо действие:** По-силна Европа – Глобална стратегия за Външна политика и политика на сигурност на Европейския съюз, 2016 г.

8. **УСТАВ на Организацията на обединените нации,** издаден от Министерството на външните работи, обн., ДВ, бр. 45 от 23.05.2023 г., в сила за България от 14.12.1955 г., наличен на: https://legislation.apis.bg/doc/4594/0, посетен на 10.06.2025 г.

9. https://www.dw.com/bg/%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B7%D0%B0-%D1%84%D0%BE%D0%BB%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8-%D1%82%D0%B0%D1%87%D1%8A%D1%80-%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D0%B0/a-2597049.

10. https://www.youtube.com/watch?v=j7FsrQBDFb8.

11. https://glasove.com/na-fokus/putin-v-myunhen-prez-2007-a-kogato-balansat-na-silite-bade-narushen-nie-shte-otgovorim-video.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ООН В РЕГУЛАЦИЯТА И УПРАВЛЕНИЕТО НА ИЗКУСТВЕНИЯ ИНТЕЛЕКТ В МЕЖДУНАРОДНИТЕ ОТНОШЕНИЯ: МЕЖДУ ТЕХНОЛОГИЧНИЯ СУВЕРЕНИТЕТ И КОЛЕКТИВНАТА СИГУРНОСТ

Доц. д-р Пламен Теодосиев, Университет по библеотекознание и информационни технологии

Резюме: *Темата изследва възникващите предизвикателства пред Организацията на обединените нации (ООН) в контекста на бързото развитие и навлизане на изкуствения интелект (ИИ) в международните отношения. Особено внимание се отделя на необходимостта от създаване на ефективна международна правна рамка за ИИ, която да балансира между принципите на държавния суверенитет, транснационалната отговорност и глобалната сигурност. Изследването анализира институционалната (не)подготвеност на ООН да функционира като координатор на регулаторни режими за ИИ, особено в сферите на: автоматизация на дипломацията и анализ на външна политика; използване на ИИ в мироопазващи операции; генеративен ИИ и дезинформация в международен контекст; автономни оръжия и спазване на международното хуманитарно право.*
Ключови думи: *регулация на изкуствения интелект, технологичен суверенитет, колективна сигурност.*

CHALLENGES FOR THE UN IN REGULATION AND GOVERNANCE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN INTERNATIONAL RELATIONS: BETWEEN TECHNOLOGICAL SOVEREIGNTY AND COLLECTIVE SECURITY

Assoc. Prof. Plamen Teodosiev, PhD, University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: *The topic explores the emerging challenges facing the United Nations (UN) in the context of the rapid development and penetration of artificial intelligence (AI) in international relations. Particular attention is paid to the need to create an effective international legal framework for AI that balances the principles of state sovereignty, transnational responsibility and global security. The research analyzes the institutional (un)readiness of the UN to function as a coordinator of regulatory regimes for AI, especially in the areas of: automation of diplomacy and foreign policy analysis; use of AI in peacekeeping operations; generative AI and disinformation in an international context; autonomous weapons and compliance with international humanitarian law.*
Keywords: *artificial intelligence regulation, technological sovereignty, collective security.*

Въведение

През последното десетилетие изкуственият интелект (ИИ) се утвърди като ключов фактор в трансформацията на международните отношения. Технологии като генеративния ИИ, автономните системи и алгоритмите за предсказване на поведение вече влияят върху дипломатическите процеси, сигурността и глобалното управление. В

този контекст възникват въпроси относно способността на Организацията на обединените нации (ООН) да играе водеща роля в създаването на легитимни и универсални правни и етични рамки за използване на ИИ в международен план. (United Nations, 2021)

Необходимостта от систематичен подход към регулацията на ИИ произтича не само от технологичните рискове, но и от възможността за манипулация на информация, засилване на неравенствата и нарушаване на суверенитета на държавите. Тези предизвикателства изискват не само технически познания, но и координирана международна политическа воля, която да осигури интегритет и справедливост в развитието и приложението на ИИ. Целта на настоящата статия е да анализира предизвикателствата пред ООН в процеса на регулиране на ИИ, да идентифицира институционалните и правните дефицити и да предложи стратегически насоки за укрепване на нейния капацитет като глобален координатор в тази област.

Изкуственият интелект в международните отношения: трансформация на парадигмата

Изкуственият интелект променя природата на международните отношения, като добавя нови измерения към управлението на сигурността, дипломацията и глобалното развитие. Все повече държави използват ИИ за моделиране на външнополитически сценарии, предвиждане на нестабилност, анализ на социални мрежи и мониторинг на стратегически противници. Това променя не само инструментите на държавата, но и самата структура на международната комуникация и взаимодействие. Нарастващото значение на ИИ в стратегическия анализ поставя на дневен ред въпроса за контрол върху алгоритмите, които влияят на политически решения с глобални последици.

Генеративните езикови модели, като GPT (Floridi, 2022), отварят нови възможности за автоматизирано създаване на дипломатически документи, но и същевременно крият опасности от дезинформация, фалшификации и загуба на контрол над източниците. Разпространението на фалшиви видеа, манипулирани речи и неавтентични документи може да дестабилизира международни преговори и да увеличи напрежението между държавите. Автономните оръжейни системи пък предизвикват сериозни правни и етични дебати относно тяхното съответствие с международното хуманитарно право и необходимостта от човешки контрол (ICRC, 2023). Така ИИ поставя на изпитание съществуващите механизми за отговорност и отчетност и изисква преосмисляне на концепции като държавна отговорност и каскадно вземане на решения.

Организацията на обединените нации и регулаторните предизвикателства

ООН, като глобална организация с мандат за поддържане на международния мир и сигурност, се оказва изправена пред дилемата как да управлява транснационалните последици от ИИ. До момента организацията е инициирала няколко ключови процеса, включително създаване на Групата от правителствени експерти по автономните оръжия (UN GGE on LAWS), приемане на препоръки от UNESCO за етика на ИИ, както и доклади на генералния секретар, подчертаващи необходимостта от глобално регулиране.

Въпреки тези усилия, институционалната структура на ООН не е напълно адаптирана към предизвикателствата на бързото технологично развитие. Липсата на единен орган, ангажиран с технологичните аспекти на сигурността, ограничената координация между агенциите (UNESCO, UNIDIR, ITU), както и зависимостта от волята на държавите членки, възпрепятстват изграждането на ефективна и обвързваща регулация. Освен това, слабото участие на развиващите се страни в дебата води до риск от нова форма на цифрова хегемония. ООН трябва да преосмисли начина, по който включва глобалния юг и неправителствения сектор в разработването на международни технологични стандарти, така че те да отразяват глобално многообразие, а не само интересите на технологичните сили.

Колизии между технологичен суверенитет и международноправна универсалност

Концепцията за технологичен суверенитет се утвърди като водещ принцип в политиките на големите сили. САЩ акцентират върху свободния пазар и иновациите, Китай залага на държавно регулиран ИИ с национална сигурност като водещ приоритет, докато ЕС развива етичен и правозащитен подход. Тази многополюсност води до правна фрагментация и трудности при създаване на универсални стандарти. (Pagallo, 2018). Различията в културните и философските основи на ИИ между Запада и Изтока се отразяват върху нормативния подход към прозрачност, отчетност и алгоритмична справедливост.

В допълнение, липсата на доверие между глобалните играчи възпрепятства преговорите за обща правна рамка. Разногласията около контрола върху автономните оръжия, достъпа до данни и трансграничната отговорност за действия на ИИ подкопават усилията на ООН за глобално управление. Това води до нарастващ риск от дигитална фрагментация и регионализация на стандартите. Оттук произтича необходимостта от

нови форми на многостранна дипломация, включително неформални платформи, съюзи на държави с общи етични позиции, засилване на ролята на регионалните организации и участие на гражданското общество и академични общности в процеса на глобално технологично управление.

Една от най-динамично развиващите се области на съвременната сигурност е проектирането на сила чрез кибероперации (Крумова, 2024). В условията на нарастваща цифрова взаимозависимост, държавите все по-често прибягват до киберинструменти за постигане на стратегически предимства – от дезинформация и психологически операции до саботаж на критична инфраструктура и разрушаване на командни и контролни системи. Тези действия не само че не изискват физическо присъствие, но и често остават под прага на въоръжен конфликт, създавайки „сива зона“ на правна и политическа отговорност. В този контекст, изкуственият интелект се използва за автоматизация на атакуващи и защитни кибероперации, ранно откриване на уязвимости, моделиране на противниково поведение и предвиждане на ответни реакции. ООН следва да развие институционален капацитет и регулаторни рамки, които да адресират не само физическите измерения на сигурността, но и киберпространството като стратегическо поле на действие. Особено важно е разработването на норми за отговорност, пропорционалност и прозрачност при използване на ИИ в киберконфликти.

В условията на съвременните многоизмерни заплахи – включително хибридни атаки, природни бедствия, пандемии и киберзаплахи – координацията между различните системи за национална сигурност придобива ключово значение (Tashkov, 2024). Изграждането на симулационен модел, който възпроизвежда взаимодействието между институции като армията, полицията, службите за спешна помощ, киберотбраната и гражданската защита, позволява анализ на оперативната съвместимост, комуникационните канали и вземането на решения в реално време. Такива модели осигуряват възможност за тестване на сценарии, включващи ескалация на кризи, идентифициране на критични възли в системата и оптимизиране на отговорните протоколи. Прилагането на изкуствен интелект и машинно обучение в рамките на тези симулации допринася за прогнозиране на поведение, автоматично разпределение на ресурси и динамична адаптация спрямо развиващата се ситуация. Ефективният симулационен подход може да служи както за обучение на служители, така и като инструмент за стратегическо планиране, осигуряващ повишена устойчивост на държавата при бъдещи кризи.

Възможности за реформа и глобално управление на ИИ чрез ООН

ООН вече е предприела редица инициативи, които могат да служат като основа за по-мащабна реформа. Сред тях се открояват:

- Рамката на UNESCO за етика на изкуствения интелект (2021) – първият глобален документ, приет от всички страни-членки на организацията, който поставя основните принципи за човекоцентричен и справедлив ИИ;
- Докладът "Our Common Agenda" на генералния секретар на ООН (2021) – включва предложения за създаване на Глобален цифров договор и Дигитален пакт за бъдещето, които поставят ИИ като приоритет на международния дневен ред;
- Дейността на UNIDIR и UNODA – фокусирана върху потенциалните рискове от използването на ИИ в оръжейни системи и необходимостта от превантивна регулация; (UNIDIR, 2022)
- Инициативата "AI for Good" (ITU, 2025) – глобална платформа за насърчаване на използването на ИИ в полза на устойчивото развитие, организирана ежегодно в Женева.

Въпреки посочените трудности, ООН притежава институционалния капацитет и моралната легитимност да инициира глобален дебат и да оформи нормативна архитектура за управление на ИИ (United Nations, 2021). Сред потенциалните механизми за реформа се включват:

- Разработване на международна рамкова конвенция за етика и сигурност на ИИ под егидата на Общото събрание;
- Засилване на мандата на Международната правна комисия за изработване на принципи и проектоконвенции;
- Създаване на специализиран орган към ООН за технологични заплахи и дигитална сигурност;
- Стимулиране на междуагенционна координация и създаване на глобален индекс на отговорно използване на ИИ;
- Включване на развиващите се държави и маргинализирани групи в процеса на регулация чрез иновативни механизми за участие;
- Създаване на глобални стандарти за сертификация и етичен одит на ИИ системи, използвани в критични сектори като здравеопазване, отбрана и правосъдие;

- Организиране на регулярни глобални форуми, в рамките на ООН, за мониторинг и оценка на въздействието на ИИ върху международната стабилност и правата на човека.

ООН следва да насърчава интегративни модели на многостепенно управление, в които участието на академични институции, неправителствени организации и технологични компании е структурирано чрез ясни правила за отчетност и ангажираност. Така би се създала основа за глобална „ИИ дипломация“, в която нормотворчеството не е привилегия само на силните държави, а резултат от колективен, прозрачен и включващ процес.

От съществено значение е и изграждането на капацитет в страните с ниски и средни доходи чрез трансфер на технологии, техническа помощ, достъп до отворени данни и платформи, както и подкрепа за образование и развитие на местни иновационни екосистеми. Така ИИ би могъл да бъде не само източник на риск, но и на социална трансформация и равноправие.

Реформата следва да се основава на принципи като прозрачност, отчетност, човешки контрол, приоритизиране на правата на човека и зачитане на международното право. По този начин ООН може да се утвърди не просто като посредник, а като двигател на устойчивото и справедливо глобално цифрово управление. Освен това, ООН може да функционира като платформа за обмен на добри практики, капацитетно изграждане и предоставяне на техническа помощ на по-слабо развити страни, така че ИИ да бъде в услуга на всички, а не само на технологичните лидери.

Заключение

Изкуственият интелект представлява не само технологично предизвикателство, но и фундаментален тест за капацитета на международната система да отговаря на бързо еволюиращи заплахи и възможности. Организацията на обединените нации е поставена в уникална позиция – тя може да съчетае дипломатическия опит, правната експертиза и глобалната легитимност, за да формира устойчиви механизми за управление на ИИ.

За целта е необходимо засилено взаимодействие между държавите членки, координация между агенциите на ООН, партньорства с академичните среди и частния сектор, както и политическа воля за създаване на правно обвързващи инструменти. Утвърждаването на универсални стандарти за изкуствения интелект е не само правен и политически приоритет, но и морално задължение спрямо бъдещите поколения. В този смисъл, въпросът за управлението на ИИ се превръща в тест за бъдещата релевантност

на ООН като универсална организация, способна да се адаптира към предизвикателствата на цифровата ера.

В тази връзка, като конкретно предложение, ООН би могла да инициира създаването на:

Глобален център за наблюдение на въздействието на ИИ върху международната сигурност и човешките права, който да извършва системен анализ на рисковете, възможностите и добрите практики;

Международен консултативен съвет за ИИ и мир, включващ учени, политици, представители на бизнеса и гражданското общество, с мандат да предлага политики и стандарти;

Дигитална харта на ООН за етично използване на новите технологии, която да консолидира принципи, права и задължения на държавите и частните субекти по отношение на ИИ.

Благодарности: *Докладът е реализиран в рамките на научноизследователски проект на „Изследване възможностите за приложение на изкуствен интелект в дипломатическата дейност, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ с договор № КП-06-Н90/1 ОТ 10.12.2024 г., с ръководител доц. д-р Пламен Теодосиев.*

Библиография

1. AI for Good, ITU, 2025. Official website of AI for Good Global Summit. Geneva: ITU. Available at: aiforgood.itu.int (Accessed: June 2025)
2. Floridi, L. (ed.) (2021). Ethics, Governance, and Policies in Artificial Intelligence. Cham: Springer. DOI: 10.1007/978-3-030-81907-1.
3. ICRC (2020). “Artificial Intelligence and Machine Learning in Armed Conflict: A Human-Centred Approach”. International Review of the Red Cross, 102(913), pp. 463–479. DOI: 10.1017/S1816383120000454 [PDF].
4. Крумова, К., Киберефектите в операции – проекция на сила в киберпространството, Научна конференция с международно участие „20 години България в НАТО и НАТО в България, 2-4 Април 2024, Военна академия „Георги Стойков Раковски“, София, ISBN (online) 978-619-7711-52-3, p.346-356;
5. Pagallo, U. (2013). The Laws of Robots: Crimes, Contracts, and Torts. Dordrecht: Springer. DOI: 10.1007/978-94-007-6564-1.

6. Tashkov, D., Valchev, D., Gagamova, V., Pavlova, E., Hristozov, I., Kostadinov, Ch., Chakarov, I., Krumova, K., Angelov, R., On Building a Simulation Model of the Interaction of National Security Systems during Crises Situations, VIII International Scientific Conference CONFSEC, 09 – 12 December 2024, Borovets, Bulgaria, Scientific Technical Union of Mechanical Engineering Industry-4.0, ISSN Print, 2603-2945, ISSN Online, 2603-2953, Year 8, Issue 1 (10), p. 19-21. (https://confsec.eu/sbornik/2024.pdf)

7. UNIDIR (2022). Artificial Intelligence: Impacts for Peace and Security. Innovations Dialogue Conference Report. Geneva: UNIDIR. PDF at unidir.org.

8. United Nations (2021). Our Common Agenda: Report of the Secretary-General. New York: UN Publishing. Available via UN iLibrary.

НОВИТЕ ПАНДЕМИЧНИ ЗАПЛАХИ И РОЛЯТА НА ООН И СЗО

Проф. д.н. Габриела Белова, доц. д-р Гергана Георгиева, Катедра „Международно право и международни отношения", Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски", гр. Благоевград

Резюме: *Настоящата статия е посветена на един от най-важните договори в историята на Световната здравна организация след пандемията COVID-19, а именно Споразумение за превенция, готовност и отговор при пандемии, придобило популярност като „Глобално споразумение за пандемиите". То е подписано на 20 май 2025 г. и представлява правно обвързващ международен инструмент, разработен под егидата на СЗО, с основна цел да подобри глобалната координация и сътрудничество при бъдещи пандемии. Договорът има за цел да се поучи от недостатъците, проявили се по време на пандемията от COVID-19, като липсата на координация и неравномерното разпределение на здравните ресурси. Авторите проследяват подготовката на подписването на договора, като паралелно протичащ процес с изменението на Международните здравни правила. Отбелязано е, че това е вторият правнообвързващ договор в рамките на СЗО и в този смисъл е сериозно постижение в историята на организацията, а и на ООН като цяло.*
Ключови думи: *СЗО, ООН, COVID-19, Споразумение за превенция, готовност и отговор при пандемии, МЗП.*

NEW PANDEMIC THREATS AND THE ROLE OF THE UN AND WHO

Prof. Gabriela Belova, DSc, Assoc. Prof. Gergana Georgieva, PhD, Department of International Law and International Relations, Faculty of Law and History,
South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad

Abstract: *The article is dedicated to one of the most important treaties in the history of the World Health Organization since the COVID-19 pandemic, namely the* ***Agreement on Pandemic Prevention, Preparedness and Response****, popularly known as the 'Global Pandemic Accord'. It was signed on May 20th, 2025, and represents a legally binding international instrument, developed under the auspices of the WHO, with the main objective of improving global coordination and cooperation in future pandemics. The treaty aims to learn from the shortcomings that emerged during the COVID-19 pandemic, such as the lack of coordination and the unequal distribution of health resources. The authors trace the preparation for the signing of the treaty as a parallel process running alongside the amendment of the International Health Regulations. It is noted that this is the second legally binding treaty within the framework of the WHO, and in this sense, it is a serious achievement in the history of the organization, as well as the UN as a whole.*
Keywords: *WHO, UN, COVID-19, Agreement on Pandemic Prevention, Preparedness and Response, IHR.*

Пандемията от COVID-19 се утвърди като едно от най-значимите глобални

предизвикателства за международната общност, Организацията на обединените нации (ООН) и Световната здравна организация (СЗО) в първите десетилетия на XXI век. В отговор на системните дефицити, проявили се в хода на кризата – включително недостатъчна координация и неравномерно разпределение на здравни ресурси – през май 2025 г. бе подписано Споразумението за превенция, готовност и реакция при пандемии. То представлява правнообвързващ международен инструмент, разработен под егидата на СЗО, чиято основна цел е укрепване на глобалната архитектура за управление на здравни извънредни ситуации и предотвратяване на повторение на социално-икономическите последици от COVID-19.

Историческата връзка между ООН и СЗО, установена още със създаването на организацията на 7 април 1948 г., подчертава институционалната роля на СЗО като специализирана агенция, натоварена с координацията на международното обществено здраве. Символично, именно през март 2020 г., когато СЗО официално класифицира COVID-19 като глобална пандемия, Китай пое председателството на Съвета за сигурност на ООН – факт, който демонстрира преплитането на здравни и политически измерения в рамките на глобалното управление.

Преговорният процес по изработване на договора се осъществяваше чрез Междуправителственото преговарящо тяло (INB), създадено през декември 2021 г. Седмото заседание на INB, проведено в Женева през декември 2023 г., завърши с преглед на проектотекста и обсъждане на ключови теми: устойчиво производство на продукти, свързани с пандемии; трансфер на технологии и ноу-хау; достъп до патогени и справедливо разпределение на ползите от тях (ваксини, терапевтични средства). Допълнително внимание бе отделено на механизми за техническа и научна подкрепа към развиващите се държави и осигуряване на устойчиво финансиране.

Особено значение придоби въпросът за дезинформацията и фалшивите новини, които съпътстваха преговорите. Генералният директор на СЗО акцентира върху необходимостта от противодействие на твърденията, че споразумението би ограничило държавния суверенитет. Напротив, проектотекстът изрично потвърждава принципа на суверенитета и правото на държавите да приемат и прилагат национално законодателство в областта на общественото здраве, в съответствие с Устава на ООН и международното право.

За ускоряване на процеса INB създаде четири подгрупи, натоварени с изготвянето на конкретни разпоредби. Паралелно с това протичаше и процесът по ревизия на Международните здравни правила (МЗП), което подчертава необходимостта от съгласуваност между двата инструмента. Очакваното им едновременно приемане на Световната здравна асамблея през май 2024 г. представляваше безпрецедентен пример за ускорено международно нормотворчество в рамките на специализирана агенция на ООН.

Още при създаването на INB, Световната здравна асамблея отбелязва „*необходимостта от съгласуваност и допълване между процеса на разработване на новия инструмент и текущата работа … особено по отношение на прилагането и засилването на МЗП в редакцията им от 2005 г.*”. Асамблеята също изисква от Работната група по МЗП (WGIHR) “*да координира процеса с Междуправителственото преговарящо тяло посредством двете бюра и съгласуването на срещи и работни планове, тъй като както Международните здравни правила в редакция от 2005 г., така и новият инструмент се очаква да играят централна роля в предпазването, готовността и реакцията срещу бъдещи пандемии*”.

Именно поради това успоредно с процеса на изработване на споразумение за пандемията, правителствата започват да преговарят и за изменения на Международните здравни правила. Последното заседание започва своята работа на 7 декември 2023 г., като предложените изменения са планирани за разглеждане и приемане на следващата Световна здравна асамблея през м. май 2024 г., което на практика се случва.

МЗП определят съгласуван подход и задължения за държавите за подготовка и реакция при избухването на болести и други сериозни рискове за общественото здраве. Предложените изменения до голяма степен представляват отговор на предизвикателствата, предизвикани от пандемията COVID-19.

По данни на Световната здравна организация са предложени над 300 изменения на Международните здравни правила от 16 държави, които в момента са обсъдени[1]. Всички промени са обобщени в “Article-by-Article Compilation” (AbAC) през м. ноември 2022 г. и са прегледани от Комитета за преглед на измененията на Международните здравни правила. Този комитет е издал технически препоръки относно тези изменения под

[1] Вж. Lawmaking at the WHO: Amendments to the International Health Regulations and a New Pandemic Treaty After COVID-19 - Stiftung Wissenschaft und Politik (swp-berlin.org).

формата на доклад, публикуван на 6 февруари 2023 г., за разглеждане от Работната група по измененията на МЗП (Working Group on Amendments to the International Health Regulations). Предложените промени обхващат 33 от 66 членове на МЗП и 5 от 9 приложенията към тях. Предложени са също така шест нови разпоредби и две нови приложения. Измененията засягат различни въпроси, включително цел и обхват, принципи, отговорни органи, уведомление, проверка, споделяне на информация, оценка на риска, определяне на заплаха за общественото здраве с международно значение и на междинно ниво на заплаха, сътрудничество и помощ, здравни мерки, цифровизация на здравните документи, съответствие и прилагане.

Както вече бе посочено, процесите за ревизия на Международните здравни правила и изработването на нов договор за подготовка и реакция срещу пандемии протичат паралелно. Първият процес, който се провежда в рамките на Междуправителственото преговарящо тяло (INB) за нов договор за подготовка и реакция на пандемии, към този момент приключва с представения на 1 февруари 2023 г. документ Zero Draft of the WHO CA+. Вторият процес е ревизирането на съществуващата международноправна рамка за ситуации, застрашаващи общественото здраве с международно значение, каквато представляват МЗП. Дейността по ревизирането на МЗП се координира чрез Работната група (WGIHR). Резултатите и от двата процеса са отнесени към Световната здравна асамблея за евентуално окончателно приемане.

И двата процеса са важни и спешни. Целта е да се подготвят както текстът на договора, така и измененията на МЗП за приемане на 77-ата сесия на Световна здравна асамблея през м. май 2024 г. Изработването на нов многостранен договор за по-малко от три години обаче е твърде необичайно от гледна точка на практиката в преобладаващата част от специализираните организации на ООН. Държавите също получиха само четири месеца, за да представят своите предложения за изменения на МЗП, а също така прозвучаха критики и от експертите относно краткия времеви график[2].

Същевременно, предвидената връзка между двата инструмента остава неясна, още повече че не става ясно защо СЗО и държавите членки използват ресурси, за да преговарят два международни инструмента с припокриващ се обхват и съдържание.

[2] Behrendt, S. & A. Müller The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis, 27.02.2023 The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis - Opinio Juris.

В крайна сметка на 77-ата сесия на СЗА през м. май 2024 г. измененията на МЗП бяха приети с просто мнозинство от гласовете и с оглед чл. 21 от Конституцията на СЗО те влязоха в сила, като от 196 държави, страни по МЗП само единадесет ги отхвърлиха и ще продължават да прилагат предишната версия. Тези единадесет държави се възползваха от тази възможност в рамките на 10-месечен период, който е по-кратък в съответствие с новата редакция на чл. 59, 61 и 62 МЗП, които бяха преработени през 2022 г. Преди ревизията през 2022 г. държавите разполагаха общо с 18 месеца, за да внесат резерва и да ограничат действията на определени разпоредби или части от МЗП. Тази процедура за по-бързо влизане в сила на измененията ускори процеса на ревизиране на МЗП още повече.

От друга страна, преговорите за договор за подготовка и реакция срещу пандемии се водеха паралелно в съответствие с чл. 19 от Конституцията на СЗО. След като договорът бе приет през м. май 2025 г. от СЗА с квалифицирано мнозинство от 2/3, всяка държава - членка на СЗО подписва и ратифицира договора в съответствие с процедурите, предвидени в националното й право. Споразумението ще влезе в сила след депозирането на 60-ия ратификационен инструмент от съответната държава. Следва да бъде подчертано, че това е вторият правнообвързващ договор в рамките на СЗО и в този смисъл е сериозно постижение в историята на организацията, а и на ООН като цяло.

Към настоящия момент Генералният директор на оганизацията след консултация с Комитета за спешни случаи има правото да обяви ситуация на заплаха за общественото здраве с международно значение - PHEIC в съответствие с член 12, пар. 1 от МЗП. Както е известно, в момента PHEIC се дефинира като извънредна ситуация в дадена държава, която „представлява риск за общественото здраве на други държави поради международното разпространение на болести и изисква координиран отговор на международно равнище".

Новите предложения имат за цел значително да разширят ситуациите, в които Генералният директор може да обяви PHEIC, което от своя страна е свързано с редица правни и практически последици. Предложенията предлагат да се даде на Генералния директор на СЗО правото да обявява „междинна заплаха за общественото здраве", когато ситуацията, застрашаваща общественото здраве не покрива критериите за PHEIC, но въпреки това „изисква повишено международно внимание и подготовка" от държавите членки. Също така е предивдено Генералният директор и/или един от шестте регионални

директори на СЗО да могат да обявяват заплаха за общественото здраве с регионално значение – Public Health Emergency of Regional Concern (PHERC). До известна степен тези предложения са подобни на внесените от Съединените щати в опита им да инициират преразглеждане на МЗП на 75-ата сесия на СЗА през м. май 2022 г. Те бяха принудени да ги оттеглят поради сериозната критика, отправена към предложенията по време на сесията на СЗА. Изглежда също така, че те поддържат концепцията Генералният директор да може да определя възможно PHEIC събитие по-рано или „пред-PHEIC" ("pre-PHEIC") и в рамките на специална спешна процедура Emergency Use Listing Procedure (EULP) да бъде одобрявано производството и използването на изследователски или медицински контрамерки преди настъпването на действителна ситуация на PHEIC.

Освен това предложените изменения на инструмента за вземане на решения в Приложение 2 към МЗП, които следва да ориентират Генералния директор в неговото решение дали дадено събитие може да бъде класифицирано като PHEIC, разширяват списъка на събитията, които по подразбиране активират задълженията за докладване (от националните точки в държавите към СЗО), като включват "клъстери от тежка остра пневмония по неизвестна причина" и "клъстери от други тежки инфекции, при които не може да се изключи предаване от човек на човек"[3]. Въпросът доколко такива клъстери представляват значителен риск за международно разпространение на болестта и следва да се въвеждат ограничения на пътуванията и на международната търговия, както и въз основа н акакви критерии се извършва преценката на „тежестта" на ситуацията, обаче остава неясен. Липсата на ясно разграничаване на „тежестта" или „животозастрашаващия" аспект на заболяванията не дават достатъчно гаранции, че PHEIC се обявява само ако действително се сблъскваме със сериозен здравен риск, представляващ най-високото ниво на заплаха и оправдаващ правните и практическите последици, които подобно обявяване може да има на глобално ниво. Подобни критерии не се съдържат в нито едно от предложенията за изменения, а тяхното разработване в съответствие с принципа на пропорционалност, би било особено важно, за да се отстранят недостатъците в концепцията за PHEIC и да може да се осигури своевременното й прекратяване.

В момента обявената по отношение на пандемията Covid-19 PHEIC няма високо ниво на тежест, но не се прекратява именно поради липсата на ясни критерии за това.

[3] *Ibidem.*

Спешният комитет за Covid-19 прие на четиринадесетото си заседание, проведено на 30 януари 2023 г., че Covid-19 все още представлява PHEIC, въпреки че на практика индексът на заразяване (Infection Fatality Rate) за SARS-CoV-2 е много нисък.

По тази начин значителното увеличаване на правомощията на Генералния директор, на СЗО, както и на спешните комитети, биха ги превърнали в глобален законодател по отношение на PHEIC. Това се съдържа в предложенията за промяна на незадължителните в момента препоръки за медицински и/или немедицински контрамерки за справяне с PHEIC, като новата редакция предвижда отпадането на думата „незадължителни". Новата редакция на член 13А от МЗП предвижда, че държавите членки признават СЗО като „ръководен и координиращ орган на международната реакция относно общественото здраве по време на PHEIC", както и че ще следват и прилагат препоръките на СЗО.

Ако такива промени, позволяващи на СЗО и нейния Генерален директор да издават правно обвързващи инструкции към държавите, бъдат приети, това означава, че фигурата на Генералния директор придобива законодателни правомощия, с каквито, с изключение на Съвета за сигурност на ООН в случаите по реда на глава VII от Устава на ООН, нито един друг главен орган на ООН или орган, или директор на специализирана организация на ООН не разполага. Поради задължителността на инструкциите, които Генералният директор би могъл да издаде, вероятно биха възникнали колизии между тях, от една страна, и задълженията на държавите във връзка със защитата на правата на човека по международни и регионални договори за правата на човека, от друга. Това до известна степен напомня за резолюциите на Съвета за сигурност на ООН, задължаващи държавите да налагат санкции на лица, заподозрени във финансиране и насърчаване на терористични дейности след 11 септември 2001 г., които се оказаха в противоречие със задълженията на държавите, свързани със защитата на правата на човека, и някои от тях по-късно бяха предмет на съдебната практика на ЕСПЧ.

Част от предложените изменения имат за цел да засилят съществуващите и да добавят нови задължения за държавите членки на СЗО да изградят „основни капацитети" за наблюдение, откриване, оценка, уведомяване и докладване на събития, които биха могли да представляват PHEIC (а също така вероятно и PHERC или междинна заплаха за общественото здраве), а също така и за реагиране след като те бъдат обявени от СЗО,

както и за контрол на определени точки (летища, пристанища и гранични преминавания по земя). Подобни мерки (предвидени в измененията на членове 5 и 19 от МЗП и на Приложение 1) биха увеличили капацитета на СЗО по отношение на производството, разпространението и приложението на нови медицински продукти в отговор на PHEIC, както и на съвременни цифрови и взаимодействащи помежду си системи за постоянно биомедицинско наблюдение.

Предложено е също така разширяване на „основната информация", отнасяща се до събития, свързани с общественото здраве, която трябва да се докладва на по-високи нива; информация относно микробни, епидемиологични, клинични и геномни данни; изграждане на лабораторни мрежи, включително за геномно секвениране и диагностика, за точно идентифициране на патогените и другите опасности, както и подпомагане на своевременната размяна на биологични материали и генетични данни на СЗО и други държави членки, „подлежащи на справедливо споделяне на ползите от тях" (като последното предложение се съдържа в чл. 6, пар. 2 и чл. 7, пар. 2 от МЗП). В съответствие с така нар. концепция "One health"[4], също така се предлага мрежите за наблюдение да могат бързо откриват събития, свързани с интерфейса „човек – животно – околна среда, включително зоонозни разливи"[5].

В заключение, през м. април 2023 г. Световната здравна организация отбеляза своята 75-годишнина. Това безспорно бе повод да се направи равносметка на изминалите десетилетия, на успехите и трудностите в областта на общественото здраве, с които бяха съпроводени изминалите седем десетилетия. Сред трите може би най-сериозни постижения, които организацията би могла посочи са премахването на едрата шарка през 70-те години на XX век, кампанията срещу туберкулозата, както и координираната реакция при епидемиите от Ебола в Конго и Зика в Бразилия.

Същевременно това бе и повод да се очертаят новите задачи и предизвикателствата, с които трябва да се справи СЗО като специализирана организация в семейството на ООН по въпросите на здравето. В началото на XXI век развитието на СЗО

[4] Концепцията на „Едно здраве" е колаборативен, мултисекторен и трансдисциплинарен подход, който работи на местно, регионално, национално и глобално ниво с цел постигане на оптимални здравни резултати, като се признава взаимосвързаността между хората, животните, растенията и техните общи среди.

[5] Behrendt, S. & A. Müller The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis, 27.02.2023 The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis - Opinio Juris.

е подчинено на заложените здравни цели в програмните документи „Цели на хилядолетието” (2000 г.) и „Цели на устойчивото развитие” (2015 г.). Цел 3 от Целите за устойчиво развитие има за цел да гарантира здраве и благополучие за всички във всички възрасти. Тя обхваща широк спектър от теми като целта е да се намали глобалното съотношение на майчинската смъртност на по-малко от 70 на 100 000 живородени, да се прекратят предотвратимите смъртности на новородени и деца под 5 години и да се реагира срещу епидемиите на СПИН/ХИВ, туберкулоза, малария и други заразни заболявания. Целта е до 2030 г. да се намали преждевременната смъртност от неинфекциозни заболявания чрез предотвратяване и лечение, да се насърчава психическото здраве и благополучие и да се постигне универсално здравно покритие[6].

Библиография:

1. Белова-Ганева, Г. Развитие и роля на Световната здравна организация (Международноправни аспекти), ИК Световна библиотека, С., 2024. ISBN 978-954-574-287-3, с. 230-238.
2. Ганев, М. Специализираните организации от системата на Организациите на обединените нации, Институт по международно право, 2005, ISBN 954-91265-3-6, с. 109-117.
3. Behrendt, S. & A. Müller The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis, 27.02.2023 The Proposed Amendments to the International Health Regulations: An Analysis - Opinio Juris.
4. Lawmaking at the WHO: Amendments to the International Health Regulations and a New Pandemic Treaty After COVID-19 - Stiftung Wissenschaft und Politik (swp-berlin.org), accessed May 22, 2025.
5. Millennium Development Goals (MDGs) (who.int) ; Health in the sustainable development goals: ready for a paradigm shift? | Globalization and Health | Full Text (biomedcentral.com), accessed May 15, 2025.
6. Nikolova, R., Al. Yankov COVID-19, Psychosocial Effects and Fake News, in: International conference Knowledge – Based Organization, 2021, Vol.27, Issue 2, pp. 176-179. DOI: https://doi.org/10.2478/kbo-2021-0069.
7. The Pandemic Agreement - What it is, and what it is not | CEPI, 23.04.2025.
8. WHO: New Pandemic Treaty a Landmark, but Flawed | Human Rights Watch, 23.05.2025.
9. World Health Assembly adopts historic Pandemic Agreement to make the world more equitable and safer from future pandemics - PAHO/WHO | Pan American Health Organization, 20.05.2025.

[6] Millennium Development Goals (MDGs) (who.int); Health in the sustainable development goals: ready for a paradigm shift? | Globalization and Health | Full Text (biomedcentral.com).

ПАНДЕМИЯТА COVID-19 КАТО „КРИЗИСНА СИТУАЦИЯ, КОЯТО Е ВЪЗНИКНАЛА ПО ПРИЧИНА НА БЕДСТВИЕ“ ПО СМИСЪЛА НА ПРЕПОРЪКА № 205 ОТ 2017 Г. НА МЕЖДУНАРОДНАТА ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТРУДА

Доц. д.ю.н. Ивайло Стайков, Нов български университет, E-mail: istaikov@nbu.bg

Резюме: *Научното изследване анализира съдържанието и значението на Препоръка № 205 на Международната организация на труда от 2017 г. за заетост и достоен труд за мир и устойчивост. Текстът аргументира тезата, че пандемията COVID-19 е „кризисна ситуация, която е възникнала по причина на бедствие“ по смисъла на препоръката, като се обсъжда нейната приложимост като механизъм за преодоляване на социално-икономическите последици от пандемията.*
Ключови думи: *пандемия COVID-19, Международна организация на труда, Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г., трудови отношения, трудово право*

THE COVID-19 PANDEMIC AS A „CRISIS SITUATION ARISING FROM DISASTER“ WITHIN THE MEANING OF ILO RECOMMENDATION № 205 OF 2017

Associate Professor Ivaylo Staykov, DSc, New Bulgarian University, E-mail: istaikov@nbu.bg

Abstract: *The research analyzes the content and significance of Recommendation № 205 of the International Labour Organization from 2017 for Employment and Decent Work for Peace and Resilience. The text offers the understanding that the COVID-19 pandemic is a “crisis situation arising from disaster” within the meaning of the Recommendation, discussing its applicability as a mechanism for overcoming the socio-economic consequences of the pandemic.*
Keywords: *COVID-19 pandemic, International Labour Organization, ILO Recommendation № 205 of 2017, labour relations, labour law*

I. На 11 март 2020 г. Световната здравна организация определя COVID-19 като пандемия. Генералният директор на СЗО Тедрос Аданом Гебреисус подчертава, че Организацията е в режим на пълен отговор, след като е била уведомена за първите случаи и всеки ден призовава държавите да предприемат спешни и агресивни действия. Като признава, че COVID-19 не е просто криза в общественото здраве, а такава, която ще засегне всеки сектор, той повтори призива на СЗО, отправен от самото начало, държавите да възприемат подход на цялостно управление на цялото общество, изграден около цялостна стратегия за предотвратяване на инфекции, спасяване на животи и минимизиране на въздействието. След представения през м. март 2020 г. от Генералния

секретар на ООН Антониу Гутериш доклад „Споделена отговорност, глобална солидарност – противодействието на социално-икономическите последствия на COVID-19“ всички държави в света дават абсолютен приоритет на мерките в сферата на здравеопазването за пресичане на предаването на инфекцията и за спасяването на човешкия живот. В доклада се отбелязва, че тези мерки трябва да бъдат подходящо съчетани с действия, които са насочени към смекчаване на въздействието на пандемията върху доходите и материалното благополучие на населението, както и с необходимостта да се обезпечи възстановяването на икономическия и социалния живот на принципа „по-добре, отколкото беше“ след преодоляване на извънредната здравна ситуация.

В условията на пандемия ролята на двете специализирани организации на ООН – СЗО и МОТ има първостепенно значение за преодоляване на пандемията и на дълготрайните нейни социално-икономически последици (Deakin & Novitz, 2020; Anderson, 2020; Ewing & Lord Hendy, 2020; Стайков, 2020d).

В периода октомври-ноември 2020 г. се провежда 340-ата сесия на АС на МОТ. За първи път в историята на организацията сесията е виртуална предвид пандемията COVID-19. Основната тематика на сесията е отговорът на МОТ на появилата се пандемия COVID-19. На тази сесия се приемат „Основни политики за решаване на икономическите проблеми и социалното въздействие на кризата“. Документът очертава прилагането на политическата рамка на МОТ за справяне с икономическото и социалното въздействие на пандемията COVID-19, въз основа на стратегия от четири стълба: Стимулиране на икономиката и заетостта; Подкрепа за предприятия, работни места и доходи; Защита на работниците на работното място; Водещата роля на социалния диалог при вземане на решения. Взема се и решение МОТ да започне консултации относно приемането на глобален отговор на пандемията чрез ориентирано към човека и неговия труд възстановяване от кризата, като това да бъде и основната тема на предстоящата МКТ през следващата 2021 година.

Въпреки прекратяването на нормалните управленски дейности на МОТ, организацията успява да се приспособи и преустрои дейността си. От м. март 2020 г. започва публикуването и разпространението на поредицата на ILO Monitor (Наблюдател на МОТ), където се съдържа актуална информация относно въздействието на пандемията върху пазарите на труда (в глобален, регионален и национален мащаб), както и препоръки относно различни антикризисни мерки по отношение на трудовата заетост и защитата на трудовите и социалните права на човека. От пролетта на 2020 г.

към МБТ е създаден и функционира информационен център за COVID-19. Голямо постижение е организираната виртуална Глобална среща на МОТ относно COVID-19 и светът на труда в периода 1-9 юли 2020 г.

През 2021 година виртуално се провеждат 341-ата сесия (21 май 2021 г.), 342-ата сесия (25 юни 2021 г.) и 343-ата сесия на АС на МОТ (1-13 ноември 2021 г.). На 20 май 2021 г. е открита 109-та МКТ на МОТ, която за първи път в стогодишната историята на организация, се провежда виртуално. При откриването на конференцията Генералният директор на МОТ сър Гай Райдер посочва, че след преодоляването на големите трудности, които възпрепятстват провеждането на МКТ през миналата година, всички ангажирани – правителства, работодатели и работници, са решени да я проведат, тъй като има отворени много задачи и теми, свързани с институционалните задължения на МОТ. 109-ата МКТ на МОТ се провежда в две части: първа сесия през юни 2021 г. и втора сесия през ноември-декември 2021 г. Юнският дневен ред на конференцията включва разглеждане на специален документ, посветен на стъпките, предприети от МОТ в отговор на пандемията COVID-19, както и дискусии по въпросите на социалната защита и трудовите норми. На 19 юни 2021 г. се приема Глобален призив за действие за възстановяване, ориентирано към човека. На втората сесия на 109-ата МКТ, 25 ноември – 11 декември 2021 г., ключовите тематични дискусии са фокусирани върху неравенствата и уменията за учене през целия живот.

II. 1. На 16 юни 2017 г., на 106-ата сесия на МКТ в гр. Женева (Конфедерация Швейцария) е приета Препоръка № 205 за заетост и достоен труд за мир и устойчивост. Препоръка № 205 е приета с огромно мнозинство от всички участници в МКТ – правителства, работодатели и работници. Това е акт на международното трудово и осигурително право, чийто основен адресат са правителствата на държавите членки на МОТ, които се насърчават да го прилагат, както и социалните партньори – синдикалните и работодателските организации (Генова, 2020).

Препоръка № 205 на МОТ съдържа подробни ръководни указания за правителствата, синдикатите и работодателите относно мерките, които могат да се предприемат за максимална ефективност при преодоляването на кризисни ситуации, които са възникнали по причина на конфликт или бедствие. Препоръката разглежда всички аспекти на достойния труд и предлага комплекс от мерки, които трябва да бъдат приети и реализирани в областта на трудовата заетост и достойния труд, както за преодоляване и възстановяване при кризисна ситуация, така и за обезпечаване на мира

и социална устойчивост. Основните принципи на Препоръка № 205 се основават на вече приетите международни трудови норми, но адаптирани към кризисна ситуация, която възниква вследствие на конфликт или бедствие. Препоръката има за цел да подпомогне органите на законодателната и изпълнителната власти в държавите членки на МОТ, заинтересуваните ведомства и представителните синдикални и работодателски организации в процеса на актуализиране на действащото и създаване на ново модерно национално законодателство в областите, касаещи осигуряването на заетост и достоен труд за целите на обезпечаване на мир и устойчивост в световен мащаб. В духа на универсализма на МОТ в препоръката се насърчава международното сътрудничество, обмен на информация, знания и практически опит, по повод реагирането и преодоляването на последиците на кризисна ситуация.

В основата на философията на Препоръка № 205 от 2017 г. за заетост и достоен труд за мир и устойчивост са заложени два принципа: а) наличие на кризисна ситуация, която е възникнала по причина на конфликт или бедствие, която оказва сериозно въздействие върху живота и трудовата дейност на хората – по отношение на техните работни места и трудова заетост, на условията на труд, на възможността да се постъпи на работа, намаляване на трудовите доходи; б) участие на социалните партньори в разработването на подходящи мерки за ответна реакция на кризисната ситуация, които мерки да дадат възможност за възстановяване на обществото.

Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г. включва в своето съдържание множество теми. В нея се предлагат мерки по всичките четири основополагащи принципи на достойния труд: заетост, трудови и социални права, социална защита и социален диалог. Основната идея на препоръката е признанието за необходимостта да се спазват приетите международни трудови стандарти и се посочват няколко ключови трудови конвенции, които имат пряко отношение към преодоляването на последиците от възникнала кризисна ситуация. Препоръката отчита решаващата роля на правителствата при разрешаването на кризисната ситуация и важността на инвестициите, които стимулират трудова заетост. Голямо внимание се отделя на тези групи от населението, които са особено уязвими в условията на криза – деца, жени, лица, които принадлежат към малцинства, коренни народи и народи, които водят племенен начин на живот, вътрешно разселени лица, лица с увреждания, мигранти и бежанци, както и лица, които са насила преселени през граница. В препоръката се обръща особено внимание на неравенството в сферата на труда и заетостта на мъжете и жените и забраната за полова дискриминация (Рубина, 2001; Стайков, 2005b).

2. Международната организация на труда осъществява своята нормотворческа дейност като приема два вида международноправни актове (чл. 19-23 от Устава на МОТ): а) юридически задължителни (конвенции, протоколи); б) препоръчителни (декларации, резолюции, препоръки). Препоръките (рекомендациите) на МОТ имат препоръчителен характер, съпровождат съответната конвенция на МОТ, детайлизират и уточняват нейни разпоредби, разширяват възможностите за избор от държавите при прилагането на едни или други международноправни норми. Препоръките не се нуждаят от ратификация. Известният руски трудовоправник и компаративист проф. Сёмен А. Иванов (1924–2008) поддържа становището, че препоръките на МОТ, така както и конвенциите, съдържат международни норми относно труда, но нормите на препоръките имат само морална сила, но въпреки това признава качеството им на спомагателен източник на международното трудово право (Иванов, 1964). Препоръките като незадължителни международни актове оказват влияние върху развитието на вътрешното трудово и социално законодателство на държавите членки. Както с основание посочва проф. Васил Мръчков „тяхната сила е в моралния им престиж на международни актове, в съдържащите се в тях обосновани и подходящи разрешения по урежданите въпроси“. Авторът пледира за издигане ролята на препоръките и „реабилитиране“ на тяхното значение, за да не се възприемат като „второстепенен“ по значение международен акт (Мръчков, 2000; Maupain, 2000; Мръчков, 2011).

3. През 2019 г. МОТ навършва своето първо столетие. България е член на МОТ от 6 декември 1920 г. – вече над сто години, независимо от превратностите в световната и националната ѝ история. (Янулов, 1936; Митовска, 1946; Киселев, 1999; Мръчков, 2000; Костин, 2002; Богатыренко, 2007; Rodgers, Swepston and van Daele, 2009; Maul, 2019; Средкова, 2019; ILO 100 – Law for Social Justice, 2019). И именно в юбилейната за МОТ 2019 г. нашата държава неизпълнява свое международноправно задължение, което произтича от членството ѝ в тази международна организация. И това е свързано именно с анализираната в настоящите редове Препоръка № 205 на МОТ.

На свое редовно заседание от 9 януари 2019 г. Министерският съвет на Република България приема решение (Решение № 10 от 11 януари 2019 г.) да предложи на Народното събрание да вземе акт от Препоръка № 205 от 2017 г. за заетост и достоен труд за мир и устойчивост. Тази процедура е в изпълнение на ангажиментите на България, произтичащи от членството на страната ни в МОТ. Съгласно чл. 19, § 5, б. „б“ и § 6, б. „б“ от Устава на МОТ държавите членки на МОТ имат задължението в 1-годишен срок, а в изключителни случаи – в 18-месечен срок от закриването на сесията

на МКТ, на която е приета съответната конвенция и/или препоръка, да я представи на „компетентната власт“. „Компетентната власт“ по смисъла на тези разпоредби е обикновено законодателният орган на държавата, на който приетата конвенция и/или препоръка се представя, за да се „вземе акт от нея“. След „вземането на акт“ от съдържанието на приетата конвенция и/или препоръка правителството е длъжно да информира затова генералния директор на МБТ, като посочи и компетентния орган, на който е бил предоставен текстът ѝ. „Вземането на акт“ е съществено различно правно действие от ратификацията. Докато ратификацията е обвързване на държавата със задължението да изпълнява съответната конвенция на МОТ съгласно Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г., вземането на акт се отнася както за конвенциите, така и за препоръките. „Вземането на акт“ е удостоверяване, че компетентният държавен орган се е запознал със съдържанието на конвенцията и/или препоръката и означава знание за съществуването и съдържанието на представената конвенция и/или препоръка. Целта е международният акт да бъдат популяризиран сред заинтересуваните обществени групи, особено сред синдикалните и работодателските организации и сред специализираните държавни органи, и да бъде прилаган в тяхната дейност (Мръчков, 2000; Servais, 2009; Парапунова, 2012).

В мотивите на Министерския съвет към Проект на решение за вземане на акт от Препоръката за заетост и достоен труд за мир и устойчивост, 2017 г. (№ 205), е посочено, че „вземането на акт от Препоръка № 205 от 2017 г. ще позволи широкото информиране на обществото и законодателния орган за инструмента на МОТ и вземането му предвид в бъдещата законодателна дейност“. За съжаление, поради различни политически причини, това решение на българския парламент и досега не е прието. Парадоксът е, че освен неизпълнението на международноправното задължение на страната ни, в началото на 2020 г. се появи пандемията COVID-19 като кризисна ситуация вследствие на бедствие по смисъла на Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г.

III. 1. В Препоръка № 205 терминът „бедствие“ е дефиниран като „сериозно нарушаване на функционирането на общност или общество във всякакъв мащаб поради опасни събития, взаимодействащи с условия на експозиция, уязвимост и капацитет, което води до едно или повече от следните последствия: човешки, материални и икономически загуби, и въздействия върху околната среда“ (чл. 2, б. „а“). При съставянето и гласуването на текста на препоръката, и в частност на тази дефиниция на „бедствие“, която с думите на препоръката е следствие на „международно съгласувана

терминология“, безспорно не се е имало предвид пандемия в такъв глобален мащаб. Човечеството като че ли беше забравило предишните големи пандемии, може би осланяйки се на своето бързо технологично развитие пред последните десетилетия. Не трябва да има съмнение, че започналата в началото на 2020 г. световна пандемия COVID-19 напълно се вписва в понятието „бедствие“ по смисъла на тази препоръка и представлява криза, с многобройни и тежки неблагоприятни последици, при това и такива с дългосрочно проявление.

Също така в чл. 2, б. „б“ от препоръката терминът „устойчивост“ (може да се разбира и като „потенциал за противодействие“) е определен като „способността на система, общност или общество, изложени на опасности, да се противопоставят, абсорбират, приспособяват, адаптират, трансформират и възстановяват своевременно и ефективно от ефектите на опасност, включително чрез опазване и възстановяване на основните му структури и функции чрез управление на риска“.

В Препоръката се подчертава, че при предприемане на мерки като отговор на кризисни ситуации е необходимо да се спазват всички основни права на човека и върховенството на правото, в това число и основополагащите принципи и права в сферата на труда, и международните трудови норми (вж. преамбюла, чл. 7, б. „б“ и чл. 43). (Мръчков, 2000; Лушников и Лушникова, 2009; Лютов, 2009; Лушникова и Лушников, 2010; Томашевский, 2010a, 2010b; Стайков, 2020b). Препоръката предлага стратегически подход относно предприемането на ответни мерки при кризисна ситуация, който включва: стабилизация на източниците за средства за съществуване и доходи посредством незабавни действия в сферата на социалната защита и заетостта; съдействие за икономическо възстановяване, като се създават възможности в сферата на заетостта и възможност да се започне достойна трудова дейност, както и обезпечаване на социално-икономическата реинтеграция; съдействие за стабилна трудова заетост и достоен труд, социална защита и социална интеграция чрез създаване на жизнеспособни предприятия, на първо място – малки и средни предприятия; поддръжка от държавата чрез различни помощи на работодатели, които предприемат действителни и адекватни мерки по отношение на своите работници, свързани със запазване на заетостта и защита на основни трудови и социални права; насърчаване на социалния диалог и колективното преговаряне; засилване на ролята на държавните органи, които са свързани с пазара на труда, и особено службите по трудова заетост; засилване на сътрудничеството между държавните органи на централно, регионално и местно ниво, с работодателските и синдикалните организации; предприемане на мерки

за социално-икономическа реинтеграция на лица, които са пострадали в условията на кризата, в т. ч. чрез програми за професионална квалификация и/или преквалификация, насочени към създаване на възможности за трудова заетост на тези лица (вж. чл. 8 и чл. 9 от Препоръката).

В Препоръката са уредени няколко задължения на правителствата, с цел първоначална реакция срещу възникналата криза: в максимално кратки срокове да предприемат необходимите мерки за обезпечаване на основния гарантиран доход, и особено за лицата, които са освободени от работа и лишени от средства за съществуване, вследствие на кризата; да създадат, възстановят или разширят дейността на системите за социално осигуряване, както и да приведат в действие други механизми за социална защита в съответствие с националното законодателство и международните договори; да обезпечат реален достъп до основните услуги на здравеопазването и другите основни социални служби, и особено за тези групи от населението, които са станали особено уязвими вследствие на кризата (чл. 21 от Препоръката).

Посоченото в Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г. е напълно относимо и актуално и по отношение на възникналите социално-икономически дадености в условията на появилата се криза, като следствие на пандемията COVID-19. В пандемична ситуация от изключително важно значение е спазването на приетите през десетилетията международни трудови стандарти, които уреждат различни аспекти на условията на труда, социалното осигуряване, заетостта, недопускането на дискриминация в труда и професиите, здравословност и безопасност на трудовата дейност и защита на някои уязвими категории трудещи се.

2. Препоръка № 205 от 2017 г. придава голямо значение на социалния диалог. В нейните основополагащи принципи в преамбюла е определено важното значение на социалния диалог и неговото насърчаване, както и провеждането на колективни преговори. В чл. 8, б. „д“ от препоръката това положение е определено като един от „стратегическите подходи“ по повод преодоляване на възникнала криза и нейните последици. В раздел IX на препоръката, който е посветен на социалния диалог и на ролята на организациите на работниците и на работодателите, се отправя апел за необходимостта от създаване на благоприятна среда за създаване, възобновяване на работата и укрепване на синдикалните и работодателските организации. В текста на препоръката се напомня за необходимостта от взаимодействие и консултации между социалните партньори. Едно от ключовите положения в Препоръка № 205 в настоящата криза с пандемията COVID-19 се явява това, че „членовете на МОТ са длъжни да

признаят важната роля на организациите на работодателите и на работниците в процеса на предприемане на мерки като реакция срещу кризисна ситуация“ (чл. 25).

Синдикалните организации и другите представители на работниците трябва максимално да вземат участие в разработката на антикризисните мерки, тъй като пандемията COVID-19 се отразява върху смисъла на човешкото съществуване и ежедневна дейност, в т. ч. и трудова. Синдикалните организации могат да се позоват на Препоръка № 205, за да напомнят на правителствата в своите държави за международноправните задължения, които държавата е поела в качеството си на член на МОТ. В не по-малка степен интерес от прилагането на конкретните предложения в Препоръка № 205 имат и работодателските организации с цел запазване на работната ръка, функциониране на предприятието и преодоляване на други негативни последици на кризата. Тази препоръка, както и всяка препоръка на МОТ, няма задължителен характер, но тя призовава държавите членки в лицето на техните правителства, да предприемат необходимите мерки в условия на криза. Поради това синдикалните и работодателските организации могат да се позоват на нея и да изискват от правителството да вземе под внимание и да претвори в реални действия философията и конкретните предложения в тази препоръка.

За обезпечаване на ефективността на мерките, свързани с преодоляване на пандемията COVID-19 и нейните неблагоприятни последици, от съществено значение е създаването на доверие и непрекъснато сътрудничество между работодателите и работниците чрез развитие на социалния диалог. Международната организация на труда осъществява дейността си и въз основа на принципа на тристранното сътрудничество (трипартизма). При създаването на МОТ през 1919 г. това е уникално и новаторско решение – в състава на органите и в дейността на една международна правителствена организация да участват представители на неправителствени организации, тези на работодателите и на работниците. Тази уникалност издържа проверката на времето и вече сто години доказва своята функционалност и адекватност при уредбата на трудовите и осигурителните отношения. Трипартизмът е естественото и логическото развитие на двустранния социален диалог (бипартизма) между работодателските и синдикалните организации и прерастването му в „триалог“ чрез включването на държавата. В рамките на МОТ трите страни – държава, работодатели и работници, не само се срещат на едно място и дискутират, но и създават право – международните трудови стандарти. (Tikriti, 1982; Десев, 1997а; Мръчков, 2001; Средкова, 2020).

В членове 7, б. „к“, 24 и 25 от Препоръка № 205 за заетост и достоен труд за мир и устойчивост специално се подчертава важността на социалния диалог и голямото значение на организациите на работодателите и работниците при предприемането на необходимите действия и мерки при кризисна ситуация. Спазването и развитието на утвърдените механизми за социален диалог е надеждната основа за по-адекватното възприемане от работодателите и работниците на необходимите, но болезнени политически мерки, които приемат правителствата в отделните държави, в период на повишено социално напрежение. Такова неминуемо се създава в условията на пандемията COVID-19.

В препоръката се настоява на ключовата роля на консултациите и съдействието за активното участие на организации на работници и служители при планиране, изпълнение и мониторинг на мерките по преодоляване на криза и възстановяването след нейното приключване (чл. 8, б. „д“). В препоръката държавите членки на МОТ се призовават да признаят важната роля на синдикалните и работодателските организации при предприемането на действия и мерки като реакция на възникнала криза, като вземат предвид приетите Конвенция № 87 от 1948 г. за профсъюзната свобода и защита на правото на организиране и Конвенция № 98 от 1949 г. за правото на организиране и на колективно преговаряне. Международната организация на труда посочва и конкретните измерения на тези антикризисни мерки: оказване на помощ на предприятията, особено малките и средните, при планиране на дейностите, които да доведат до непрекъсване на производствения процес; мерки за преодоляване на кризата чрез помощ в професионална насока и консултиране, материална помощ и възможност за достъп до външно финансиране; оказване на помощ на работниците, особено на тези, които са изпаднали в уязвимо положение вследствие на кризата, посредством професионална подготовка, консултиране и материална помощ. Тези антикризисни действия и мерки следва да се основават и да са следствие на колективни преговори и други способи за провеждане на социален диалог (вж. чл. 25 от Препоръката).

Принципно значение има социалният диалог на ниво предприятие, тъй като работниците имат право да получават необходимата информация, която е важна за тяхната заетост и упражняване на трудовите права. Необходимо е работодателят своевременно да провежда с тях консултации и да им предоставя информация за обстоятелства, които могат да повлияят на тяхната заетост (въвеждане на непълно работно време, ползване на различни видове отпуски, изменение на мястото и характера на работата, евентуални уволнения, и т. н.), както и информация за мерките,

които работниците могат да предприемат за своя защита и съдействието, с цел преодоляване на кризисната ситуация (Средкова, 1989; Стайков, 2006). В това отношение надежда основа за практическо приложение може да се намери в Препоръка № 94 от 1952 г. за консултациите между работодателите и работниците и сътрудничеството на ниво предприятие и Препоръка № 143 от 1971 г. за защита правата на представителите на работниците в предприятията и предоставените им възможности.

3. В Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г. са изложени и препоръки относно основните мерки, които могат да се предприемат при възстановяване и съдействие на заетостта и достойния труд в условията на кризисна ситуация.

3.1. През пролетта на 2020 г. МОТ прогнозира, че в резултат на пандемията COVID-19 около 25 милиона души могат да останат без работа. Две години по-късно тези прогнози се окажат твърде оптимистични. В дългосрочен план за съдействие на пълната, продуктивна и свободно избрана заетост (в съответствие с чл. 1 от Конвенция № 122 от 1964 г. относно политиката на заетост), освен общите мерки на икономическата политика, са необходими и специални мерки по стабилизация на икономиката и разрешаване на проблема за заетостта, които включват данъчно и материално стимулиране, и са насочени към стабилизация на средствата за съществуване и доходите от труд, а така също и мерки, които обезпечават продължаване на дейността на бизнеса.

Поетапният многостранен подход за възстановяване на негативните последици на пандемията COVID-19 трябва да включва мерки в сферата на социалната защита и заетостта, насочени както към националната икономика в цялост, така и мерки, които са ориентирани към икономическо възстановяване на местно и регионално ниво. В това отношение следва да се има предвид и уреденото в чл. 8 от Препоръка № 122 от 1964 г. относно политиката в областта на заетостта, както и различните предложения за начините на прилагане на тази препоръка, които се включени в нарочното Приложение към нея. Отношение към анализирания проблем имат и членове 1, 6 и 10 от Препоръка № 169 относно политиката в областта на заетостта (допълнителни разпоредби) (Десев, 1995; Мръчков, 2000, Маркова, 2008).

3.2. Във връзка с икономическия спад, вследствие на антикризисните мерки във връзка със запазване здравето на населението и овладяване на епидемичния натиск, от особено значение е поддържането на минималното ниво на заплащане на труда. Това трябва да бъде дългосрочен стратегически подход с цел обезпечаване защита на

работниците в състояние на икономическа уязвимост, както и за намаляване на бедността и като способ за икономическа стабилизация в бъдеще. Надежден международноправен трудов стандарт, който е приложим и в условията на пандемия, се съдържа в Конвенция № 131 за определяне на минималната работна заплата от 1970 г. и съпътстващата я едноименна Препоръка № 135 от 1970 г. (Александров, 2020). Това положение е препотвърждавано нееднократно от МОТ, например в Резолюцията „Възстановяване от кризата: Глобален пакт за работни места“, приета на 98-ата сесия на МКТ на 19 юни 2009 г. В т. 23 от тази резолюция, още тогава се препоръчва на правителствата „да обмислят варианти като минимални заплати, което може да намали бедността и неравенството, да увеличи търсенето и да допринесе за икономическата стабилност“, като изрично се посочва, че Конвенция № 131 на МОТ предоставя насоки в това отношение.

Във връзка с гаранциите за изплащане на трудовото възнаграждение основните международни трудови стандарти се съдържат в Конвенция № 95 на МОТ от 1949 г. за закрила на работната заплата. Съгласно чл. 12, ал. 1 от тази конвенция работната заплата трябва да се изплаща регулярно (на редовни интервали). При прекратяване действието на трудовия договор окончателното изплащане на всички дължими, но неизплатени трудови възнаграждения, трябва да стане по реда и в срокове, които са предвидени в националното законодателство, ако такива разпоредби няма – в продължение на разумен период от време, като се държи сметка за клаузите на трудовия договор (вж. чл. 12, ал. 2). В чл. 11, ал. 1 от Конвенция № 95 на МОТ е уредено, че в случай на несъстоятелност (банкрут, фалит) на работодателя или съдебна (принудителна) ликвидация, работниците в това предприятие, имат правата на привилегировани кредитори било по отношение на неизплатеното им трудово възнаграждение, което им се полага за извършената работа преди фалита или съдебната ликвидация, което положение се гарантира от националното законодателство, било за работни заплати, които не надхвърлят определен размер, установен от националното законодателство (Мръчков, 2000; Забрамная, 2005).

Посочените международноправни трудови норми имат приложение и при условията на пандемията COVID-19, когато като неблагоприятни социално-икономически последици са налице несъстоятелност на работодателя или принудително спиране на дейността му вследствие на акт на държавен орган.

3.3. При временна или постоянна загуба на работа като икономическа последица от пандемията COVID-19 или по причина на акт на държавен орган, свързан със

здравословните и безопасни условия на труд (напр. временно затваряне на предприятието и преустановяване на дейността му), правителствата на държавите членки на МОТ следва да предприемат необходимите мерки да осигурят реално упражняване на правото на обезщетение за безработица и на различни компенсации във връзка със загубата на трудов доход. В тази връзка следва да се имат предвид разпоредбата на чл. 10 от Конвенция № 168 от 1988 г. за насърчаване на заетостта и защита срещу безработица и целия раздел IV от Конвенция № 102 от 1952 г. за обществеността осигуряване (минимални норми). Също така работници, които са загубили работата си, трябва да имат осигурен достъп и да се ползват от различните мерки във връзка с насърчаване на заетостта, включително бърз и ефективен достъп до службите по заетостта. Такива безработни лица следва да могат да ползват различните програми за професионално обучение и/или преквалификация, с цел по-бързото им връщане на пазара на труда и постъпване на работа. Това се отнася както за вече създаденото законодателство в тази област, така и за нововъведени ad hoc антикризисни мерки по повод пандемията COVID-19. Международноправният трудов стандарт, който е приложим в случая се съдържа в разпоредбите на чл. 7-9 от Конвенция № 168 от 1988 г. за насърчаване на заетостта и защита срещу безработица, а конкретни идеи има в раздел II от едноименната Препоръка № 176 от 1988 г. (Skedinger, 2010).

При временно намаляване на продължителността на работното време (въвеждане на непълно работно време едностранно от работодателя), както и при преустановяване на изплащането на трудовото възнаграждение или неговото непълно изплащане по причина на временно преустановяване на стопанската дейност на работодателя, правителствата на държавите членки на МОТ са длъжни да предприемат мерки за изплащане на обезщетения за безработица на тези работници, които не са получили или са загубили част от трудовото си възнаграждение поради въведената непълна трудова заетост. В този смисъл е международният трудов стандарт, който е уреден в разпоредбата на чл. 10 от Конвенция № 168 от 1988 г. за насърчаване на заетостта и защита срещу безработица. Временното намаляване на работното време чрез въвеждане на непълно работно време е една от мерките, които в световен мащаб предприеха работодателите в условията на пандемията COVID-19, като това беше уредено и в националните законодателства на държавите членки на МОТ.

3.4. В условията на пандемията COVID-19 и предприетите мерки от страна на държавата за ограничаване на нейното разрастване е необходимо да се напомни, че

основният принцип за прекратяване на индивидуалните трудови отношения, съгласно чл. 4 от Конвенция № 158 на МОТ от 1982 г. за прекратяване на трудовите отношения по инициатива на работодателя (уволнение), е че трудовото правоотношение на работника не се прекратява, ако няма законово основание за такова прекратяване, което да е свързано със способностите или поведението на работника или да е породено от причини на производствена необходимост на работодателя (Десев, 1997b; Мръчков, 2000; Стайков, 2012). В чл. 8 от същата конвенция е уредено, че временното отсъствие от работа, което е следствие на болест или изпълнение на семейни задължения, не се явява законно основание за уволнение.

По отношение на масовите (колективните) уволнения, които са факт при пандемията COVID-19 поради затваряне на предприятия по силата на акт на държавен орган или поради липса на производствена дейност на работодателя поради затваряне на доставчици и/или съконтрагенти, има приложение международният трудов стандарт по чл. 13 от Конвенция № 158 на МОТ. Работодател, който планира прекратяване на трудовите отношения по причини от икономически характер е длъжен да предостави на представителите на работниците съответната информация относно причините за предстоящите уволнения, в това число и за категориите работниците, за които това може да се отнася, както и за срока, в който ще бъдат направени уволненията. Също така е уредено задължението на работодателя във възможно най-кратки срокове, съгласно националното законодателство и практика, да предостави възможност на представителите на работниците да се проведат консултации относно мерките за предотвратяване на уволненията, както и за възможностите за свеждане до минимум или смекчаване на неблагоприятните последици за засегнатите работници, в това число и за възможността да се предостави друга работа в предприятието. В чл. 14 от тази конвенция е уредено и задължението на работодателя да уведоми компетентния държавен орган за планираните масови уволнения, в съответствие с нормативно установените процедури в националното законодателство.

В чл. 19 от едноименната Препоръка № 166 от 1982 г. се препоръчва заинтересованите страни да се стремят към предотвратяване или до свеждане до минимум, доколкото това е възможно, на случаите на прекратяване на трудовите отношения по причини от икономически, структурен или аналогичен характер, без това да води до вреда за ефективната дейност на предприятието, учреждението или службата, а така също към смекчаване на неблагоприятните последици от всяко прекратяване на трудовите отношения по посочените причини спрямо съответните

работници. В препоръката е посочено също, че в случай на необходимост, компетентният държавен орган е длъжен да оказва на страните помощ при решаването на проблемите, които възникват в резултат на планираните уволнения. Пандемията COVID-19 предизвика масови уволнения от много работодатели в много страни, като това е една от най-сериозните в социално-икономическо отношение нейни неблагоприятни последици. (Aleksynska & Muller, 2020; Дугужева, 2020; Линхоева, 2020).

IV. В продължение на столетие МОТ е разработила система от международни трудови норми, които имат значението на минимален стандарт относно възможностите на трудещите се да имат достойна и продуктивна трудова заетост, в условията на свобода на труда, равенство във възможностите, здравословност и безопасност на условията на труд, както и достойно и справедливо заплащане на труда. Международните трудови стандарти се явяват адекватна основа за преодоляване на социално-икономическите измерения на пандемията COVID-19.

На първо място, това се отнася до изпълнението на съответните международни трудови норми, които уреждат условията във връзка със здравословността и безопасността на труда, защитата на отделни уязвими категории трудещи се – деца, жени, възрастни, мигранти и други, недопускане на дискриминация в сферата на труда (Семенюта, 1997; Присекина, 2002; Стайков, 2005а, 2018; Митина, 2006), социалната защита и защита на заетостта, вкл. и трудовите и осигурителните права при безработица. Адекватното и своевременно изпълнение на тези международни трудови стандарти се явява гаранция за това работниците, работодателите и съответните държавни органи да имат възможността да обезпечат доколкото е възможно достойна трудова заетост в условията на пандемията COVID-19.

На второ място, това са трудовите стандарти на МОТ относно заетостта, социалната защита, защитата на трудово възнаграждение, развитието на малкия и средния бизнес, социалното сътрудничество в сферата на труда. Много конвенции и препоръки на МОТ съдържат разпоредби относно различни категории трудещи се – среден медицински персонал, надомните работници, работниците-мигранти, моряци и рибари, които са най-уязвимите и в условията на пандемията. Международните трудови норми дават надежден ориентир за адекватно поведение в условията на световна криза, вкл. и такава, която настъпи вследствие на пандемията COVID-19.

В Столетната декларация на МОТ от 2019 г. се препотвърди принципното положение, че създаването, ратификацията и контрола за изпълнението на международните трудови стандарти имат за МОТ първостепенно значение. Тези стандарти установяват базисния минимум от трудови и други социални права на човека, които са плод на съгласувана воля на всички участници в световната икономика. (Янулов, 1942; Herzenberg, Perez-Lopez & Tucker, 1990; Мръчков, 1994; Маркова, 1997; Valticos, 1998; Киселев, 1999; Йосифов, 2002; International Labour Standards: History, theory and policy options. Basu, Horn, Roman, Shapiro (eds.), 2003; Alston, 2004; Ewing, 2006; Лушникова, 2013; Мръчков, 2020; Стайков, 2020a, 2020c).

Вярно е, че тези международни трудови стандарти са създадени в продължение на сто години, по различни конкретни поводи и в различни и динамични исторически условия. Вярно е също и това, че в тези стандарти няма пряка международноправна уредба на ситуация като световна пандемия и препоръки как да се действа. Но ако се проследи философията на дейността на МОТ през изминалите повече от сто години, се налага изводът, че тази световна организация винаги е имала пред себе си като първостепенна задача да реагира, вкл. и чрез нормотворчеството си, на постоянно изменящите се условия на труд в световен мащаб и предизвикателствата на динамично променящите се социално-икономически дадености.

В своето съдържание Препоръка № 205 на Международната организацията на труда от 2017 г. за заетост и достоен труд за мир и устойчивост препраща към тези многобройни международни трудови стандарти като надежден механизъм за преодоляване на социално-икономическите последици на „кризисна ситуация, която е възникнала по причина на бедствие“. Като такова „бедствие“ трябва да се разглежда и пандемията COVID-19. В този смисъл значението на Препоръка № 205 на МОТ от 2017 г. е от решаващо значение за преодоляване на негативните последици на пандемията (в национален и в световен мащаб) върху пазара на труда, трудовата заетост, социалната защита, трудовите и други социални права на трудещите се.

Библиография:

1. Александров, Андр. (2020). Нерешени проблеми, свързани с минималната работна заплата у нас: какво може да промени ратификацията на Конвенция № 131 на МОТ. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването

на МОТ, 27-28 юни 2019 г.]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ и др., с. 234-242.
2. Богатыренко, З. С. (2007). Международная организация труда и её нормотворческая деятельность. – В: Международная организация труда: конвенции, документы, материалы. Москва: Издательство „Норма“, с. 8-19.
3. Генова, Яр. (2020). Препоръката за заетост и достоен труд за мир и устойчивост и българското общество и право – тест за съвместимост. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г.]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ, МТСП и др., с. 144-151.
4. Десев, Н. (1995). Нормотворчеството на МОТ по проблемите на заетостта. Еволюция и перспективи. – Проблеми на труда, XXXVI, № 9, с. 58-66.
5. Десев, Н. (1997а). МОТ и нейните социални партньори. – Проблеми на труда, XXXVIII, № 3, с. 45-49.
6. Десев, Н. (1997б). МОТ закриля наемната работна сила при уволнение по инициатива на работодателя. – Проблеми на труда, XXXVIII, № 12, с. 44-51.
7. Дугужева, М. Х. (2020). Особености трудовых отношений в период пандемии. – Образование и право [Издательство ООО „ЮРКОМПАНИ“, Москва], № 4, с. 423-426.
8. Забрамная, Еп. Юр. (2005). Защита трудовых прав работников при банкротстве работодателя: международный опыт. – Человек и труд [Издательство „Человек и труд“, Москва], № 10, с. 39-44.
9. Иванов, С. Ал. (1964). Проблемы международного регулирования труда. [Академия наук СССР. Институт государства и права]. Москва: Издательство „Наука“, 343 с.
10. Йосифов, Н. (2002). Ратифицираните конвенции на Международната организация на труда – правна гаранция за минимални стандарти за закрила на труда. – Научен алманах на Варненския свободен университет „Черноризец Храбър“. Юридически науки и обществена сигурност. Варна: ВСУ „Черноризец Храбър“, № 3, с. 155-161.
11. Киселев, И. Я. (1999). Сравнительное и международное трудовое право. Учебник для вузов. [Московская высшая школа социальных и экономических наук, Академия народного хозяйства при Правительстве Российской Федерации]. Москва: Издательство „Дело“, 728 с.
12. Костин, Л. А. (2002). Международная организация труда. Москва: Издательство „Экзамен“, 416 с.
13. Линхоева, Ел. М. (2020). Защита трудовых прав работников в период пандемии COVID-19: Сравнительно-правовой анализ законодательства России и зарубежных стран. – Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей „StudNet“, № 10, електронно издание на адрес https://cyberleninka.ru/article/n/zaschita-trudovyh-prav-rabotnikov-v-period-pandemii-covid-19-sravnitelno-pravovoy-analiz-zakonodatelstva-rossii-i-zarubezhnyh-stran/viewer [електронен ресурс].
14. Лушников, А. М., М. Вл. Лушникова. (2009). О единстве (унификации, гармонизации) и дифференциации источников международного трудового права и международного права социального обеспечения. – Вестник трудового права и права социального обеспечения, № 4, с. 49-51.
15. Лушникова, М. Вл. (2013). Международное трудовое право: понятие, предмет. – Вестник Пермского университета. Юридические науки, № 3 (21), с. 131-138.

16. Лушникова, М. Вл., А. М. Лушников. (2010). Международное трудовое право и международное право социального обеспечения: введение в курс. Учебное пособие. Ярославль: Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова, 248 с.
17. Лютов, Н. Л. (2009). Основополагающие международные права и принципы в сфере труда: проблемы определения. – Вестник трудового права и права социального обеспечения, № 4, с. 103-118.
18. Маркова, Пл. (1997). Съответствие на българското законодателство с международните норми, уреждащи трудовите и икономическите права. – Правата на човека, I, № 1, с. 41-50.
19. Маркова, Пл. (2008). Основните актове на Международната организация на труда в областта на заетостта. – Информационен бюлетин по труда, XLI, № 5, с. 77-83.
20. Митина, Н. М. (2006). Запрещение дискриминации в сфере труда как один из основных принципов трудового права. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 32 с.
21. Митовска, Сл. (1946). Международная организация на труда. С.: Институт за социални проучвания, 206 с.
22. Мръчков, В. (1994). Ролята на Международната организация на труда за закрилата на труда. – Закон, III, № 2, с. 25-44.
23. Мръчков, В. (2000). Международно трудово право. С.: Сиби, 360 с.
24. Мръчков, В. (2001). Тристранното сътрудничество в конвенциите и препоръките на Международната организация на труда. – Правна мисъл, XLII, № 2, с. 65-85.
25. Мръчков, В. (2011). Нормите на Международната организация на труда. – Юридически свят, с. 105-131.
26. Мръчков, В. (2020). Нормотворческата дейност на МОТ и България през изтеклите 100 години. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г.]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ, МТСП и др., с. 29-59.
27. Парапунова, Ст. (2012). Процедура по „вземане на акт“ от Конвенция или Препоръка на Международната организация на труда, съгласно член 19, ал. 5, буква „б“ и ал. 6, буква „б“ от Устава на МОТ. – Информационен бюлетин по труда, XLV, № 10, с. 90-93.
28. Присекина, Н. Г. (2002). Проблемы дискриминации в международном трудовом праве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Владивосток, 24 с.
29. Рубина, И. Е. (2001). Деятельность государств в области ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. – Московский журнал международного права, № 4, с. 232-239.
30. Семенюта, Н. Н. (1997). Запрет дискриминации в трудовых отношениях. – Вестник Омского университета, Вып. 2, с. 94-97.
31. Средкова, Кр. (1989). Правото на работника на информация. – Държава и право, II, № 7, с. 59-67.
32. Средкова, Кр. (2019). Международната организация на труда – основен стожер на социалната сигурност на трудещите се. – Труд и право, XXVIII, № 2, с. 6-12.
33. Средкова, Кр. (2020). Социалният диалог в МОТ и България. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната

научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г.]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ, МТСП и др., с. 267-277.
34. Стайков, Ив. (2005а). Понятието за дискриминация в трудовите отношения. – Правен преглед, № 1, с. 22-42.
35. Стайков, Ив. (2005б). Забраната за дискриминация в трудовите отношения и проблемът за равните възможности на жените и на представителите на различни етнически групи. – Административно правосъдие, № 4, с. 31-52 и № 5, с. 28-34.
36. Стайков, Ив. (2006). Право на информация на работника или служителя във връзка със защитата от дискриминация. – В: Юбилеен сборник на Департамент „Право“, посветен на 15 години на Нов български университет. С.: Издателство на НБУ и Фенея, с. 277-293.
37. Стайков, Ив. (2012). Защита от дискриминация при реализация на дисциплинарната отговорност. – В: Сборник трудове от Юбилейната научна конференция по повод 10 години от създаването на НБУ „Васил Левски“, 14-15 юни 2012 г. Том 5 – Научно направление „Социални, стопански и правни науки“. Велико Търново: ИК на НБУ „Васил Левски“, с. 163-170.
38. Стайков, Ив. (2018). Уредба на забраната за дискриминация в универсалните международноправни актове. – В: Сборник с доклади от международна научна конференция на тема „Ролята и значението на международното и националното право в съвременния свят“, организирана по повод 90-годишнината на проф. д-р Иван Владимиров, 27.10.2017 г. С.: Издателски комплекс – УНСС, с. 499-509.
39. Стайков, Ив. (2020а). Историческата роля на Международната организация на труда за установяване на международни стандарти за трудовите и социални права на човека. – Годишник на Департамент „Право“ на Нов български университет 2019 г. Година VIII. С.: Издателство на НБУ, с. 216-243.
40. Стайков, Ив. (2020б). Общопризнатите принципи и норми на международноправното регулиране на труда. – В: Международната организация на труда и България – 100 години и занапред. [Сборник с доклади и научни съобщения от Международната научнопрактическа конференция, посветена на 100-годишнината от създаването на МОТ, 27-28 юни 2019 г.]. Ред. колегия. С.: Сиби, БАТПОО, ИК „Труд и право“, НОИ, МТСП и др., с. 123-133.
41. Стайков, Ив. (2020с). 100 години членство на България в Международната организация на труда и значение на международните трудови стандарти. – Съвременно право, № 2, с. 23-40.
42. Стайков, Ив. (2020d). Международната организация на труда и пандемията COVID-19. – В: Проблеми на трудовото и осигурителното право. Научна конференция в памет на проф. д-р Атанас Василев по повод 70 години от рождението му [София, 6 ноември 2020 г.]. С.: Издателски комплекс – УНСС, 2020, с. 293-318.
43. Томашевский, К. Л. (2010а). Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: понятийные аспекты. – Юстиция Беларуси, № 11, с. 51-55.
44. Томашевский, К. Л. (2010b). Общепризнанные принципы международного права в сфере труда: перечень и юридическая сила. – Журнал международного права и международных отношений, № 4, с. 21-25.
45. Янулов, Ил. (1936). Компетенция на Международната организация на труда. – Годишник на Софийския университет. Юридически факултет. Том XXXI, 10 [за 1935/1936], с. 1-118.
46. Янулов, Ил. (1942). Ратифицираната конвенция и вътрешното право на дадена страна. – Адвокатски преглед, XXIII, № 2, с. 19-21.

47. Aleksynska, M. and A. Muller. (2020). The regulation of collective dismissals: Economic rationale and legal practice. ILO Working Paper 4, May/2020, на интернет адрес https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_745125.pdf [електронен ресурс].
48. Alston, Ph. (2004). „Core Labour standards“ and The transformation of The International Labour rights regime. – European Journal of International Law, Vol. 15, Iss. 3, pp. 457-521.
49. Anderson, G. (2020). Labour Law Under Stress: Some Thoughts on Covid-19 and the Future of the Labour Law. – New Zealand Journal of Employment Relations, Vol. 45, Iss. 2, pp. 33-41.
50. Deakin, S. and T. Novitz. (2020). Covid-19, Labour Law, and the Renewal of the Social State. – Industrial Law Journal [Published by Oxford University Press], December 2020, Vol. 49, Iss. 4, pp. 493-496.
51. Ewing, K. D. (2006). International Labour standards. – In: Global industrial relations. Michael J. Morley, Patrick Gunnigle and David Collings (eds.). London and New York: Routledge, pp. 239-253.
52. Ewing, K. D. and Lord Hendy. (2020). Covid-19 and the Failure of Labour Law: Part 1. – Industrial Law Journal [Published by Oxford University Press], Vol. 49, Iss. 4, December 2020, pp. 497-538.
53. Herzenberg, St. A., J. F. Perez-Lopez and St. K. Tucker. (1990). Labour standards and development in the global economy. – In: Labour standards and development in The global economy. Stephen A. Herzenberg and Jorge F. Perez-Lopez (eds.). Washington, DC: U.S. Department of Labour, Bureau of International Labour affairs, pp. 1-16.
54. ILO 100 – Law for Social Justice. Editors: George P. Politakis, Tomi Kohiyama and Thomas Lieby. Geneva: International Labour Office, 2019, 1034 p.
55. Maul, D. (2019). The International Labour Organization. 100 Years of global social policy. Berlin: De Gruyter Oldenbourg [Walter de Gruyter GmbH] in association with ILO, International Labour Office, Geneva, XIV+301 p.
56. Maupain, Fr. (2000). International Labour Organization: Recommendations and similar instruments. Commitment and compliance – The role of non-binding norms in the international legal system. D. Shelton (ed.). Oxford and New York: Oxford University Press, 560 p.
57. Rodgers, Gerry, L. Swepston, E. Lee and J. van Daele. (2009). The International Labour Organization and The quest for social justice, 1919–2009. Geneva: ILO, International Labour Office, XVI+272 p.
58. Servais, Jean-Michel. (2009). International Labour Law. Hague: Wolters Kluwer Law International BV. 2nd revised edition, 402 p.
59. Skedinger, P. (2010). Employment Protection Legislation: Evolution, Effects, Winners and Losers. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 183 p.
60. International Labour standards: History, theory and policy options. Kaushik Basu, Henrik Horn, Lisa Roman, Judith Shapiro (eds.). Blackwell Publishing Ltd, 2003, 360 p.
61. Tikriti, Abdul-Karim. (1982). Tripartism and The International Labour Organization: a study of the legal concept: its origins, function, and evolution in the Law of nations. Studies in International Law. Vol. 7. Stockholm, Sweden: Published under the auspices of Svenska Institutet för Internationell Rätt: Distributed by Almqvist & Wiksell International, XXVIII, 417 p.

62. Valticos, N. (1998). International Labour standards and Human rights: approaching the year 2000. – International Labour review (Special issue: Labour rights, human rights), Vol. 137, Iss. 2, pp. 135-148.

НОВИТЕ СРЕДСТВА И ФОРМИ ЗА СТРАТЕГИЧЕСКО ВЪЗПИРАНЕ - ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД МИРНОТО РАЗРЕШАВАНЕ НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ СПОРОВЕ

Доц. д-р Тотко Симеонов Симеонов, катедра „Националана и международна сигурност“, факултет „ИН“, УниБИТ, имейл: e-mail: t.simeonow@unibit.bg, totko_1967@abv.bg

***Резюме**: Разгледани са някои от възможностите за усъвършенстване на методологията и използването на информационни технологии в образователния процес. Акцентът е върху намиране на адекватни пътища и способи обучение, отговарящи на променените ценности, начин на възприятие и мислене на поколението, израстващо в условията на информационна революция.*
***Ключови думи**: стратегическо възпиране, технологично превъзгодство, информационна революция, международни спорове.*

NEW MEANS AND FORMS OF STRATEGIC DETERRENCE: CHALLENGES TO THE PEACEFUL RESOLUTION OF INTERNATIONAL DISPUTES

Assoc. Prof. Totko S. Simeonov, PhD, Department of National and International Security, Faculty of Information Sciences, University of Library Studies and Information Technologies, E-mail: t.simeonow@unibit.bg, totko_1967@abv.bg

***Abstract:** The paper explores several opportunities for enhancing the methodology and the application of information technologies in the educational process. The focus is placed on identifying appropriate approaches and methods of instruction that align with the transformed values, modes of perception, and thinking patterns of the generation raised amid the information revolution.*
***Keywords:** strategic deterrence, technological superiority, information revolution, international disputes.*

Въведение

С настоящият доклад авторът прави опит да разкрие същността на новите средства и форми за за стратегическо възпиране, които влияят върху основният принцип на международното право – мирно разрешеване на международните спорове. Анализът на последните военни конфликти в Украйна и Близкия изток налага нови предизвикателства пред международната сигурност, като едно от тях е, че постигането на технологично и информационно превъзходство снижава прага за разрешаването на международните спорове с немирни средства.

Методология на изследването

При изготвянето на своя доклад авторът е използвал системният подход, като най-подходящ за изследване на взаимосвързани и сродни дейности, за тяхното съпоставяне, развитие и усъвършенстване. Реализирането на всичко това е постигнато с използването на

следните методи: на литературния обзор, на системния анализ и провеждането на научни експерименти.

Резултати

Двадесети век беше определен като векът на технологиите, докато настоящото столетие определено (поне до настоящия момент) се дефинира като векът на информационните технологи. Те, без съмнение, имат доминиращо положение в целия спектър на обществено полититически живот, като тенденциие са тази доминантност да се задълбочи.

Новата среда за сигурност, породена преди всичко от разпадането на двуполюсния модел, като че ли изненада света. Ясната картина на глобално противопоставяне беше размита и традиционните рискове, заплахи и конфликти отстъпиха място на нов тип процеси в областта на сигурността, чието неутрализиране изисква търсене на политически стратегии и военни доктрини, радикално различни от познатите досега. Променят се характерът на войните и военните конфликти, техният обхват, цели, задачи, средствата и способите за воденето им.

За съжаение човечеството, въпреки хилядолетните уроци от историята, не е преодоляло налагането на силовите методи за постигане на целите на външната политика. „Войната, като продължение на политиката с други средства“ продължава да е актулен модел на поведение на силните на деня. Стратегията на възпирането е по-скоро аргумент в международната политическа дейност, с използване на инструменти като активна и превантивна дипломация, посредничество и други, отколкото стратегия за водене на война само с военни средства. Със започването на военните конфликти по смисъла на международното право стратегиите за възпиране губят предназначението си – недопускане на въоръжена конфронтация. В условията на вече започнал конфликт те биха имали значение и ефективност доколкото страните биха се въздържали да използват определени оръжия и тактики, водещи до нарастване на бедстващото местно население до размерите на хуманитарна катастрофа.

Анализът на новата среда за сигурност би бил непълен, ако се разглеждасамо като политически промени открая на миналия век. Те са решаващият фактор, но вече са история. Относително пълна картина на средата засигурност би могла да се състави ако бъдат разгледани и актуалните данни за икономическото, технологичното, информационното, демографското, религиозното и екологичното състояние в световен и регионален мащаб. Средата за сигурност не е константа, нещо повече, тя е динамично променяща се величина.

Необходимо е постояннода се търсят и да бъдат анализиранинови фактори, които биха били ключови за нея в краткосрочен и дългосрочен времеви хоризонт.

Съгласно речника на използваните термини в НАТО „възпирането е способност да се убеди потенциалния агресор, че загубите му от противопоставяне и/или въоръжен конфликт ще са по-големи от евентуалните му ползи. Възпирането представлява не само демонстриране на способности, отказващи даден играч на политическата сцена да осъществи определенодействие спрямо друг, като го убеди, че цената на това действие ще се окаже по-голяма от потенциалните ползи.

Сили и средства за стратегическо възпиране са комплексът от стратегически фактори: военните сили и средства на субекта на възпирането, в съчетание сполитическите, дипломатическите, икономическите, информационните и други възможности на системата. Тук е мястото да разясня, че освен ясно възприетите във военната сфера термини (бълг. „възпирам/възпиране" и англ. „deter/deterrence") се използват и други техни синоними, в които се влага принципно същия смисъл.

Основните видове стратегическо възпиране според средствата, с които се съществява то, са: ядрено възпиране, конвенционално възпиране, въздушно-космическо възпиране и информационно възпиране.

Ядрено възпиране: Основно и най-важно средство за стратегичвско възпиране. Възпиращото действие на ядрените сили на страните, които ги притежават се основава на заплахата от използване им. Същността на ядреното възпиране се състои в това да се предупреди предварително потенциалния опонент за възможността от използване на ядрено оръжие срещу него и вероятните тежки последици като резултат от употребата му, с цел предизвикване на ужас у опонента. Ядреното оръжие не е единственият вид оръжие за масово унищежение (ОМУ). Към ОМУ се числят също така бактериологичните и жимическите оръжия, но те нямат потенциала на ядреното оръжие, както и поради договореностите за забрана на тяхното разработване и разпространение, не могат да се причислят нато стредства за стратегическо възпиране. Последният конфликт между Израел и Иран беше именно заради недопускането на картата на страните, притежаващи ядрено оръжие, да се появи една нова държава.

Трябва да се признае, че ядреното оръжие беше и е причината да няма глобален военен конфликт след втората световна война. В същото време, страни, макар и малки, но притежаващи ядрено оръжие и средства неговото употреба, са с гарантирана военна неприкосновенност.

Въздушно-космическо възпиране е приоритетна възможност на най-силните в икономическо и военно отношение страни. Развитието на космическите военни технологии

полага физическите основи за появата на възпирането с въздушнокосмически сили и средства. Това е възпиране най-вече със средствата на въздушно-космическите военни сили, които страни като Русия, Китай, САЩ и друго държави притежават. Развитиети на военните технологии води до появата на нови средства, които могат да дадат временно преимство на някоя държава спрямо останалите. Чрез тях се постига и много по-голяма синергия между основните домейни: суша, въздух, море, киберпространство, космос. Домейни, които бяха определени от НАТО като оперативни области, в които могат и следва да с еразглежда воденето на определени действия – както по възпиране, така също и по отбрана, а и по кинетично и некинетично въздействие върху евентуалния противник. (Стойчев, С., 2023 г.) Пример за това е появата на хиперзвуковата ракета тип „Орешник“ на Руската федерация. Притежаването на ракета с подобни характеристики, позволява чрез нея да бъдат нанесени високоточни удари по всяка набелязана цел, без да има възможност системите за ПРО (противоракетна отбрана) да реагират. Ракетата „Орешник“ може да се използва срещу цели със същия успех, какъвто може да бъде постигнат с използването на ядрено оръжие - преди Орешника имаше внушителна „дупка“ между конвенционалните и ядрените оръжия, където конвенционалните оръжия вече не можеха да помогнат, а ядрените оръжия бяха твърде мощни. (Стойчев, С., 2025) Ракетата беше демонстративно използвана в конфликта в Украйна. Тук смело можем да направим извода, че Руската федерация притежава ново средство за стратегическо възпиране, с ефекта на ядреното оръжие, но с много по-нисък праг за използване при разрешеване на външнополитически проблеми. Разбира се, това е временно предимство, до намирането на ефективно противодействие на ПРО.

Информационно възпиране - това е възпиране, което зависи от напредъка в информационната сфера и мощта на информационните технологии, а ефективността му – от времето и силата на информационната война (информационното въздействие). „Докато бързото и широко развитие на информационните технологии дава силен тласък на развитието на модерното общество, то също така носи нови проблеми в областта на националната сигурност – информационната сигурност. В бъдеще, широкомащабна информационна атака на „Електронния Пърл Харбър” ще бъде достатъчна да наруши способността на противника да започне война. Тъй като информационната война притежава определен разрушителен ефект и въздействие, то също така показва нейния специфичен възпиращ потенциал.

През последните години информационните технологии се развиват с изключително бързи темпове. От средство за комуникация и оптимизиране на работната среда в офиса те се превърнаха в стратегически инструмент с приложение в промишлеността, финансовия и банковия сектор, държавната администрация, военната

област и др. Настъпилите промени в информационното взаимодействие, глобализацията и необходи мостта от пренос на данни между потребители на големи разстояния, все по-широкото използване на интернет наложиха компютърните системи като основно средство за комуникационни дейности. Съвременното общество се възползва от възможностите на киберпространството, но в същото време функционирането му е зависимо от него. Нарастващата, дори доминиращата роля на киберпространството в съвременните форми на противопоставяне, налага изграждане на необходимите способности в това ново измерение на бойното пространство. Инцидентите в областта на киберсигурността стават все по-чести, по-мащабни и по-комплексни, без да се съобразяват с национални граници. Те могат да причинят значителни щети на безопасността и икономиката в национален, регионален и глобален мащаб. Пораженията от оръжия за масово унищожение биха могли да се окажат по-малки от тези на кибератака. Голяма част от страните/държавите, известни като Велики сили влагат научен потенциал, инженерен потенциал, конструкторски потенциал, правят различни изследвания и опити за използването на ИИ в редица системи и платформи[1]. Най-видими за обикновенните хора биват Големите езикови модели (LLM – Large language model), модели за генериране на изображения, видеа и аудио (забележителни са моделите за създаване на фалшиви видеа), модели за гласово разпознаване и т.н. Тези неща, макар и полезни, ни оставят с поредица от проблеми без ясни решения. Развитието на информационните технологии и задълбочаването на информационната зависимост на обществото неминуемо ще доведе до коренни промени на световния ред и най вече на ценностна състема на човечеството като цяло.

Конфликтът в Украйна демонстрира на най-високо ниво навлизането и прилагането на новите технилогии във военото дело. Масовото използване дронове промени съществено тактиката на бойното поле. В ход са навлизането на роботизирани комплекси управлявани и от изкуствен интелект. Живият войник постепенно ще бъде изместен от бойното поле. Това води до извода, че страни със значителен научен и индустриален потенциа също ще се сдобият с със ново средство за стратегическо възпиране.

Заключение

Несъмнено, предизвикателствата пред мирното разрешеване на международните спорове са много, а бурното равитие на информационните технологии ще ни изправи пред нови, още по-сложни проблеми. Изкуственият интелект може да бъде в помощ на мирния процес, но е възможно да излезе извън контрол, което ще доведе до непредвидими

[1] Стойчев, С., Операции в множество домейни / Multu Domain Operations - MDO, монография, изд. „ДиоМира“, С., 2023 г., ISBN 978-619-7696-14-1, стр. 113.

предизвикателства пред човечеството. И нека силата на правото да доминира пред правото на силата.

Литература:

1. **Стойчев**, С., *Изкуствен интелект, ракетно-космически технологии, конвергенция – актуални аспекти на взаимно влияние,* доклад кръгла маса УниБИТ, януари 2025 г., стр. 9.
2. **Стойчев**, С., *Операции в множество домейни / Multu Domain Operations - MDO,* монография, изд. „ДиоМира“, С., 2023 г., ISBN 978-619-7696-14-1, стр. 33.
3. STRATEGY, US Department of Defence, March 2022.
4. https://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D1%82_%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D0%B5%D1%89%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B0.

ООН И НОВАТА ГЕОПОЛИТИЧЕСКА РЕАЛНОСТ

Доц. д-р Николай Попов, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“, Благоевград

Резюме: *В статията се разглеждат новите реалности в геополитическата среда и ролята и мястото на Организацията на обединените нации в нея. Представени са взаимосвързано ООН, геополитическата реалност и някои от основните проблеми пред системата на международните отношения.*
Ключови думи: *Организация на обединените нации, геополитика, международни отношения.*

UN AND THE NEW GEOPOLIRICAL REALITY

Assoc. Prof. Nikolay Popov, PhD, Faculty of Law and History, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad

Abstract: *The article examines the new realities in the geopolitical environment and the role and position of the United Nations within it. It present the interconnection between the UN, the geopolitical reality, and some of the main challenges facing the international relations system.*
Keywords: *UN, geopolitics, international relations.*

Въведение

Международната система през 21-ви век е различна от тази през 20 век и Организацията на обединените нации (ООН) среща много нови предизвикателства, произтичащи от променящата се геополитическа обстановка и новите явления, каквото например е изкуственият интелект. Основните цели, заради които е създадена организацията, а именно международният мир и сигурност са трудно постижими в среда на нарастващи регионални конфликти, транснационални заплахи, нова динамика между големите сили и др. Въпреки това, ООН остава единствената универсална организация, която има възможност да търси варианти за решения на проблемите и насърчаване на сътрудничеството между държавите в международните отношения.

Създаване, основни органи и роля на ООН

ООН е универсална международна организация, уставът на която е подписан на 26 юни 1945 г. в Сан Франциско, САЩ и влиза в сила на 24 октомври през същата година. Основните цели на организацията са: запазване на международния ред и сигурност, премахване на заплахите за мира и съкращаване на агресията, урегулиране и разрешаване с мирни средства на международни спорове, развитие на приятелските отношения между държавите и народите като се зачита принципа на равноправието и самоопределението, осъществяване на международно сътрудничество при разрешаване на проблеми от икономически, социален, културен или друг характер, развитие на уважение към правата

на човека и основните свободи на хората и други. Първоначално членките на ООН са 51 държави. Основните органи на организацията са Общото събрание, Съветът за сигурност, Икономическият и социален съвет, Съветът по попечителство (с преустановена дейност днес), Международният съд и Секретариатът.[1]

Създаването на Организацията на обединените нации до голяма степен е резултат от необходимостта да се изгради международна система, която да не допусне отново световна война, която да има гарант за световния мир и сигурност. Ужасите и последствията от двете световни войни оказват изключително въздействие върху поведението на субектите в международните отношения. През 20-ти век ООН играе значителна роля за запазването на световния мир и сигурност, за изграждането на системата на международното публично право, на регионалните международни организации, които да се създават съобразно устава и основните принципи на универсалната организация. Инициативите и дейностите осъществени от ООН имат важно значение в отношенията между двата блока, а именно Източният под ръководството на СССР и Западният начело със САЩ по време на Студената война, а също така и след нейният край.

Основателно в устава на ООН са определени основните цели на организацията и принципите, с които те да бъдат постигнати. Поради тяхната значимост те трябва отново да се отбележат, такива са суверенното равенство между държавите, забраната за употреба на оръжие и заплахата за употреба на такова, забраната за намеса във вътрешните работи и разрешаването на споровете с мирни средства.[2] Именно те са в основата на международната система след края на Втората световна война.

Новата геополитическа среда

В сферата на науката и научните изследвания с различни теории изследователите се опитват да опишат, обяснят и предвидят развитието на дадени феномени или процеси. Това е присъщо и за политическите науки, в това число и на науката за международни отношения. Геополитиката често се определя като „проучването на влиянието на такива фактори като география, икономика и демография върху политиката и особено върху

[1] Александров, Е. Речник по международни отношения. Издателство Тракия-М, С, 2001, с. 289.
[2] https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=194726.

външната политика на държава.“[3] Друго разбиране за понятието е, че то е „политическо схващане, че географските фактори се отразяват на международните отношения.“[4]

Най-често геополитиката се свързва с анализирането на влиянието на географията върху властовите отношения в международната система. Терминът е въведен от политолога Рудолф Шелен в началото на 20-ти век. Понякога в нашата съвременност геополитика се използва като синоним на международна политика. Идеите за това, че географията и по точно климата, обработваемите земи и достъпа до морета имат влияние върху политиката съществуват в политическата мисъл още от Античността.[5]

Геополитическата реалност през 21-ви век е свързана с до голяма степен с промяна на тежестта на определени субекти в международната система, с появата на възможност за дигитално и технологично превъзходство на дадени играчи. Съединените американски щати остават доминиращата сила, но развитието на Китай през последните десетилетия създаде възможност един различен модел на управление да предложи конкурентен вариант на развитие. Европейският съюз остава икономически гигант, но определено изостава в развитието на определени технологии. Освен това определено е правилно твърдението, свързано с нелегалната миграция, че „Европа остава привлекателно място за хора, които се надяват да намерят работа, по-висока заплата или възможност да подобрят живота си.“[6] Индия също има своето все по-важно място в международната система. Необходимо е да се отбележат и демографските промени в света. В определени държави населението застарява, а тенденцията обхваща все-повече региони в света. Основателно е твърдението, че „в епохата на висока дигитализация, въпросите за националния суверенитет придобиват нов смисъл, свързан с интернет управлението и киберсигурността.“[7] Определено промените през последните десетилетия в международната система поставят основните субекти в различна среда, а това се отразява и на геополитиката.

Международните отношения днес

---

[3] https://www.merriam-webster.com/dictionary/geopolitics.

[4] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/.

[5] https://www.britannica.com/topic/geopolitics.

[6] Gabriela B., Nikolay M. Some Issues Related to the Irregular or Undocumented Migrants. Kutafin Law Review. 2017;4(2):555-565. https://doi.org/10.17803/2313-5395.2017.2.8.555-565, p. 564.

[7] Бабанов, В. Дигитален суверенитет и ООН – между защита на националната сигурност и международното сътрудничество в киберпространството. Сб. Съвременните международни общувания и защита на правата на човека. Ролята на ООН. УИ „За буквите – О писменехъ“, С. 2025, стр. 61.

Съвременните международни отношения се различават от тези в предишни периоди на човешката история със сложността на отношенията между актьорите, с взаимозависимостта между тях, с тяхното разнообразие. Важната роля на голяма част от субектите на международни отношения е свързана с техните характеристики. В съвременните международни отношения има многообразие от актьори и такива са първичните субекти, а именно държавите, международните организации, транснационалните корпорации, неправителствени организации, транснационални престъпни мрежи и организации, терористични организации, индивидуални играчи и др. Отношенията между тях могат да бъдат разгледани чрез отделните обществени сфери в които се реализират, а именно политически, икономически, културни, военностратегически и т.н. От друга страна те до голяма степен могат да бъдат анализирани като отношения на сътрудничество или на конфронтация. Една част от тези взаимоотношения са в съответствие с международното публично право, но други не са.

Освен разнообразието на субектите на международните отношения и сложността на техните отношения днес, трябва да се отбележи като тяхна отличителна характеристика и различните начини, чрез които те се реализират. Може да се каже, че и днес основният подход за осъществяване на международни отношения на различните равнища – глобално, континентално, регионално, трансконтинентално и двустранно е чрез традиционните външнополитически механизми на държавите и дипломацията, чрез срещи, конференции, преговори като всички те се осъществяват физически и присъствено. С появата на интернет, на дигиталните технологии се създадоха и нови, непознати преди това начини за осъществяването на международни отношения. Скоростта и обхватът, на които са различни. Това носи както ползи, така и опасности за развитието на отношенията между субектите в международната система.

В тази нова, сложна, бърза и многообразна среда се променя и геополитическият анализ. Определени процеси и явления също спомагат за сложността в сферата на геополитиката. Финансовата и икономическа криза след 2007 г., миграционните вълни към Европа, ситуацията около пандемията от COVID 19, войната на Руската федерация срещу Украйна, огромното влияние на социалните мрежи и др. оказват изключително влияние върху начинът на протичане на международните отношения. Именно в тази сложна обстановка би трябвало международната система за колективна сигурност, изградена след края на Втората световна война, а именно Организацията на обединените нации да окаже своето влияние и да осигури мир и сигурност в международните отношения. Вместо това да се случи, на международната сцена се забелязва

невъзможност на ООН да урегулира конфликтни ситуации, международната общност да се справи с конфронтационните отношения и да осигури мир и сигурност. Основателно е да се приеме, че „връзката между ООН и националните държави, в контекста на съвременните предизвикателства е многопластова и динамична.“[8] Международните организации и по-конкретно ООН трябва да са средище за дискусии, преговори и взимане на решения в полза на човечеството.

Може би причините ООН и другите международни организации да не успяват да се справят със съвременните проблеми, каквито са продължаващите конфликти, климатичните промени, проблемите в резултат на дигиталните технологии и най-вече развитието на изкуствения интелект, международният тероризъм и заплахата от него, икономическите неравенства, миграционните и бежански вълни е в това, че те са създадени при други условия, при друга структура на международната система, друга демографска картина и друго ниво на развитие на технологиите.

Безспорно е, че геополитическата обстановка днес е различна от тази през втората половина на 20-ти век и е необходимо осъвременяване и на международните организации, в това число и на ООН, за да могат те да функционират правилно и да осъществят ролята си по отношение на запазване на световния мир и сигурност, по осигуряване на устойчиво развитие на човечеството. Въпреки недостатъците на съвременната система от международни организации, начело на които е ООН, трябва да се отбележи, че от историческа гледна точка това е най-успешната структура, която до голяма степен осигурява прогрес и успешно развитие на глобално ниво през втората половина на 20-ти век, въпреки споменатите по-горе проблеми.

Заключение

Съвременната международната система е поставена пред комплекс от предизвикателства, които са взаимосвързани и поставят държавите и международните организации в непозната среда. Структурата на системата е изградена основно в периода след Втората световна война във време, в което отсъстват част от днешните явления. Безспорно е, че екологичният упадък, опасността от ядрени катастрофи, от пандемии, от оръжия за масово поразяване, от войни и негативно развитие на изкуствения интелект са важни фактори за съществуването и устойчивото развитие на човешкото общество. Тези

[8] Попова, Р. Основните предизвикателства пред ООН и модерната национална държава през XXI век. Сб. Съвременните международни общувания и защита на правата на човека. Ролята на ООН. УИ „За буквите – О писменехъ“, С. 2025, стр. 51.

предизвикателства изискват колективни действия и основната организация, която би трябвало да предлага решения е Организацията на обединените нации.

Източници:

1. Александров, Е. Речник по международни отношения. Издателство Тракия-М, С, 2001, стр. 289.
2. Бабанов, В. Дигитален суверенитет и ООН – между защита на националната сигурност и международното сътрудничество в киберпространството. Сб. Съвременните международни общувания и защита на правата на човека. Ролята на ООН. УИ „За буквите – О писменехъ“, С. 2025, стр. 61.
3. Попова, Р. Основните предизвикателства пред ООН и модерната национална държава през XXI век. Сб. Съвременните международни общувания и защита на правата на човека. Ролята на ООН. УИ „За буквите – О писменехъ“, С. 2025, стр. 51.
4. Gabriela B., Nikolay M. Some Issues Related to the Irregular or Undocumented Migrants. Kutafin Law Review. 2017;4(2):555-565. https://doi.org/10.17803/2313-5395.2017.2.8.555-565.
5. https://dv.parliament.bg/DVWeb/showMaterialDV.jsp?idMat=194726
6. https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/.
7. https://www.britannica.com/topic/geopolitics.
8. https://www.merriam-webster.com/dictionary/geopolitics.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND CYBERSECURITY IN SPACE WARFARE

Chief Assistant Vladimir Babanov, PhD, Department of National Security and Public Administration, Faculty of Law and History, South-West University "Neofit Rilski", Blagoevgrad

Abstract: *Space operations have been profoundly affected by the swift expansion of artificial intelligence (AI) into the realm of cybersecurity. The current paper examines leading contemporary research on the topic and explores the inevitable dual role of AI for both defense and offence in space warfare. It reveals the ways AI is implemented for advanced threat detection and response in orbit for an attempt to safeguard critical space apparatuses from cyberattacks. It becomes evident that robust and flexible technology as AI poses extreme threat to space infrastructure, built decades ago. Malicious actors and states themselves scramble to both take advantage over their adversaries and protect their own vulnerable space hardware. Drawing upon the extensive work in the field, the paper discusses the technological challenges, the strategic imperatives and the lack of international governance framework necessary to lift the fog from the topic of the complex implications of AI on space security and subsequently of what appears to be a warfare. The analysis underscores the urgency for technical and legal frameworks to regulate the dangerous balance between AI, cybersecurity and the growing stakes in the last frontier of strategic competition.*
Keywords: *artificial intelligence, cybersecurity, cyberattacks, international security.*

ИЗКУСТВЕН ИНТЕЛЕКТ И КИБЕРСИГУРНОСТ ВЪВ ВОЙНАТА В КОСМОСА

Главен асистент д-р Владимир Бабанов, Катедра „Национална сигурност и публична администрация", Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски" – Благоевград

Резюме: *Космическите операции са дълбоко повлияни от бързото навлизане на изкуствения интелект (ИИ) в сферата на киберсигурността. Настоящата статия разглежда водещи съвременни изследвания по темата и анализира неизбежната двойна роля на ИИ както в отбраната, така и в нападението при космическа война. Разкриват се начините, по които ИИ се прилага за усъвършенствано откриване и реагиране на заплахи в орбита, с цел защита на критични космически апарати от кибератаки. Става очевидно, че мощни и гъвкави технологии като ИИ представляват сериозна заплаха за космическата инфраструктура, изграждана преди десетилетия. Злонамерени актьори и определени държави се стремят едновременно да получат предимство над своите противници и да защитят собственото си уязвимо космическо оборудване. Основавайки се на значимите разработки в областта, статията разглежда технологичните предизвикателства, стратегическите императиви и липсата на международна нормативна рамка, необходими за изясняване на сложните последици от въздействието на ИИ върху космическата сигурност и това, което все по-ясно се очертава като форма на война. Анализът подчертава належащата необходимост от технически и правни механизми, които да регулират опасния баланс между ИИ, киберсигурността и растящите залози в последната граница на стратегическото съперничество.*

Ключови думи: *изкуствен интелект, киберсигурност, кибератаки, международна сигурност.*

Introduction

Since the beginning of the Cold war, space is indispensable part of the national security strategies of the Great Powers. It has transformed the domains of economy, science, culture and became an arena for severe competition and conflict (De Zoysa). The technological progress brought increased reliance on satellite infrastructure located in space for communication, surveillance, navigation and intelligence which are key ingredients for military advantage over the adversaries (Kravchenko et al., 2024). Hence, AI and cybersecurity are interlinked when protecting space operations. Due to this connection, all sensitive information present within the space domain is opportunity to increase the security of the space infrastructure. However, there are many unforeseen risks that arise with AI.

The detection and countering of cyberthreats for space infrastructure could be increased by inevitable integration of AI into space systems, making possible the autonomous decision-making and timely response directly in orbit (William et al., 2025). However, the current AI technology brings inherent vulnerabilities and introduces new attack surfaces which increases the challenges for cybersecurity of the space infrastructure (Breda et al., 2022; Breda et al., 2023). The implications will continue to multiply and complicate with the increasing integration of AI by the nations and private entities into their space assets.

The current paper seeks to provide an overview of the dynamics between AI integration and the cybersecurity for the space infrastructure and its systems in the context of the growing tension in space between leading nation-states and the yet unclear role of the growing number of private entities. The author attempts to separate the importance of AI's role to enhance space cybersecurity, examine some vulnerabilities, presented by AI's integration and discuss the lack of unified strategic governance of the processes internationally. By these vectors, the article tries to shed some light on the complex topic of space warfare which is enshrouded in uncertainties, deceit and unknowns.

Emerging threats in space as a security domain

Space has long transitioned from an environment of scientific interest to a frontier of great importance for international security and warfare. The dependency on space infrastructure for

societies' functioning is beyond recognized and the targeting of internet satellites over Ukraine by Russian cyberattacks in 2022 proves it in real warfare (BOTEZATU & CIUPERCĂ, 2025; Carlo et al., 2022). Disrupting the integrity of space infrastructure means paralysis of the opponent, which positions it among the prioritized targets in case of a conflict.

The classic concept of information warfare has been supplemented by a plethora of additional measures to include the space domain and shape a new way of war- the hybrid warfare. It is not limited to information campaigns but relying heavily on cyberattacks, deception and coercion through cyberspace. Space satellites can be targeted by such methods of hybrid warfare together with ground control elements to bring data manipulation, denial of service or even physical damage through advanced exploits (De Zoysa; Kravchenko et al., 2024). What is typical for such attacks is the cascading effects they bring upon military command and intelligence services. Becoming increasingly overwhelming to countermeasure, leveraging AI as a potential compensator emerges as a possible solution. However, the strategic cost of securing space infrastructure requires careful integration to existing cybersecurity measures and space hardware. (Botezatu & Ciupercă, 2025).

Blue Team AI: Enhancing Space Cybersecurity

As such possible lever in the struggle for space, AI is already used to detect, analyze and respond to complex threats but not without human in the loop in most cases. William et al. (2025) points out the AI's ability to leverage its analytical capability to detect and predict cyberthreats in orbit by identifying anomalies in the incoming data and recommending system hardening measures. AI's ability to swiftly process data from satellite networks and identify patterns of malicious actions is unmatched by the current human-driven methods for space systems cybersecurity.

Furthermore, AI has proven to be successful in providing adaptive security mechanisms for securing the space infrastructure (Botezatu & Ciupercă, 2025). AI is being implemented in vulnerability assessment, intrusion detection systems (IDS) and patch management to offload the human factor tremendously from repetitive tasks (Botezatu, 2023). The goal is to neutralize adversaries' efforts to jam, spoof or even hijack the onboard systems of the space infrastructure. AI's speed is the biggest advantage in the contemporary security landscape. (Kravchenko et al., 2024). AI also enables a proactive and autonomous security stance which ensures uninterrupted operability of the security systems.

Red Team AI: Risks in Space Applications

Cybersecurity is not only about defensive anticipation of cyberattacks – the ability to proactively and deliberately seek vulnerabilities and adversaries in cyberspace is gaining ever more traction. In this regard, AI presents a significant promise to enhancing cybersecurity efforts, but its integration introduces an unknown scope of new risks and vulnerabilities to be exploited. AI's duality is an enormous consideration before the security strategists and their approach to the issue is yet to be found (Wilson, 2020). Breda et al. (2022 and 2023) attempt to detail the cyber vulnerabilities looming when AI is applied to space systems. The insecure data and computational resources represent the most significant vulnerabilities for AI adoption.

As AI represents a large attack surface, a compromise would limit the capability to protecting and maintaining space infrastructure operational. For example attacks in the form of input data misalignments can initiate unexpected model behavior and failure of operations. As in this example, a data poisoning is commonly used to showcase how little effort is needed to input crafted manipulations in data used by AI model that leads to its subsequent failure (Breda et al., 2023). That said, the optimism on AI usage for cybersecurity enhancement should be reconsidered and taken extremely serious due to the emergence of such a significant single point of failure.

Yet, the challenges for securing the AI itself are still technically substantial. Updating and patching AI systems on hardware in orbit and their limited computational power is just a few to mention. Combined with the harsh environment in lower earth orbit where radiation can cause malfunction of hardware or damage data, AI's usage becomes extremely difficult (Breda et al., 2023; Carlo et al., 2022). Taking into account these vulnerabilities require the invention of a sophisticated technical framework to secure the AI systems themselves and protect them from compromise (Carlo et al., 2022). Without adequate security, AI is a vulnerability for cyberattacks itself thus turning its strategic advantages and capabilities into major flaws in the unforgiving reality of space warfare.

Technological Dual-Use and Strategic Dilemmas

The integration of AI in both offensive and defensive actions is in development and the stage of the process for each country is yet unclear. Establishing international clarity is hampered by the differences in opinions of the same countries, which take a massive risk to gain edge in the

AI arms race. This is the reason AI regulation is still vague in the countries with space programs, excluding the European union.

In their study, Graham and Thangavel (2023) showcase the necessity for responsible AI development embedded into space programs in the wake of avoiding unpredictable consequences for all stakeholders. Self-inflicted damage with AI origin is extremely likely possibility and the lack of common frameworks ensures a volatile environment where the nation-states scramble to develop advanced AI capabilities without solid safety nets (Breda et al. 2023).

There is a huge imbalance of what AI can contribute to space infrastructure security and the risks it poses to anyone using it to compromise or enhance systems. Processing vast databases is among its main advantages for critical missions, but it is prone to mistakes (William et al., 2025; Botezatu & Ciupercă, 2025) This property makes all AI models vulnerable to data poisoning and model poisoning, which might undergo undetected and render the output inoperable and potentially dangerous (Breda et al., 2023). The space environment itself is extremely hostile and comprises a restricting factor due to extreme difficulty for maintenance operations and updates deployment (Carlo et al., 2022). A compromised space system with AI in its operations is a worst-case scenario, whose outcome vary extremely.

In this context, the dilemma stands as either all stakeholders establish common rules and frameworks for ethical AI integration into space operations or everyone for acts for themselves with all risks and consequences from countries' maximum effort to gain advantage in the space domain. The second option presents a danger to the UN Outer Space Treaty from 1967 and can unlock space militarization with unseen proportions. Increased contesting for space through AI is a lucrative possibility for the main stakeholders, but the risks for their own systems are being considered heavily.

Conclusion

AI adoption holds a promise for progress in many spheres of human life. Fortification of space systems is among them but not without risks. It has its place in the activities of threat detection, incident response and others for countering the multiplying threats from militarizing space. But its deployment should not be rushed and premature due to legal unclarities and existing technical hurdles. It also brings susceptibility to attacks of different kinds, which are hard to

neutralize as is also implementing defensive mechanisms in real time. The lack of international governance additionally complicates the issue and creates further instability.

For the future of space security AI does not hold clear concept. The technology is still very unreliable for such sensitive activities. Moreover, the exclusion of humans from the processes and their absence from the loop is close to impossible. Full automation is even further away given the fact that responsible, reliable and ethical AI development always includes human supervision. Utilization of AI for security of space infrastructure rises questions of technical, legal and geopolitical importance and its deployment could be either postponed or processed further into implementation as malicious usage of AI should always be considered.

Bibliography:

1. BOTEZATU, U. E. (2023). AI-Centric secure outer space operations. Bulletin of" Carol I" National Defence University (EN), 12(03), 205-221. [CrossRef].
2. BOTEZATU, U. E., & CIUPERCĂ, E. M. (2025). AI-Driven space security: Future trends and strategic imperatives for critical infrastructures. Romanian Journal of Information Technology & Automatic Control/Revista Română de Informatică și Automatică, 35(1). [CrossRef].
3. Breda, P., Markova, R., Abdin, A., Jha, D., Carlo, A., & Mantı, N. P. (2022, September). Cyber vulnerabilities and risks of AI technologies in space applications. In 73rd International Astronautical Congress (IAC), Paris, France. [CrossRef].
4. Breda, P., Markova, R., Abdin, A. F., Mantı, N. P., Carlo, A., & Jha, D. (2023). An extended review on cyber vulnerabilities of AI technologies in space applications: Technological challenges and international governance of AI. Journal of Space Safety Engineering, 10(4), 447-458. [CrossRef].
5. Carlo, A., Mantı, N., Bintang, A. S. W. A. M., Casamassima, F., Boschetti, N., Breda, P., & Rahloff, T. (2022). Understanding Space Vulnerabilities: Developing Technical and Legal Frameworks for AI and Cybersecurity in Space. [CrossRef].
6. De Zoysa, S. Final Frontier of Strategic Information Warfare and Cybersecurity Challenges to Satellites and Space Infrastructure. [CrossRef].
7. Graham, T., & Thangavel, K. (2023, October). Artificial Intelligence in Space: An Analysis of Responsible AI Principles for the Space Domain. In International Astronautical Congress, Baku, Azerbaijan. [CrossRef].
8. Kravchenko, O., Veklych, V., Krykhivskyi, M., & Madryha, T. (2024). Cybersecurity in the face of information warfare and cyberattacks. Multidisciplinary Science Journal, 6. [CrossRef].
9. William, B., Adebayo, T., & Ibrahim, A. (2025). ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN SPACE SECURITY: LEVERAGING AI TO DETECT AND RESPOND TO CYBER THREATS IN ORBIT. [CrossRef].

10. Wilson, C. (2020). Artificial intelligence and warfare. In 21st Century Prometheus: Managing CBRN Safety and Security Affected by Cutting-Edge Technologies (pp. 125-140). Cham: Springer International Publishing. [CrossRef].

НЕОБХОДИМОСТ ОТ НОВА ЦЕННОСТНА СИСТЕМА В СЪВРЕМЕННОТО ГЛОБАЛНО ОБЩЕСТВО

Гл. ас. д-р Митко Димитров, Правно-исторически факултет, Югозападен университет "Неофит Рилски" – Благоевград, имейл: dimitrov_mitko@abv.bg

Резюме: *В съвременното глобално общество имаме нужда от нов начин на мислене относно моралната градивност на личността, изхождайки, че човек сам по себе си има морална стойност и човешкият живот има морална цел, а не животинска. Глобализацията има необходимост от формиране на нова ценностна система, основана на старите морални принципи на вяра към Бог и общочовешко достойнство, скромност и съпричастност, относно материалния свят, стремеж към знание и духовност. Понастоящем, можем да направим извода, че Парите са се превърнали в нов Бог и е нарушен Божият закон и първата Божия заповед – да нямам други Богове. В настоящия момент можем да направим един съществен извод относно съвременната политика и икономически взаимоотношения, че икономически модел, насочен единствено и само спрямо печалбите е деструктивен. Съвременните глобални процеси в света на компютърните иновации и технологии, средства за комуникация, свободният начин на общуване, възможността за пътуване, пораждат въпросите относно моралните принципи, заложени в нравствените устои на всяко общество.*
Ключови думи: *ценностна система, компютърни иновации, пари, Бог и първа Божия заповед, морални принципи.*

THE NEED FOR A NEW VALUE SYSTEM IN THE MODERN GLOBAL SOCIETY

Chief Assistant Mitko Dimitrov, PhD, South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad, E-mail: dimitrov_mitko@abv.bg

Abstract: *In the modern global society, we need a new way of thinking about the moral constructivity of the personality, based on the fact that a person in himself has moral value and human life has a moral purpose, not an animal one. Globalization requires the formation of a new value system based on the old moral principles of faith in God and universal human dignity, modesty and empathy, regarding the material world, striving for knowledge and spirituality. At present, we can conclude that Money has become a new God and the law of God and the first commandment of God - to have no other Gods - has been violated. At present, we can make one significant conclusion about modern politics and economic relations, that an economic model focused solely on profits is destructive. Modern global processes in the world of computer innovations and technologies, means of communication, free communication, the possibility of travel, raise questions about the moral principles embedded in the moral foundations of every society.*
Keywords*: value system, computer innovations, money, God and the first commandment of God, moral principles.*

В съвременния живот, изхождайки от теологията и философията, и приемайки божественото право с другите да се отнасяме така, като искаме те да се отнасят към нас, дори когато поведението и действията им не отговарят на този идеал, е необходимо да се формулира и формира модел от ценности, които да откликнат на новите общочовешки нужди на бъдещото глобално общество.

Съвременните глобални процеси в света на компютърните иновации и технологии, средства за комуникация, свободният начин на общуване, възможността за пътуване, пораждат въпросите относно моралните принципи, заложени в нравствените устои на всяко общество. Според Виктор Юго[1]: „Материалният свят се крепи на равновесието. Моралният – върху справедливостта“. Именно нарушеното равновесие в материалния свят и компрометирания баланс на етичните категории на морала, чрез налагането на нови божества – пари, материалните ценности, с които се създава новата свръх потребителска култура, както и широко рекламирани лица от политиката, шоу-бизнеса, културата, на които се придава божествен ореол, променят моралните норми и устои на отделния индивид в глобалното общество.

В своята книга „Живот и политика“, бившия британски премиер Маргарет Тачър посочва редица изводи както за съвременното, така и за бъдещето глобално общество. „Конституциите - според Маргарет Тачър – трябва да се пишат върху сърцата на хората, не само върху хартия“[2]. В свое изказване вицепрезидента на САЩ - Ал Гор[3] говори за редица проблеми касаещи нашият общ дом планетата Земя: “Модерните времена доведоха до конфликт между мозъка и тялото в хората, между човека и природата. Създаде се нов вид пристрастеност, цивилизацията се е пристрастила да изконсумира докрай Земята. Ако не намерим начин драстично да променим цивилизацията и начина на мислене за отношенията между хората, между човешкия род и земята, децата ни ще наследят

[1] Виктор Мари Юго е френски поет, писател, драматург, романист, художник и общественик. Определян е за един от най-великите мислители на човечеството. Считан е за един от най-известните и важни френски писатели, дали отражение, както върху литературния, така и върху политическия живот на страната. https://bg.wikipedia.org/wiki/Виктор_Юго.

[2] Тачър, Маргарет, книга „Живот и политика“, глава 4 “Права на човека“, с. 554.

[3] Албърт Арнолд „Ал“ Гор, Младши е американски политик, преподавател, бизнесмен и природозащитник, лауреат на Нобелова награда за мир през 2007 съвместно с Междуправителствения панел за климатични промени. Албърт Гор заема 45-ия вицепрезидентски пост в администрацията на Бил Клинтън от 1993 до 2001 г. Преди това е бил в камарата на представителите и сенатор от щата Тенеси.Ал Гор е номиниран от демократите в кампанията за президент на САЩ в изборите през 2000 г. Гор печели народния вот с около половин милион гласа повече от опонента си от Републиканската партия Джордж Уокър Буш, но според американската конституция губи в Избирателната колегия с 271 на 266 гласа.

пустиня“[4]. Можем да направим един изключително съществен извод и обосновем защо е необходима нова глобална конституция, отразяваща новите потребности на индивида, която да бъде написана на хартия и в сърцата на хората, но и осмислена в съзнанието, за да очертава един нов начин на мислене на всеки човек.

В Библията, Изход, 20 гл. в Божия закон, в божиите заповеди можем да посочим:

1. Да нямаш други Богове, освен мене.
2. Не си прави кумир, или каквото и да е.било подобие на нещо, което е на небето горе, или което е на земята долу, или което е във водата под Земята; да им се кланяш, нито да им служиш….

Понастоящем можем да направим извода, че Парите са се превърнали в нов Бог; лошото отношение както към човека, така и към обществото, е оправдано, щом има финансови успехи и положителни икономически резултати; пазаруването се е превърнало в посещение за развлечение, а не от необходимост, като по този начин се налага потребителското общество и се унищожава културата на пазаруване; съдим за човека по облеклото, автомобила, големината на домът му, а не по качествата му.

В този смисъл може да се посочи един исторически пример. В своята книга „Защо вярвам в Бог“, авторът Симеон Попов[5] се спира на един момент, в който се прави опит да се премахне вярата и Бог. По време на Великата френска революция материалистическите учения на Холбах[6] почнали да се осъществяват на дело. Безбожието взело връх. Общинските съветници на Парижкото кметство предложили да се премахне християнството и да се замени с поклонение на Разума. “Природата и Разума – това трябва да са нашите Богове.“ На 10 ноември 1793 г. в църквата Парижката Света Богородица бил учреден тържествен празник на Богинята на Разума. За Богиня на Разума била определена знаменитата тогава актриса Майляр. Облечена в бели дрехи, синя мантия, червен калпак, в триумфална колесница, тя била заведена във френския Конвект, където била приета от председателя в името на френския народ. Водачите на Франция бързали да поднесат на новата Богиня почитанията си. С Бога било свършено. Но не и с историята, която продължила своя закономерен ход. За 90 години Франция била разтърсена от 13

[4] Al Gore, Earth in the Balance: Forging a New Common Purpose(London: Earthscan) 1992, p.163.
[5] Попов, Симеон, общественик, духовно лице, писател.
[6] Пол-Анри Тири, барон Холбах е френски писател, учен и философ-материалист от немски произход. Известен е като последователен материалист и изявен атеист. https://bg.wikipedia.org/wiki/Пол-Анри_Дитрих_Холбах.

революции. Половината от децата в Париж били незаконородени. Повече от 500 хиляди французи намерили смъртта си под гилотината. Десетки хиляди деца били намерени, захвърлени в каналите.

В настоящия момент можем да направим един съществен извод относно съвременната политика и икономически взаимоотношения. Икономически модел насочен единствено и само спрямо печалбите е деструктивен. Понастоящем не откриваме отговорност за бъдещето от страна на съвременните ръководители (умишлено не споменават лидери) на водещите държави. Доналд Тръмп[7] е далеч от настоящите глобални реалности и е объркан в стремежите си САЩ да бъдат господстваща сила в съвременния глобален свят. Американското общество, символ на протестантски добродетели и дълбока християнска вяра към Бог е дълбоко компрометирано от избора за президент на човек със съмнителни нравствени стойности като икономически морал и финансова принципност, както и общочовешки принципи на нравствени качества. Личността на Владимир Путин[8] е безкрайно несъвместима с представата за демократичен лидер, а завоевателната агресия спрямо Украйна като суверена държава е пример за лишения от общочовешки морал и дълг държавен ръководител. Китайския съвременен ръководител Си Дзипин[9], макар да бъде определян за най-успешния след основателя на Китайската Народна Република - Мао Дзе Дун[10], няма харизмата която един лидер би трябвало да има. Може би всичко това се корени в дълбокото противоречие на едно деспотично антидемократично политическо управление и истинска пазарна икономика основана на свободния търговски обмен. Необходимо е да се посочи, че в обединена Европа[11] силното лидерско присъствие отсъства и е трудно забележимо. Принципите на

---

[7] Доналд Тръмп е американски бизнесмен и политик. Роден е през 1946 година в Ню Йорк. През ноември 2016 печели президентските избори и става 45-ият президент на САЩ. През 2024г печели отново президентските избори https://www.dw.com/bg/доналд-тръмп/t-19379029.

[8] Владимир Путин е роден през 1952 година в Ленинград. От 1999 година насам е или министър-председател, или президент на Русия. https://www.dw.com/bg/владимир-путин/t-19378875.

[9] Си Дзинпин - От работник на полето, живеещ в землянка, до върховете на китайския елит,който е уверен, че неговата съдба е да ръководи Китайската народна република. https://www.dw.com/bg/vtoriat-najmogs-sled-mao-si-dzinpin-na-70/a-65923829.

[10] Мао Дзъдун е китайски революционер, политик и теоретик на комунизма.Той оглавява Китайската комунистическа партия (ККП) през 1943 г., а от нейното основаване през 1949 г. до своята смърт през 1976 г. е начело и на Китайската народна република. Теоретичните приноси на Мао към марксизма и ленинизма и към военната стратегия, както и политиката, провеждана от него, днес са известни с общото наименование маоизъм. https://bg.wikipedia.org/wiki/Мао Дзъдун.

[11] Европейският съюз (съкратено ЕС, Евросъюз) е политически и икономически съюз между 27 европейски държави. Той е резултат от процес на доброволна политическа и икономическа интеграция

неолиберализма[12], върху който се моделират и изграждат моралните принципи на съвременното европейско общество са дълбоко деградивни.

В съвременното глобално общество имаме нужда от нов начин на мислене относно моралната градивност на личността, изхождайки че човек сам по себе си има морална стойност и човешкият живот има морална цел, а не животинска. Глобализацията има необходимост от формиране на нова ценностна система, основана на старите морални принципи на вяра към Бог и общочовешко достойнство, скромност и съпричастност относно материалния свят, стремеж към знание и духовност.

Предизвикателството пред глобализацията, традиционните държави и свръхзнаещите индивиди е да се открие здравия баланс между запазване на чувството за идентичност, общност, нация като символ на самоуважение и принадлежност към дом и род, и тежкия сблъсък с неимоверно бързия и променящ се модел на обществото като икономика, култура и отношения между хората. Бъдещето на глобализацията ще зависи от постигането на този баланс. Това налага извода, че човечеството се нуждае от нова система от ценности, която да търси верни отговори на сложните въпроси за формиране на нов мироглед, нов начин на общуване, нов начин на мислене и възприятие.

Библиография:

1. Попов, Симеон, книга „Защо вярвам в Бога?“, издателство „Нов човек“, София, 2015 г.
2. Тачър, Маргарет, книга „Живот и политика“, глава 4 “Права на човека“, с. 554.
3. Якока, Лий, книга „Къде изчезнаха лидерите?“, издателство „Сиела“, София, 2007 г.

между национални държави в Европа, които делегират упражняването на определени изпълнителни, законодателни и юридически правомощия на наднационални институции. ЕС е самостоятелно юридическо лице, притежаващо правомощия да действа независимо от съставящите го държави в рамките на предоставените му компетенции. Неговият статус е регламентиран в Договора за Европейския съюз (ДЕС) и Договора за функционирането на Европейския съюз, в сила от 1 декември 2009 г.През 2012 г. на ЕС е присъдена Нобелова награда за мир, за продължаващия над шест десетилетия принос за напредъка на мира и съгласието, демокрацията и правата на човека в Европа.Държавите членки са му предоставили голям кръг от правомощия, включително в областта на външните работи и политиката на сигурност.
https://bg.wikipedia.org/wiki/Европейски_съюз.

[12] Неолиберализмът е политическа философия, която се застъпва за икономическа либерализация, свободна търговия и свободни пазари, приватизация, дерегулация, намаляване на мащаба на държавния сектор, при засилване ролята на частния сектор в съвременното общество..Неолиберализмът е идеология, основана на икономическия либерализъм. Терминът „неолиберализъм“ също така е започнал да има широка употреба в културните изследвания, за да опише социални, културни и политически практики и политики, с се характеризират консуматорския избор, трансексуалното мислене.
https://bg.wikipedia.org/wiki/Неолиберализъм.

4. Al Gore, Earth in the Balance: Forging a New Common Purpose (London: Earthscan) 1992, p. 163.
5. Библията, Изход, 20 гл. в Божия закон.

Интернет източници:

6. https://www.dw.com/bg/владимир-путин/t-19378875.
7. https://www.dw.com/bg/доналд-тръмп/t-19379029.
8. https://bg.wikipedia.org/wiki/Пол-Анри Дитрих Холбах.
9. https://bg.wikipedia.org/wiki/Виктор_Юго.
10. https://www.dw.com/bg/vtoriat-najmogs-sled-mao-si-dzinpin-na-70/a-65923829.
11. https://bg.wikipedia.org/wiki/Мао Дзъдун.
12. https://bg.wikipedia.org/wiki/Европейски_съюз.
13. https://bg.wikipedia.org/wiki/Неолиберализъм.

ПРАВОТО НА ЗАЧИТАНЕ НА ЛИЧНИЯ И СЕМЕЙНИЯ ЖИВОТ В СЪВРЕМЕННА ЕВРОПА

Пламена Павлинова Янчева, докторант в докторска програма по „Гражданско и семейно право", Катедра „Частноправни науки" в ЮФ на УНСС

Резюме: *В доклада се разглеждат същността и признаците на правото на зачитане на личния и семейния живот в съвременна Европа. Изследването се основава както на разпоредбите на приетата от Съвета на Европа през 1950 г. Конвенция за защита правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС), така и на последователно развиващата се практика на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) в тази област. Засегнати са и някои аспекти от Международния пакт за граждански и политически права (МПГПП) и от Конвенцията за правата на детето (КПД), а относно правото на зачитане на личния и семейния живот в Европейския съюз (ЕС) е отделено съответното внимание и на Хартата на основните права на ЕС (ХОПЕС).*
Ключови думи: *право на зачитане, личен живот, семеен живот, КЗПЧОС, ЕСПЧ, ХОПЕС.*

THE RIGHT TO RESPECT FOR PRIVATE AND FAMILY LIFE IN CONTEMPORARY EUROPE

Plamena Pavlinova Yancheva, PhD student in "Civil and Family Law", Department of "Private Law" at the Faculty of Law of the University of National and World Economy

Abstract: *The report examines the nature and characteristics of the right to respect for private and family life in contemporary Europe. The study is based both on the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR), adopted by the Council of Europe in 1950, and on the steadily evolving case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) in this area. It also touches on certain aspects of the International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR) and the Convention on the Rights of the Child (CRC). Regarding the right to respect for private and family life within the European Union (EU), particular attention is given to the Charter of Fundamental Rights of the EU (CFR).*
Keywords: *right to respect, private life, family life, ECHR, ECtHR, EU Charter of Fundamental Rights.*

Въведение

Правото на личен и семеен живот е едно от основните права на човека, които са признати и защитени от международното право, както и от националните правни системи на редица европейски страни.

В международен контекст правото на личен и семеен живот намира своята правна уредба в редица актове, сред които основно място измежду тях заема Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС) и нейната интерпретация от

Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ). Особено значение има член 8 КЗПЧОС, който установява правната рамка за защита на личния и семеен живот и поставя ограничения, които държавите могат да налагат при определени условия.

Настоящият доклад има за цел да представи детайлизиран анализ на международната правна уредба на правото на личен и семеен живот. Ще бъде направена съдържателна характеристика на субективните права на личен и семеен живот, извлечена от тяхната международна позитивноправна уредба, обогатена с относимата към тях практика на ЕСПЧ.

I. Правото на личен и семеен живот в основни международноправни актове

1. Всеобща декларация за правата на човека (ВДПЧ)[1]

Всеобщата декларация за правата на човека е първият всеобхватен международен акт, който утвърждава основните права и свободи на човека. Макар и да не съдържа правни предписания, а да има чисто декларативна функция, тя поставя основите на съвременната международноправна система за защита на правата на човека, както и за по-късно приетите правно обвързващи международни договори.

Стремежът към неоправдана намеса в личния и семейния живот на човека е категорично ограничен от чл. 12 ВДПЧ, който постановява, че *"никой не трябва да бъде подлаган на произволна намеса в личния му живот, семейството, жилището и кореспонденцията, нито на посегателства върху неговата чест и добро име. Всеки човек има право на закрила от закона срещу подобна намеса или посегателства"*. Тази позиция на авторите на декларацията впоследствие се е мултиплицирала в редица споразумения със задължителен характер (известни още като „конвенции" и „споразумения") по такъв начин, че днес юридическият статус на това пожелателно тогава послание е безспорен.[2] В този смисъл може да се приеме за основателно и да се подкрепи изразеното в доктрината становище, че чрез ВДПЧ „правото на неприкосновеност на личния живот" е станало

[1] Приета и провъзгласена с резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г.

[2] Съвет на Европа, Какво представляват правата на човека?, Наръчник за обучение по правата на човека за младежи, гл. 4, достъпно на: https://www.coe.int/bg/web/compass/what-are-human-rights- (последно посетен на 120.02.2025 г.)

международно право на човека, преди да бъде конституционно признато като основно право.[3]

2. Конвенция за защита правата на човека и основните свободи (КЗПЧОС, Конвенцията) [4]

Първите стъпки в международноправната регулация на правото на личен и семеен живот, са били направени с приемането на КЗПЧОС през 1950 г. от Съвета на Европа. Централно място в защитата на личния и семейния живот заема член 8 КЗПЧОС. В своите два параграфа разпоредбата на чл. 8, озаглавена "Право на зачитане на личния и семейния живот" установява правото на личен и семеен живот по следния начин:

1. Всеки има право на зачитане на неговия личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговата кореспонденция;

2. Намесата на държавните власти в ползването на това право е недопустима освен в случаите, предвидени в закона и необходими в едно демократично общество в интерес на националната и обществената сигурност или на икономическото благосъстояние на страната, за предотвратяване на безредици или престъпления, за защита на здравето и морала или на правата и свободите на другите.

Чл. 8 КЗПЧОС защитава правото на личен и семеен живот, на неприкосновеност на жилището и на кореспонденцията. Това е една от най-широко тълкуваните разпоредби в материята, посветена на правата на човека. Значението на чл. 8 е основополагащо за демократичните общества, тъй като установява баланс между личния и обществения интерес. Параграф 1 на чл. 8 установява правото на зачитане на личния и семеен живот, жилището и кореспонденцията, а § 2 дефинира условията, при които държавната намеса може да бъде оправдана.

3. Международен пакт за граждански и политически права (МПГПП, Пакта)[5]

---

[3] Islam, M. T., A Brief Introduction to the Right to Privacy – An International Legal Perspective, GlobalLex, 2022, достъпно на: https://www.nyulawglobal.org/globalex/right_to_privacy_international_perspective.html#_edn51 (последно посетен на 20.02.2025 г.)

[4] Издадена от Министерството на външните работи, доп. с Протокол № 2 от 6.05.1963 г., изм. с Протокол № 3 от 6.05.1963 г., Протокол № 5 от 20.01.1966 г., Протокол № 8 от 19.03.1985 г. Ратифицирана със закон, приет от НС на 31 юли 1992 г. - ДВ, бр. 66 от 14.08.1992 г., обн., ДВ, бр. 80 от 2.10.1992 г., в сила от 7.09.1992 г., изм. и доп. с Протокол № 11 от 11.05.1994 г. - бр. 137 от 20.11.1998 г., в сила от 1.11.1998 г., изм. и доп. с Протокол № 14 от 13.05.2004 г. - бр. 38 от 21.05.2010 г., в сила от 1.06.2010 г.

МПГПП, който е бил приет от Общото събрание на ООН през 1966 г., е един от основните международни договори за защита на основните права на човека. МПГПП е правно обвързващ за държавите, които са страни по него и има за цел да гарантира на индивидите основни граждански и политически права, включително правото на живот, забраната на изтезания, свободата на мисълта и религията, правото на личен и семеен живот, свободата на изразяване, достъпа до правосъдие и др.

Правото на личен и семеен живот е уредено в чл. 17, § 1 и § 2 МПГПП, които имат следното съдържание:

"§ 1. Никой не може да бъде обект на своеволно и незаконно вмешателство в личния му живот, семейството му, дома или кореспонденцията му, нито на незаконно накърняване на неговата чест и добро име.

§ 2. Всяко лице има право на законна защита срещу подобно вмешателство или накърняване".

Чл. 17 МПГПП споделя много общи принципи с чл. 8 КЗПЧОС, като поставя изискване за защита срещу неоправдана намеса и създава позитивни задължения за държавите да гарантират реалното упражняване на това право.

Комитетът по правата на човека[6] е постановил редица решения, които тълкуват съдържанието на чл. 17 от Пакта. Според Комитета разпоредбите на чл. 17 трябва да се тълкуват разширително, за да обхванат различни аспекти на личния и семейния живот. Комитетът потвърждава, че личният живот включва частни, интимни аспекти на живота на индивидите, включително сексуалната ориентация. Намесата в личния живот трябва да бъде в съответствие с разпоредбите, целите и принципите на Пакта, като идеята за „морални съображения" не може да бъде използвана като оправдание за намеса в личния живот по смисъла на член 17.[7]

Комитетът подчертава, че защитата срещу произволна или незаконна намеса трябва да се осигурява не само срещу държавни органи, но и срещу частни лица или организации.

---

[5] Ратифициран с Указ № 1199 на Президиума на Народното събрание от 23.07.1970 г. - ДВ, бр. 60 от 1970 г. В сила за България от 23.03.1976 г. Издаден от Министерството на външните работи, обн. бр. 43 от 28.05.1976 г.

[6] Органът, който следи за прилагането на МПГПП

[7] Комитет по правата на човека на ООН, Toonen v. Australia, Communication No. 488/1992, CCPR/C/50/D/488/1992, 31 март 1994 г., достъпно на: https://juris.ohchr.org/casedetails/702/en-US (последно посетен на 27.02.2025 г.)

Терминът *"своеволно вмешателство"* обхваща не само намеси, които са противозаконни, но и такива, които, макар и предвидени в закона, са несъвместими с разпоредбите, целите и принципите на МПГПП. Комитетът подчертава също така важността на защитата на семейството като основна социална единица. В този смисъл според него терминът "семейство" следва да се тълкува широко, за да включва всички, които съставляват семейството, както се разбира в обществото на съответната държава – страна по Пакта.[8]

4. Конвенция за правата на детето (КПД)[9]

КПД, която е била приета от Общото събрание на ООН на 20 ноември 1989 г., представлява първата юридически обвързваща международна конвенция, която утвърждава човешките права на всички деца. В чл. 1 КПД е предвидено, че дете е всяко човешко същество на възраст под 18 години освен ако съгласно закона, приложим за детето, пълнолетието настъпва по-рано. Зачитането на личния и семеен живот на детето намира уредба в чл. 16, § 1 и § 2, които имат следното съдържание:

„§ 1. Никое дете не трябва да бъде подлагано на произволна или незаконна намеса в неговия личен живот, семейство, дом или кореспонденция, нито на незаконно посегателство срещу неговата чест и репутация.

§ 2. Детето има право на закрила от закона против такава намеса или посегателство".

Понятието „семейство" трябва да се тълкува в широк смисъл, включващ биологичните родители, осиновителите и приемните родители или, ако е приложимо, роднините или общността съобразно местните обичаи.[10] По своята същност тази защита кореспондира със защитата на личен и семеен живот, уредена в нормите на чл. 12 ВДПЧ, чл. 17 МПГПП и чл. 8 КЗПЧОС, като основната разлика е, че чл. 16 КПД действа единствено по отношение на специфична категория субекти, а именно - децата.

---

[8] General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), UN Human Rights Committee (1988), достъпно на: https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539 (последно посетен на 27.02.2025 г.)

[9] Приета от ОС на ООН на 20.11.1989 г. Ратифицирана с решение на ВНС от 11.04.1991 г. - ДВ, бр. 32 от 23.04.1991 г., обн., ДВ, бр. 55 от 12.07.1991 г., в сила от 3.07.1991 г.

[10] Комитет на ООН по правата на детето, Общ коментар № 14 (2013): Най-добрия интерес на детето – първостепенно съображение, стр. 26, достъпно на: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_14_BG.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)

Защитата по чл. 16 КПД следва да се разглежда в светлината на „висшия интерес на детето“, прокламиран в чл. 3, § 1 КПД, според който *“висшите интереси на детето са първостепенно съображение във всички действия, отнасящи се до децата, независимо дали са предприети от обществени или частни институции за социално подпомагане, от съдилищата, административните или законодателните органи”*. С оглед изложеното следва изводът, че при евентуален конфликт между правото на личен и семеен живот на детето и други обществени или частни интереси, приоритет следва да бъде даден на защитата на детето, освен ако не са налице убедителни основания за ограничаване на това право, след отчитане на висшия интерес на детето.

Правото на неприкосновеност на личния живот има поне пет отделни измерения, които се отнасят както до лицата, навършили пълнолетие, така и до децата. Те са: 1) физическа и психологическа цялост; 2) автономия и право на вземане на решения; 3) лична идентичност; 4) Информационна поверителност; 5) физическа/пространствена поверителност.[11]

От друга страна, правото на детето на зачитане на семейния живот включва редица съставни права, като например правото на детето да бъде отглеждано от своите родители, правото му да поддържа контакт с двамата си родители, правото му да не бъде разделяно от родителите, освен когато това отговаря на неговия висш интерес, правото на събиране на семейството.[12]

Следва да се отбележи, че правото на детето на зачитане на личния и семейния му живот не е абсолютно и подлежи на редица ограничения (напр. с оглед обезпечаване на висшия му интерес).

5. Харта на основните права на Европейския съюз (ХОПЕС, Хартата)

ХОПЕС е основополагащ правен акт, който утвърждава и гарантира защитата на фундаменталните права на гражданите и жителите на Европейския съюз (ЕС). Обявена

---

[11] Tobin, J., Field, S.M., „Article 16: The Right to Protection of Privacy, Family, Home, Correspondence, Honour, and Reputation“, в The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Commentary, Oxford University Press, 2019, page 559, достъпно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Privacy/SR_Privacy/privacy-child/Other-Stakeholders/15-Tobin-J-and-Field-SM-Article-16.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)

[12] Агенция на Европейския съюз за основните права, Съвет на Европа, Европейски съд по правата на човека, „Наръчник по европейско право в областта на правата на детето“, 2015 г., стр. 85, достъпно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_bg.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)

официално през 2000 г. и придобила правно обвързваща сила с Договора от Лисабон през 2009 г., Хартата консолидира съществуващите права, произтичащи от различни международни правни актове.

ХОПЕС признава и защитава правото на личен и семеен живот чрез разпоредбата на чл. 7, който гласи: *"всеки има право на зачитане на неговия личен и семеен живот, на неговото жилище и тайната на неговите съобщения."*. Чл. 7 ХОПЕС се доближава най-много до формулировката на чл. 8 КЗПЧОС. Чл. 52, § 1 от Хартата установява при какви обстоятелства е възможно ограничаване на упражняването на правата и свободите, предвидени в Хартата. В този смисъл ограниченията трябва да отговарят на следните условия

- да бъдат предвидени в закон;
- да зачитат основното съдържание на същите права и свободи;
- при спазване на принципа на пропорционалност ограничения могат да бъдат налагани, само ако са необходими и ако действително отговарят на признати от Съюза цели от общ интерес или на необходимостта да се защитят правата и свободите на други хора.

Чл. 7 ХОПЕС е тясно свързан и с чл. 8 от нея, който урежда защитата на личните данни, като допълнително гарантира, че личната информация се обработва добросъвестно, за точно определени цели и въз основа на съгласието на заинтересованото лице или по силата на друго предвидено от закона легитимно основание. В този смисъл би могло да се приеме, че Хартата осигурява по-висока степен на защита спрямо КЗПЧОС, тъй като правото на защита на личните данни е изрично посочено като самостоятелно право.

Съдът на Европейския съюз (СЕС) постановява, че масовото съхраняване на лични данни без конкретна причина представлява нарушение на чл. 7 ХОПЕС, тъй като създава риск от злоупотреба и несъразмерна намеса в личния живот на гражданите.[13] СЕС също така потвърждава, че защитата на личния живот се разпростира върху съвременните цифрови технологии. СЕС постановява, че индивидите имат право да поискат премахване на лични данни от резултатите на търсачки, когато тази информация е остаряла или

[13] Case of Digital rights Ireland LTD v. Minister for communications, Marine and Natural resources and others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, § 37-39, 2014 – https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=9FBDF8C1997ADAF61F903ACF8321208D?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10791091 (последно посетен на 14.03.2025 г.)

ненужна, като така се защитава правото на зачитане на личния живот.[14] Според СЕС чл. 7 ХОПЕС трябва да се тълкува във връзка със задължението да се вземат предвид висшите интереси на детето, които са признати в член 24, параграф 2 от Хартата, и като се вземе предвид необходимостта, изразена в член 24, параграф 3, детето да поддържа редовно лични отношения и с двамата си родители.[15]

II. Същност и съдържание на правото на личен и семеен живот според КЗПЧОС

Правата по чл. 8 КЗПЧОС са описани като *"най-малко дефинираните и най-непокорните от залегналите права в Конвенцията. Нито един от четирите интереса, включени в чл. 8, § 1 не е дефиниран в Конвенцията и съдържанието им е въпрос на тълкуване."*[16]

За да се позове на член 8 от Конвенцията, жалбоподателят трябва да докаже, че оплакването му попада в една от четирите защитени сфери: личен живот, семеен живот, жилище или кореспонденция. Някои случаи обхващат повече от една сфера. Съдът първо установява дали жалбата попада в обхвата на член 8. След това проверява дали е налице намеса в правото или дали са ангажирани позитивните задължения на държавата за защита на правото (установени в чл. 8, пар. 2).[17]

Чл. 8 КЗПЧОС се основава на чл. 12 от ВДПЧ, но се наблюдават четири основни разлики във формулировката на двете разпоредби. На първо място, чл. 8 от Конвенцията не установява изрична защита по отношение на посегателството срещу честта и доброто име, установено във ВДПЧ. На следващо място, второто изречение на чл. 12 ВДПЧ, гарантиращо право на закрила от закона срещу подобна намеса или посегателства, също

---

[14] Case of Google Spain SL and Google INC. v. Agencia Española de protección de datos (AEPD) and Mario Costeja González, Case C-131/12, § 93-99, 2014 - https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9004540 (последно посетен на 14.03.2025 г.)

[15] Case of Parliament v. Council, § 58, 2006 - https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=55770&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10802784 (последно посетен на 14.03.2025 г.)

[16] Харис, О'Бойл, Бейтс, У., Бъкли, Право на Европейската конвенция за правата на човека, Сиела, 2015 г., стр. 624

[17] Европейски съд по правата на човека, Ръководство по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека, Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията, последна актуализация: 31.08.2020 - https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_bul (последно посетен на 21.02.2025 г.)

не е инкорпорирано в Конвенцията. Въпреки това ЕСПЧ многократно се е произнасял в смисъл, че *“основната цел на чл. 8 е да защити индивида срещу произволна намеса от страна на публичните власти”*.[18] Трето, чл. 12 ВДПЧ не съдържа клауза, която да установява дерогация, в сравнение с чл. 8, § 2 КЗПЧОС. Вместо това за определяне на вида намеса, която е забранена, е използван терминът “произволна намеса”. На последно място, във ВДПЧ правото е формулирано като защита от намеса и посегателства, докато още заглавието на чл. 8 КЗПЧОС указва, че разпоредбата защитава “правото на зачитане”.[19]

Терминът "зачитане" (respect) не е дефиниран ясно в самата Конвенция. Макар заглавието на чл. 8 КЗПЧОС да няма нормативен характер, за целите на настоящото изследване, следва да се направят няколко уточнения по отношение на понятието “зачитане”.

Терминът “зачитане” предполага не просто въздържане на държавата от неоправдана намеса в правата на индивида, но и активно задължение за осигуряване на определени условия, които да гарантират ефективното упражняване на тези права. Следователно в практиката на ЕСПЧ терминът „зачитане“ има двоен аспект:

- **негативно задължение** – това означава, че намеса на държавните власти в правото на неприкосновеност на личния и семейния живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията, е допустима само в границите, посочени в чл. 8, пар. 2 КЗПЧОС. Надхвърлянето на тези граници е равносилно на нарушение на правото на индивида на зачитане на личната му сфера. Тъй като държавите, подписали Конвенцията, са задължени да гарантират правото, предвидено в член 8, те трябва да се въздържат от неоправдана намеса в личния живот на индивидите. Това тяхно задължение може да се определи като негативно задължение.

---

[18] Case of Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom, no. 9214/80; 9473/81; 9474/81, ECHR, § 67, 1985 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57416 (последно посетен на 26.02.2025 г.); Case of Marckx v. Belgium, no. 6833/74, § 31, ECHR, 1979 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534 (последно посетен на 26.02.2025 г.); Case "Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium" v. Belgium (merits), no. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64; B. Interpretation adopted by the Court § 7, ECHR, 1968 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57525 (последно посетен на 22.03.2025 г.)

[19] Connelly, A., M., Problems of interpretation of article 8 of the European Convention on Human Rights, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 35, No. 3 (Jul., 1986), page 569, - https://www.jstor.org/stable/759770?read-now=1&seq=3#page_scan_tab_contents (последно посетен на 26.02.2025 г.)

- позитивно задължение – същевременно чл. 8 изрично признава, че в някои случаи държавата е задължена да предприеме положителни действия, за да осигури правото на индивида на зачитане на личната му сфера. Според ЕСПЧ в допълнение към отрицателното задължение на държавата да се въздържа от произволна намеса от страна на публичните власти, може да има положителни задължения, присъщи на ефективното "зачитане" на семейния живот.[20] Това задължение произтича от принципното положение, че защитата на правата по чл. 8 не може да бъде сведена единствено до формална липса на намеса – необходимо е държавата активно да създава условия, при които тези права могат да бъдат реално упражнявани.

Понятието „зачитане", инкорпорирано в заглавието на чл. 8 от КЗПЧОС, има комплексен характер и включва както задължение за осигуряване на неприкосновеност, така и задължение за активно гарантиране на правото на личен и семеен живот. Практиката на ЕСПЧ показва, че „зачитане" не означава изключване на всякаква намеса относно правото на неприкосновеност на личния и семейния живот, на жилището и на тайната на кореспонденцията, а изисква внимателен баланс между правата на индивида и обществения интерес. В този контекст държавите са длъжни не само да се въздържат от неоправдана намеса, но и да предприемат конкретни мерки за защита на тези права.

В своята практика ЕСПЧ обсъжда и диференцира понятията "незаконна намеса" и "произволна намеса". За да бъде една намеса законна, тя трябва да има ясна правна основа във вътрешното законодателство, която е достъпна и предвидима за засегнатите лица. Например в делото Halford v. the United Kingdom[21], Съдът постановява, че след като няма разпоредба във вътрешното законодателство, която да регулира подслушването на телефонни разговори, не може да се каже, че намесата е "в съответствие със закона" за целите на член 8, ал. 2 от Конвенцията, тъй като вътрешното право не предоставя адекватна защита на жалбоподателката срещу намеса на полицията в правото й на зачитане на личния й живот и кореспонденция.

Дори когато една намеса е предвидена от закона, тя може да бъде считана за произволна, ако законът не предоставя адекватни и ефективни гаранции срещу

[20] Case of Marckx v. Belgium, no. 6833/74, § 31, ECHR, 1979 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534 (последно посетен на 26.02.2025 г.)
[21] Case of Halford v. the United Kingdom, no. 20605/92, § 51, ECHR, 1997 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58039 (последно посетен на 15.03.2025 г.)

злоупотреби. Това означава, че законът трябва да бъде формулиран с достатъчна яснота и да осигурява защита срещу произволни действия от страна на властите. В този смисъл е и практиката на ЕСПЧ, който постановява, че едно правило е „предвидимо“, ако е формулирано с достатъчна точност, за да позволи на всяко лице – ако е необходимо с подходящ съвет – да регулира поведението си. Фразата „в съответствие със закона“ не просто препраща към вътрешното право, но също така се отнася и до качеството на „закона“. По този начин фразата предполага, че трябва да има мярка за правна защита във вътрешното право срещу произволна намеса на публични органи в правата. Следователно, за да се избегне произвол, правото трябва да ограничи дискреционната власт на изпълнителните органи, като определи с достатъчна точност обхвата и начина на упражняване на техните правомощия.[22]

1. Какво представлява категорията “личен живот”

Категорията “личен живот” е широко понятие, за което не е налице легална дефиниция. Неговият смисъл и обхват се интерпретира в практиката на ЕСПЧ. Понятието за личен живот е много по-широко от понятието “лична сфера”, тъй като включва област, в която всеки индивид може свободно да развива и реализира личността си по отношение както на другите, така и на външния свят. Вместо да предостави строго формулирано определение за личен живот, ЕСПЧ е подхождал индивидуално към всеки конкретен случай, определяйки кои ситуации попадат в обхвата на това право. В резултат понятието остава сравнително неопределено, като ЕСПЧ го тълкува широко и гъвкаво, тъй като счита, че е невъзможно да бъде дефинирано изчерпателно.[23] С течение на времето личният живот е бил свързван с различни аспекти, включително правото на име, защитата на имиджа и репутацията, познаването на семейния произход, физическата и моралната неприкосновеност, сексуалната и социалната идентичност, сексуалния живот и ориентация, достъпа до здравословна среда, правото на самоопределение и лична свобода, защитата срещу претърсвания и изземвания, както и неприкосновеността на телефонните

[22] Case of Rotaru v. Romania, no. 28341/95, § 55, ECHR, 2000 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58586 (последно посетен на 15.03.2025 г.)
[23] Niemietz v. Germany, no. 13710/88, § 29, ECHR, 1992 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-57887 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

разговори.[24] Представата за личния живот обаче не се ограничава до "вътрешен свят", в който индивидът може да живее свой личен живот, както реши, и да изключва външния свят.[25]

Като се има предвид широкият набор от въпроси, които обхващат личния живот, хипотезите, попадащи в това понятие, са групирани в три големи категории, а именно:

- **физическа, психологическа и морална цялост на дадено лице** - тук се включват казуси, които се отнасят до физическо насилие и злоупотреба; репродуктивни права; принудително медицинско лечение и задължителни медицински процедури; психични заболявания; здравни грижи и лечение; проблеми с края на жизнения цикъл; сексуална ориентация и сексуален живот и др.;

- **поверителност** - тук се включват казуси, които се отнасят до защита на личните данни; защита на репутацията; право на достъп до лична информация; информация за собственото здраве; полицейско наблюдение; връзка адвокат-клиент; поверителност по време на задържане или лишаване от свобода и др.;

- **идентичност и автономност** - тук се включват казуси, които се отнасят до право на личностно развитие и автономия; право на установяване на произхода; правна връзка родител-дете; религиозни и философски убеждения; външен вид; право на име и документи за самоличност; полова идентичност; право на етническа идентичност; гражданство; семейно и родителско положение[26], както и казуси, свързани с осигуряване на защита на честта, репутацията и достойнството.[27]

В следващите редове ще се направи опит за резюмиране на значимата практика на ЕСПЧ, които дават възможност да се проследи разбирането на Съда за тези категории.

---

[24] Roagna, I., Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights, Council of Europe human rights handbooks, Council of Europe, Strasburg, 2012, p. 12, достъпно на: https://fln.dk/-/media/FLN/Publikationer-og-notater/Artikel-8-afg%C3%B8relser-fra-EMD/Opdatering-19062020/Protecting-the-right-to-respect.pdf (последно посетен на 13.02.2025 г.)

[25] прев. Кънев, К., Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията, Сиби, 2020, стр. 35

[26] European court of human rights, Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence, Updated on 31 August 2024, p.31, § 106, достъпно на: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng-pdf (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[27] Матеева, Е., Защита на човешкото достойнство, чест и репутация в практиката на ЕСПЧ по член 8 ЕКПЧ относно правото на зачитане на личния живот, Годишник на Департамент "Право" на Нов български университет, 2022, стр. 14, достъпно на https://publishing-house.nbu.bg/bg/elektronni-izdaniq/periodika/godishnik-na-departament-pravo-2022 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

1.1. Физическа, психологическа и морална цялост на дадено лице

Контролът върху личната и телесна неприкосновеност е съществен аспект на правото на личен живот, защитено от член 8 КЗПЧОС. Съдът последователно е постановявал, че личният живот обхваща не само физическата, но и моралната неприкосновеност на индивида.[28] От друга страна всяка медицинска интервенция, извършена без съгласието на пациента, представлява намеса в личния живот и трябва да бъде обоснована от важен обществен интерес.[29] ЕСПЧ изрично указва, че чл. 8 налага на държавите задължение за гарантиране на правото на ефективно зачитане на техния физически и психически интегритет.[30] Според ЕСПЧ елементи като полова идентификация, име и сексуална ориентация и сексуален живот са важни елементи от личната сфера, защитена от член 8. Психичното здраве също трябва да се разглежда като решаваща част от личния живот, свързана с аспекта на моралната цялост.[31]

В заключение, правото на личен живот по член 8 от КЗПЧОС включва не само защитата на физическата и моралната неприкосновеност на индивида, но и позитивното задължение на държавите да гарантират ефективното му зачитане. Всяка намеса в телесната неприкосновеност, включително медицински интервенции без съгласие, трябва да бъде строго обоснована от значим обществен интерес. ЕСПЧ последователно указва, че елементи като полова идентификация, име, сексуална ориентация и психично здраве са неразделна част от личната сфера, защитена от Конвенцията. Това подчертава, че личният живот обхваща не само материалните аспекти на телесната неприкосновеност, но и цялостното благосъстояние на личността, включително психологическата и емоционалната ѝ цялост.

1.2. Поверителност

ЕСПЧ последователно постановява, че събирането, съхранението и използването на лични данни представлява намеса в правото на личен живот. Например, според ЕСПЧ,

---

[28] X and Y v. The Netherlands, no. 8978/80, § 22, ECHR, 1985 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-57603 (последно посетен на 13.02.2025 г.)

[29] Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, § 63, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60448 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[30] прев. Кънев, К., Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията, Сиби, 2020, стр. 41

[31] Bensaid v. the United Kingdom, no. 44599/98, § 47, ECHR, 2001 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-59206 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

самото съхраняване на данни, свързани с личния живот на дадено лице, представлява намеса по смисъла на чл. 8.[32] Репутацията на дадено лице представлява част от неговата лична идентичност и психологическа цялост и следователно попада в обхвата на понятието "личен живот".[33] Правото на личен живот включва и защитата на личната здравна информация. Разкриването на конфиденциална медицинска информация без съгласието на пациента може да представлява нарушение на член 8.[34]

Практиката на ЕСПЧ потвърждава, че защитата на личните данни, репутацията и здравната информация са съществени аспекти на правото на личен живот по член 8 от КЗПЧОС. Всяка намеса в тези области трябва да бъде обоснована, необходима и пропорционална, за да не нарушава основните права на индивида.

Правото на личен живот се отнася и до правото да се живее насаме, без нежелано внимание. То осигурява на индивида сфера, в която той може свободно да преследва развитие и осъществяване на своята личност.[35] Общуването на индивида с останалите членове на обществото също може да бъде част от личния му живот, дори когато става дума за публична личност.[36] Образът на човек представлява един от основните атрибути относно неговата личност, тъй като той разкрива уникалните характеристики на човека и го отличава. При определени обстоятелства, дори когато човек е публично известен, той може да разчита на „легитимно очакване" за защита и уважение към личния му живот.[37] Следователно, публикуването на изображения може да накърни правото на личен живот, дори когато случаят се касае до публична личност.

1.3. Идентичност и автономност

---

[32] Case of S. and Marper v. the United Kingdom, nos. 30562/04 and 30566/04, § 67, ECHR, 2008 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-90051 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[33] Case of Pfeifer v. Austria, no. 12556/03, § 35, ECHR, 2008 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-83294 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[34] Case of Z v. Finland, no. 22009/93, § 95, ECHR, 1997 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-58033 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[35] Case of Smirnova v. Russia, nos. 46133/99 and 48183/99, § 95, ECHR, 2003 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61262 (Последно посетен на 11.07.2025 г.)

[36] Case of Affaire Petrina v. Romania, nos. 78060/01, § 27, ECHR, 2009 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88963 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

[37] Case of Von Hannover v. Germany (№2), nos. 40660/08 and 60641/08, § 95, § 97, ECHR, 2012 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109029 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

ЕСПЧ многократно е постановявал, че понятието “личен живот” се отнася и до социалната идентичност на индивида, както и правото на установяване на взаимоотношения с други човешки същества[38] и външния свят[39]. Понятието “личен живот” се отнася и до дейности от професионален или бизнес характер, тъй като в хода на професионалния си живот мнозинството от хората имат значителна, ако не и най-голямата възможност за развитие на взаимоотношения с външния свят и не винаги е възможно ясно да се разграничи кои от дейностите на дадено лице са част от неговия професионален или бизнес живот и кои не.[40] Съдът счита, че правото на дадено лице да реши по какъв начин и в кой момент ще свърши животът му, при условие че той или тя е в състояние свободно да вземе решение по този въпрос и да действа в съответствие с това, е един от аспектите на правото на зачитане на личния живот по смисъла на член 8 от Конвенцията.[41]

Правото на установяване на произхода е друг важен аспект на личната идентичност, във връзка с което ЕСПЧ се е произнасял многократно. Хората имат право да знаят своя произход, като това право произтича от широкото тълкуване на обхвата на понятието личен живот.[42] Съдът счита, че правото на самоличност, което включва правото да се знае произходът, е неразделна част от понятието личен живот.[43]. Зачитането на личния живот изисква всеки да може да установи подробности за своята идентичност като отделни човешки същества и правото на дадено лице на такава информация е от значение поради нейните формиращи последици за неговата личност.[44] Когато решава дали е спазен или не член 8 от Конвенцията, Съдът трябва да определи дали, въз основа на фактите по

---

[38] Case of Mikulić v. Croatia, no. 53176/99, § 53, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60035 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[39] Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, § 61, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60448 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[40] Niemietz v. Germany, no. 13710/88, § 29, ECHR, 1992 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-57887 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[41]Case of Haas v. Switzerland, no. 31322/07, § 51, ECHR, 2011 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-102940 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[42] Case of Odièvre v. France, no. 42326/98, § 44, ECHR, 2003 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60935 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[43]Case of Jäggi v. Switzerland, no. 58757/00, § 37, ECHR, 2006 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-76412 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[44] Case of Mikulić v. Croatia, no. 53176/99, § 54, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60035 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

делото, държавата е постигнала справедлив баланс между заложените конкуриращи се права и интереси.[45]

ЕСПЧ последователно потвърждава, че правото на личен живот включва както социалната идентичност и професионалната сфера, така и правото на установяване на произхода. Индивидите имат основателен интерес да изградят и развият взаимоотношения в обществото, както и да получат достъп до информация за своята идентичност. При разглеждането на подобни казуси, Съдът винаги оценява дали е постигнат баланс между конкуриращите се интереси.

Особено внимание заслужава въпросът относно защитата на честта, доброто име и личното достойнство в контекста на правото на личен живот. Тези ценности попадат в приложното поле на член 8 КЗПЧОС само при условие, че накърняването им засяга вътрешната сфера на личността – т.е. самовъзприятието, усещането за собствена стойност и разбирането на индивида за неговата роля и признание в обществото. В подобни случаи уязвимостта засяга не външната социална оценка, а вътрешната сфера на засегнатото лице. Обратно, когато накърняването засяга преди всичко външните проявления на честта – социалната репутация и общественото мнение за личността – оценката на намесата следва да се извършва съобразно правото на свобода на изразяване на мнение, гарантирано от член 10, параграф 2 КЗПЧОС.[46]

Защитата на човешкото достойнство е утвърден основен принцип в правния ред на Европейския съюз, независимо от специфичното ѝ конституционно значение в отделни държави членки. Тя представлява легитимно основание за ограничаване на основни свободи, при условие че целта не може да бъде постигната с по-малко ограничителни мерки. Не се изисква всички държави членки да споделят едно и също разбиране за начините, по които човешкото достойнство следва да бъде защитавано.[47]

2. Какво представлява категорията "семеен живот"

---

[45] Case of Backlund v. Finland, no. 36498/05, § 46, ECHR, 2010 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-99784 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[46] Матеева, Е., Защита на човешкото достойнство, чест и репутация в практиката на ЕСПЧ по член 8 ЕКПЧ относно правото на зачитане на личния живот, Годишник на Департамент "Право" на Нов български университет, 2022, стр. 14, достъпно на https://publishing-house.nbu.bg/bg/elektronni-izdaniq/periodika/godishnik-na-departament-pravo-2022 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

[47] Case of Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn, Case C-36/02, 2004 - https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-36/02 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

Явлението „семеен живот“ претърпява непрекъснато развитие в практиката на ЕСПЧ, като се адаптира към социалните и правните промени. Подобно на концепцията за личния живот, ЕСПЧ прилага гъвкав подход при тълкуването на това понятие, отчитайки разнообразието на съвременните семейни структури, последиците от разводите и напредъка в медицината.

Съдът преценява наличието на семеен живот във всеки конкретен случай, като основният критерий е наличието на силни лични връзки между страните. Този индивидуален подход означава, че няма изчерпателен списък на отношенията, които задължително попадат в обхвата на понятието „семеен живот“. Въпреки това, все по-голям брой взаимоотношения автоматично попадат под защитата на член 8 – включително не само традиционните семейни връзки (брак, родителство), но и фактическите съжителства и други устойчиви лични отношения.[48]

Дете, родено от съпружеска двойка или заченато по време на стабилна връзка на съжителстващите родители, е ipso jure част от тази семейна единица от момента и поради самия факт на раждането си. Следователно от момента на раждането между детето и родителите му съществува връзка, която се равнява на “семеен живот”, дори ако родителите вече не живеят заедно. “Семейният живот” обхваща и връзката, която възниква в резултат на законно и действително осиновяване. Във всички останали случаи съществуването или несъществуването на “семеен живот” е въпрос на факт, който зависи от наличието на “близки лични връзки”.[49]

Фиктивен брак с цел избягване на имиграционен контрол или получаване на гражданство, няма да изпълни изискванията за “семеен живот”.[50] Чл. 8 не прави разлика между „законното“ и „незаконното“ семейство. Подобно разграничение не би било в съгласие с думата „всеки“.[51] За да попадне съюзът между партньори, който не е бил формализиран с брак, в понятието “семеен живот”, се отчитат редица фактори, включително дали двойката живее заедно, продължителността на връзката им и дали са

---

[48] Kilkelly, U., The right to respect for private and family life, Human rights handbooks, № 1, page 17 - https://rm.coe.int/168007ff47 (последно посетен на 26.02.2025 г.)

[49] Бъркли, К., Камбер, К., Маккормик, П., Европейската конвенция за правата на човека. Принципи и право, Съвет на Европа, стр. 191

[50] Харис, О’Бойл, Бейтс, У., Бъкли, Право на Европейската конвенция за правата на човека, Сиела, 2015 г., стр. 628

[51] Case of Marckx v. Belgium, no. 6833/74, § 31, ECHR, 1979 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534 (последно посетен на 26.02.2025 г.)

демонстрирали своята отдаденост един към друг, като имат деца заедно или по някакъв друг начин.[52] Съдът е признал, че семеен живот може да съществува и между партньори от един и същи пол, които живеят заедно в стабилна и дълготрайна връзка, тъй като съвременното разбиране за семейния живот включва и хомосексуалните двойки.[53]

Следва да се уточни, че чл. 8 не гарантира правото на създаване на семейство, дори напротив - разпоредбата предполага съществуването на семейство. От друга страна, чл. 12 защитава отделно правото на сключване на брак и създаване на семейство. Чл. 5 от Протокол 7 допълва правата в чл. 12, като предвижда равенство на правата и отговорностите от частноправен характер между съпрузите и в отношенията им с техните деца. Правата, защитени от чл. 8 и чл. 12 от КЗПЧОС, както и от чл. 5 от Протокол 7, са донякъде различни. Въпреки това фактът, че правата в чл. 8 са групирани заедно в един и същ текст, засилва защитата, предоставена от този член, тъй като всяко право е подсилено от своя контекст. По този начин правото на зачитане на семейния живот, правото на зачитане на личния живот и правото на зачитане на дома и кореспонденцията могат да се четат заедно, като гарантиращи колективно повече от сбора на техните части.[54]

3. Някои изводи

3.1. **Едно право с множество проявления или две отделни права?**

Възниква въпросът дали правото на зачитане на личен и семеен живот представлява едно сложно субективно право, включващо различни проявления, или става дума за две отделни основни права – правото на личен живот и правото на семеен живот, всяко със самостоятелно съдържание и обхват на защита?

Международноправните актове и по-специално чл. 8 КЗПЧОС, както и чл. 7 ХОПЕС, възприемат концепцията за едно-единствено право, което обхваща както личния, така и семейния живот, формулирано като „право на зачитане на личния и семейния живот“. Тази формулировка навежда на мисълта, че се касае за едно право, съставено от

---

[52] Case of Van Der Heijden v. the Netherlands, no. 42857/05, § 50, ECHR, 2012 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-110188 (последно достъпен на 27.02.2025 г.)

[53] Case of Schalk and Kopf v. Austria, no. 30141/04, § 94, ECHR, 2010 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605 (последно достъпен на 27.02.2025 г.)

[54] Рейни, Б., Маккормик, П., Оуви, К., Джейкъбс, Уайт и Оуви, Европейската конвенция за правата на човека, осмо издание, Сиела, стр. 468

няколко взаимосвързани елемента – личен живот, семеен живот, неприкосновеност на жилището и тайната на кореспонденцията – които заедно съставляват целостта на личната сфера на индивида. Подобна систематика на пръв поглед е логически оправдана, тъй като посочените явления имат обща цел – защита на човешката личност от произволна намеса в интимната, емоционалната и социалната ѝ сфера. В някои решения на ЕСПЧ[55] също се утвърждава разбирането за едно право, обхващащо както личния, така и семейния живот.

От друга страна, както в теорията, така и в съдебната практика, се наблюдава тенденция към диференциация между правото на личен живот и правото на семеен живот, породена от необходимостта да се изясни конкретният обхват и съдържание на всяко от тези права, съобразно спецификата на разглеждания казус. Например, защитата на телесната неприкосновеност, личните данни и репутацията очевидно се отнася към личния живот, докато родителските права, правото на събиране на семейството и защитата на семейната среда се отнасят към семейния живот. Практиката на ЕСПЧ също предоставя аргументи в полза на разделянето на тези две сфери. Макар формално чл. 8 КЗПЧОС да разглежда едно право, Съдът диференцира жалбите, като анализира дали твърдяната намеса засяга личния или семейния живот и прилага различни стандарти на защита в зависимост от това.[56]

На следващо място, практиката на СЕС също предоставя аргументи в подкрепа на разграничението между правото на личен и правото на семеен живот. Макар правото на зачитане на личния и семейния живот да е формулирано в чл. 7 ХОПЕС като едно общо право, СЕС в редица случаи прилага диференциран подход при тълкуването и прилагането му. В свое решение[57] СЕС разглежда правото на личен живот като

---

[55]Case "Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium" v. Belgium (MERITS), no. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, ECHR, 1968 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57525 (последно посетен на 22.03.2025 г.); Case of Pfeifer v. Austria, no. 12556/03, ECHR, 2008 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-83294 (последно посетен на 17.02.2025 г.); Case of Z v. Finland, no. 22009/93, ECHR, 1997 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-58033 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[56] Case of Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom, no. 9214/80; 9473/81; 9474/81, ECHR, 1985 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57416 (последно посетен на 26.02.2025 г.); Case of Marckx v. Belgium, no. 6833/74, ECHR, 1979 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534 (последно посетен на 26.02.2025 г.); Bensaid v. the United Kingdom, no. 44599/98, ECHR, 2001 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-59206 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

[57] Case of Google Spain SL and Google INC. v. Agencia Española de protección de datoS (AEPD) and Mario Costeja González, Case C-131/12, 2014 -

самостоятелна категория, съсредоточавайки се върху защитата на личните данни, без това да бъде обвързано с правото на семеен живот. Това потвърждава, че въпреки формалната обединеност на двете понятия в чл. 8 КЗПЧОС и чл. 7 ХОПЕС, в практиката се прави разграничение спрямо всяко от двете проявления – личен и семеен живот – в зависимост от естеството на твърдяната намеса.

С оглед гореизложеното, може да се направи извод, че макар от формална гледна точка правото на личен и семеен живот да се регламентира в една разпоредба, по своята юридическа същност и съдържание то представлява всъщност две отделни основни права – правото на зачитане на личен живот и правото на зачитане на семеен живот.[58] Те следва да бъдат разглеждани както в тяхната самостоятелност, така и в тяхната взаимовръзка, като комплексен правен институт. По този начин се осигурява необходимият баланс между ефективната правна защита и гъвкавото прилагане на правото в контекста на динамичното развитие на съвременното общество.

3.2. **Характеристика на правото на зачитане на личен и семеен живот**

На първо място правото на зачитане на личен и правото на зачитане на семеен живот могат да се определят като субективни права, тъй като те са възможности, които възникват въз основа на закона от определен юридически факт; те са гарантираната от обективното право възможност носителят да получи определено благо.[59] На тези субективни права съответстват съответни гражданскоправни задължения.

По своята същност правото на зачитане на личен живот е абсолютно право, тъй като на него съответстват правните задължения на всички останали субекти да не пречат на носителя да упражнява своето право, т.е. може да се противопостави на всички останали лица. Така например, неправомерното разпространение на лични данни представлява нарушение на правото на зачитане на личен живот, независимо от това кой е нарушителят.

---

https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9004540 (последно посетен на 14.03.2025 г.).

[58] Въпреки направения в настоящия доклад извод за разграничаването на правото на личен и правото на семеен живот, за целите на по-голяма яснота и краткост в изложението се използва обединеното понятие „право на личен и семеен живот“.

[59] Павлова, М., Гражданско право обща част, Второ преработено и допълнено издание, Софи-Р, 2002 г., стр. 173.

За разлика от правото на зачитане на личен живот, правото на зачитане на семеен живот спада към относителните права, тъй като възниква и се упражнява в рамките на конкретни правоотношения – например между съпрузи, родители и деца, осиновители и осиновени. Това право не се противопоставя на неограничен кръг от лица, а може да се реализира само между страните в съответните семейни отношения. Така например, правото на родител да осъществява лични отношения с детето си или правото на издръжка съществуват само спрямо конкретен правен субект – отсрещната страна в семейното правоотношение.

Оттук следва изводът, че макар правото на зачитане на личен и правото на зачитане на семеен живот често да се разглеждат заедно, те се различават по своя правен характер – личният живот е защитен като универсално, неотменимо благо, докато семейният живот се реализира в рамките на специфични междуличностни отношения и поради това носи белезите на относително право.

И правото на зачитане на личен, и правото на зачитане на семеен живот са притезателни права, тъй като е необходимо спазване на определено поведение от задълженото/ите лице/а.

Що се отнася до делението на правата на прости и сложни, правото на зачитане на личен и правото на зачитане на семеен живот спадат към сложните права, тъй като дават на носителя си множество правни възможности, които обаче се намират в единство. Всяко от правомощията дава право на определено действие, като последното се явява съставна част на съответното единно субективно право. Например правото на зачитане на личен живот може да бъде разложено на съставляващите го прости права, като право на физическа и психическа неприкосновеност; право на защита на личните данни; право на идентичност и репутация; право на име; право на установяване на произхода и т.н. Правото на зачитане на семеен живот също включва редица правни възможности, свързани с осиновяване, брак, фактическо съжителство и т.н.

Правото на зачитане на личен живот е неимуществено право, тъй като при упражняването му не може да се реализира имуществена облага и с него се задоволяват само неимуществени интереси. Правото на зачитане на семеен живот притежава характеристики както на имуществено, така и на неимуществено право. Например правото

на издръжка, което би могло да се причисли към правото на зачитане на семеен живот, има имуществен характер.

Правото на зачитане на личен и правото на зачитане на семеен живот са непрехвърлими права, тъй като не могат да сменят своя носител и да се придобиват от други правни субекти, не могат да бъдат наследявани по закон и завещание. Ако прекратяването не е настъпило приживе на носителя на тези субективни права, те се прекратяват с неговата смърт.

3.3. **Естествено или позитивно право?**

На следващо място следва да се постави въпросът дали международноправните актове възприемат правото на зачитане на личен и семеен живот като естествено право, присъщо на човешката личност, и дали тяхната функция не се изчерпва основно със защитата на неговото „зачитане“, а не със създаването му?

С оглед разкриване на същността на правото на личен и семеен живот разграничението между естествено и позитивно право има съществено значение. Естественото право произтича от философията на правото и отразява идеята, че съществуват универсални, неотменими права, присъщи на човека по рождение и независими от държавата. То се основава на разума, морала и справедливостта, като поставя изискване правната система да ги признава и съобразява с тях. От своя страна, позитивното право представлява писаното, действащо право, създадено и санкционирано от държавата.

Международноправните актове като КЗПЧОС и ХОПЕС, не създават правото на личен и семеен живот, а по-скоро признават неговото съществуване като естествено право, което е присъщо на всяко човешко същество още с раждането на индивида, независимо от наличието на нормативно закрепване. Употребата на термина „зачитане“ на личния и семейния живот (respect for private and family life) в чл. 8 КЗПЧОС и чл. 7 ХОПЕС ясно подчертава, че се касае за вече съществуващо право, което държавата е длъжна да уважава, да се въздържа от неправомерна намеса в него и при необходимост да гарантира неговата ефективна защита.

Разглежданите в настоящия доклад правни актове и разпоредби не предоставят „право на установяване на личен живот“ или „право на създаване на семейство“, сякаш

това са нормативно установени възможности, а предоставят защита на вече съществуващото лично пространство и вече формираните семейни отношения, независимо от тяхното проявление. Това поставя акцент не върху произхода на тези права, а върху задължението на държавата да се въздържа от произволна намеса и да създава условия за упражняването им в съответствие с човешкото достойнство и автономията на личността.

III. Европейският съюз и КЗПЧОС

Присъединяването на ЕС към КЗПЧОС е дългогодишен и все още незавършен процес, съпроводен от сериозни институционални, правни и концептуални предизвикателства. Макар всички държави членки на ЕС да са страни по КЗПЧОС, самият ЕС като наднационална организация не е формално обвързан от Конвенцията.

Идеята за присъединяване на ЕС към КЗПЧОС датира още от 70-те години, като първото официално предложение е направено от Европейската комисия през 1979 г., а Европейският парламент многократно изразява подкрепа. През 1996 г., в Становище 2/94[60], Съдът на ЕС постановява, че липсва правна основа за такова присъединяване, тъй като то би довело до съществена промяна в правния ред на Съюза и въвеждане на външен контрол върху институциите му.

Договорът от Лисабон[61] преодолява този дефицит, като изрично предвижда в чл. 6, § 2 задължение за присъединяване - *"Съюзът се присъединява към Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи."*. В резултат от това през 2010 г. започват преговори между ЕС и държавите – страни по КЗПЧОС. През 2013 г. е съгласуван проект на споразумение, уреждащ правното участие на Съюза в системата на КЗПЧОС.

---

[60]Становище 2/94 от 28 март 1996 г., достъпно на https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A61994CV0002&qid=1752238633188 (последно посетен на 11.07.2025 г.).

[61] Договор от Лисабон за изменение на Договора за Европейския съюз и на Договора за създаване на Европейската общност, подписан в Лисабон на 13 декември 2007 г., достъпно на https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:12007L/TXT (последно посетен на 11.07.2025 г.).

Проектът обаче е блокиран след становище 2/13[62] на Съда на ЕС, в което се заключава, проектоспоразумението за присъединяване на ЕС към КЗПЧОС не е съвместимо нито с чл. 6, § 2 ДЕС, нито с Протокол № 8 ЕС.[63] Така процесът остава замразен, въпреки изричната договорна основа и усилията на институциите.

Известно е, че правният ред на ЕС е sui generis – нито класически междудържавен договорен ред, нито федерална конституционна система. Той функционира чрез делегирани от държавите - членки правомощия. В този контекст се очертава съществено затруднение: ако ЕС не е държава, той не може да бъде третиран като равностоен субект спрямо другите държави – страни по Конвенцията, а това поставя под съмнение легитимността на юрисдикционен контрол от страна на ЕСПЧ. Именно тук се откроява основният сблъсък – между необходимостта от външен механизъм за защита на основните права и стремежа на Съда на ЕС да запази монопола върху тълкуването и прилагането на правото на Съюза.

Присъединяването на ЕС към ЕКПЧ трябва да отговаря на редица условия, заложени в Договора от Лисабон и Протокол № 8 към него. Основното изискване е процесът да не променя компетентностите на Съюза, нито правомощията на неговите институции. Освен това, трябва да се запази специфичният характер на правния ред на ЕС, включително автономията му и механизмите за участие в контролните органи на Конвенцията. Споразумението следва също така да предвиди ясно разграничение на отговорността между ЕС и държавите членки и да не накърнява правния им статус по отношение на КЗПЧОС и нейните протоколи.

След период на размисъл и обсъждания относно начините за преодоляване на въпросите, повдигнати от Съда на ЕС, ЕС и Съветът на Европа възобновиха преговорите през 2019 г., като тези преговори все още са в ход.[64] През април 2025 г. Парламентарната

---

[62] Становище 2/13 от 18 декември 2014 г., достъпно на https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=160882&doclang=BG (последно посетен на 11.07.2025 г.).

[63] Попова, Ж., Корнезов, А., Присъединяването на ЕС към ЕКПЧ - между трезвия правен анализ и популизма, Европейски правен преглед, 05 март 2015 г., достъпно на https://evropeiskipravenpregled.eu/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8A%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%B5%D1%81-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D0%B5%D0%BA%D0%BF%D1%87-%D0%BC%D0%B5%D0%B6/ (последно посетен на 11.07.2025 г.).

[64] Skreikes, M., Ermini, A., Защитата в ЕС на ценностите по член 2 от ДЕС, Информационни фишове за Европейския съюз, април 2025 г., достъпно на

асамблея на Съвета на Европа прие Резолюция 2601[65], с която настоява за ускоряване на процеса на присъединяване. Според резолюцията, макар всички държави членки на ЕС да са страни по КЗПЧОС, ЕС като институция не е страна по Конвенцията. Това означава, че ЕС не подлежи на външен съдебен контрол от страна на ЕСПЧ, дори когато действията на неговите институции засягат човешки права. Присъединяването на ЕС към КЗПЧОС ще донесе редица предимства, като например ще даде на гражданите право да обжалват действия на институциите на ЕС пред ЕСПЧ; ще гарантира хармония между практиката на ЕСПЧ и СЕС; ще засили върховенството на правото и правната сигурност; ще изпрати силен политически сигнал за ангажимент към човешките права в условията на геополитически кризи и др.

Заключение

Анализът на правото на зачитане на личния и семейния живот в контекста на съвременна Европа очертава не само еволюцията на тези правни явления, но и тяхната роля като динамичен ориентир в търсенето на баланс между лична автономия и легитимните обществени интереси. В обхвата на член 8 КЗПЧОС попадат широк кръг от лични, социални и семейни измерения, като практиката на ЕСПЧ последователно разширява концепцията за „личен живот“ и “семеен живот”.

Правото на личен и семеен живот, макар формулирано като единно, съдържа два самостоятелни аспекта със специфично съдържание и обхват. Изискването за „зачитане“ подчертава задължението на държавата да не нарушава и да гарантира упражняването им.

В този контекст, въпросът за присъединяването на ЕС към КЗПЧОС придобива особена важност. Отсъствието на външен механизъм за контрол продължава да бъде пречка пред осъществяването на ефективен контрол върху институциите на ЕС. Присъединяването към КЗПЧОС, предвидено в чл. 6, § 2 от Договора от Лисабон, цели да

---

https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/146/%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D0%B5%D1%81-%D0%BD%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD-2-%D0%BE%D1%82-%D0%B4%D0%B5%D1%81 (последно посетен на 11.07.2025 г.).

[65] Parliamentary Assembly, Resolution 2601 (2025), достъпно на https://pace.coe.int/en/files/34294/html (последно посетен на 11.07.2025 г.).

преодолее именно тази празнина, но се сблъсква с редица концептуални и институционални препятствия.

Изводите от настоящия доклад подчертават, че възприемането на единна и последователна система от гаранции – чрез реално присъединяване на ЕС към КЗПЧОС – остава ключова стъпка към постигането на по-висока степен на правна сигурност, легитимност и доверие в системата за защита на основните права на човека в съвременна Европа.

Използвани източници:

1. Съвет на Европа, Какво представляват правата на човека?, Наръчник за обучение по правата на човека за младежи, гл. 4, достъпно на: https://www.coe.int/bg/web/compass/what-are-human-rights- (последно посетен на 12.02.2025 г.)
2. Islam, M. T., A Brief Introduction to the Right to Privacy – An International Legal Perspective, GlobalLex, 2022, достъпно на: https://www.nyulawglobal.org/globalex/right_to_privacy_international_perspective.html#_edn51 (последно посетен на 20.02.2025 г.)
3. Харис, О'Бойл, Бейтс, У., Бъкли, Право на Европейската конвенция за правата на човека, Сиела, 2015 г.
4. Европейски съд по правата на човека, Ръководство по член 8 от Европейската конвенция за правата на човека, Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията, последна актуализация: 31.08.2020 - https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_bul (последно посетен на 21.02.2025 г.)
5. Connelly, A., M., Problems of interpretation of article 8 of the European Convention on Human Rights, The International and Comparative Law Quarterly, Vol. 35, No. 3 (Jul., 1986), page 569, - https://www.jstor.org/stable/759770?read-now=1&seq=3#page_scan_tab_contents (последно посетен на 26.02.2025 г.)
6. Case of Abdulaziz, Cabales and Balkandali v. the United Kingdom, no. 9214/80; 9473/81; 9474/81, ECHR, 1985 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57416 (последно посетен на 26.02.2025 г.)
7. Case "Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium" v. Belgium (MERITS), no. 1474/62; 1677/62; 1691/62; 1769/63; 1994/63; 2126/64, ECHR, 1968 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57525 (последно посетен на 22.03.2025 г.)
8. Case of marckx v. Belgium, no. 6833/74, ECHR, 1979 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57534 (последно посетен на 26.02.2025 г.)
9. Case of Halford v. the United Kingdom, no. 20605/92, ECHR, 1997 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58039 (последно посетен на 15.03.2025 г.)
10. Case of Rotaru v. Romania, no. 28341/95, ECHR, 2000 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58586 (последно посетен на 15.03.2025 г.)

11. Niemietz v. Germany, no. 13710/88, ECHR, 1992 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-57887 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
12. Roagna, I., Protecting the right to respect for private and family life under the European Convention on Human Rights, Council of Europe human rights handbooks, Council of Europe, Strasburg, 2012, p. 12, достъпно на: https://fln.dk/-/media/FLN/Publikationer-og-notater/Artikel-8-afg%C3%B8relser-fra-EMD/Opdatering-19062020/Protecting-the-right-to-respect.pdf (последно посетен на 13.02.2025 г.)
13. прев. Кънев, К., Право на зачитане на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията, Сиби, 2020, стр. 35
14. European court of human rights, Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence, Updated on 31 August 2024, p.31, достъпно на: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_8_eng-pdf (последно посетен на 17.02.2025 г.)
15. Матеева, Е., Защита на човешкото достойнство, чест и репутация в практиката на ЕСПЧ по член 8 ЕКПЧ относно правото на зачитане на личния живот, Годишник на Департамент "Право" на Нов български университет, 2022, достъпно на https://publishing-house.nbu.bg/bg/elektronni-izdaniq/periodika/godishnik-na-departament-pravo-2022 (последно посетен на 11.07.2025 г.)
16. X and Y v. The Netherlands, no. 8978/80, ECHR, 1985 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-57603 (последно посетен на 13.02.2025 г.)
17. Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60448 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
18. Bensaid v. the United Kingdom, no. 44599/98, ECHR, 2001 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-59206 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
19. Case of S. and Marper v. the United Kingdom, nos. 30562/04 and 30566/04, § 67, ECHR, 2008 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-90051 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
20. Case of Pfeifer v. Austria, no. 12556/03, ECHR, 2008 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-83294 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
21. Case of Z v. Finland, no. 22009/93, ECHR, 1997 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-58033 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
22. Case of Smirnova v. Russia, nos. 46133/99 and 48183/99, ECHR, 2003 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61262 (Последно посетен на 11.07.2025 г.)
23. Case of Affaire Petrina v. Romania, nos. 78060/01, ECHR, 2009 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-88963 (последно посетен на 11.07.2025 г.)
24. Case of Von Hannover v. Germany (№2), nos. 40660/08 and 60641/08, ECHR, 2012 - https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-109029 (последно посетен на 11.07.2025 г.)
25. Case of Mikulić v. Croatia, no. 53176/99, ECHR, 2002 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-60035 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
26. Case of Backlund v. Finland, no. 36498/05, ECHR, 2010 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-99784 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
27. Case of Haas v. Switzerland, no. 31322/07, ECHR, 2011 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-102940 (последно посетен на 17.02.2025 г.)
28. Case of Jäggi v. Switzerland, no. 58757/00, ECHR, 2006 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-76412 (последно посетен на 17.02.2025 г.)

29. Kilkelly, U., The right to respect for private and family life, Human rights handbooks, № 1 - https://rm.coe.int/168007ff47 (последно посетен на 26.02.2025 г.)
30. Бъркли, К., Камбер, К., Маккормик, П., Европейската конвенция за правата на човека. Принципи и право, Съвет на Европа
31. Case of Van Der Heijden v. the Netherlands, no. 42857/05, ECHR, 2012 - https://hudoc.echr.coe.int/bul?i=001-110188 (последно достъпен на 27.02.2025 г.)
32. Рейни, Б., Маккормик, П., Оуви, К., Джейкъбс, Уайт и Оуви, Европейската конвенция за правата на човека, осмо издание, Сиела
33. Case of Schalk and Kopf v. Austria, no. 30141/04, ECHR, 2010 - https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99605 (последно достъпен на 27.02.2025 г.)
34. Комитет на ООН по правата на детето, Общ коментар № 14 (2013): Най-добрия интерес на детето – първостепенно съображение, достъпно на: https://www.unicef.org/bulgaria/sites/unicef.org.bulgaria/files/2018-09/GC_14_BG.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)
35. Агенция на Европейския съюз за основните права, Съвет на Европа, Европейски съд по правата на човека, „Наръчник по европейско право в областта на правата на детето“, 2015 г., достъпно на: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2015-handbook-european-law-rights-of-the-child_bg.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)
36. Tobin, J., Field, S.M., „Article 16: The Right to Protection of Privacy, Family, Home, Correspondence, Honour, and Reputation“, в The United Nations Convention on the Rights of the Child: A Commentary, Oxford University Press, 2019, достъпно на:https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Privacy/SR_Privacy/privacy-child/Other-Stakeholders/15-Tobin-J-and-Field-SM-Article-16.pdf (последно посетен на 14.03.2025 г.)
37. Case of Digital rights Ireland LTD v. Minister for communications, Marine and Natural resources and others, Joined Cases C-293/12 and C-594/12, § 37-39, 2014 – https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf;jsessionid=9FBDF8C1997ADAF61F903ACF8321208D?text=&docid=150642&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10791091 (последно посетен на 14.03.2025 г.)
38. Case of Google Spain SL and Google INC. v. Agencia Española de protección de datoS (AEPD) and Mario Costeja González, Case C-131/12, 2014 - https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&pageIndex=0&doclang=BG&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=9004540 (последно посетен на 14.03.2025 г.)
39. Case of Parliament v. Council, 2006 - https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=55770&pageIndex=0&doclang=EN&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=10802784 (последно посетен на 14.03.2025 г.)
40. Становище 2/94 от 28 март 1996 г., достъпно на https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A61994CV0002&qid=1752238633188 (последно посетен на 11.07.2025 г.)
41. Становище 2/13 от 18 декември 2014 г., достъпно на https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=160882&doclang=BG (последно посетен на 11.07.2025 г.)

42. Попова, Ж., Корнезов, А., Присъединяването на ЕС към ЕКПЧ - между трезвия правен анализ и популизма, Европейски правен преглед, 05 март 2015 г., достъпно на https://evropeiskipravenpregled.eu/%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D1%8A%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D1%8F%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%BE-%D0%BD%D0%B0-%D0%B5%D1%81-%D0%BA%D1%8A%D0%BC-%D0%B5%D0%BA%D0%BF%D1%87-%D0%BC%D0%B5%D0%B6/ (последно посетен на 11.07.2025 г.)
43. Skreikes, M., Ermini, A., Защитата в ЕС на ценностите по член 2 от ДЕС, Информационни фишове за Европейския съюз, април 2025 г., достъпно на https://www.europarl.europa.eu/factsheets/bg/sheet/146/%D0%B7%D0%B0%D1%89%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D0%B5%D1%81-%D0%BD%D0%B0-%D1%86%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D0%BF%D0%BE-%D1%87%D0%BB%D0%B5%D0%BD-2-%D0%BE%D1%82-%D0%B4%D0%B5%D1%81 (последно посетен на 11.07.2025 г.)
44. Parliamentary Assembly, Resolution 2601 (2025), достъпно на https://pace.coe.int/en/files/34294/html (последно посетен на 11.07.2025 г.)
45. Павлова, М., Гражданско право обща част, Второ преработено и допълнено издание, Софи-Р, 2002 г.
46. Case of Omega Spielhallen- und Automatenaufstellungs-GmbH v. Oberbürgermeisterin der Bundesstadt Bonn, Case C-36/02, 2004 - https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-36/02 (последно посетен на 11.07.2025 г.)

INTERNATIONAL LEGAL ASPECTS OF THE FETUS AND ABORTION

Vilma Musta, PhD Student, Department of International Law and International Relations, Faculty of Law and History, South-West University "Neofit Rilski" – Blagoevgrad, E-mail: vilma-musta@hotmail.com

Abstract: *This study explores the international legal aspects of fetal protection and the regulation of abortion, analyzing the balance between women's reproductive rights and the legal recognition of the fetus. The methodology employed is qualitative, including semi-structured interviews with health professionals, legal experts, and social workers, combined with an examination of international conventions and national legislation. The findings reveal the lack of a global consensus on the legal status of the fetus, leading to significant differences in abortion regulations across countries. As Toma (2021)[1] emphasizes, "the legal and ethical status of the fetus remains a topic of discussion in international human rights law". The study concludes with recommendations for harmonizing Albanian legislation with international standards and promoting informed decisions that respect both the autonomy of the mother and the potential life of the fetus.*
Keywords: *abortion, fetus, international rights, medical ethics, Albanian legislation.*

МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИ АСПЕКТИ НА ПЛОДА И АБОРТА

Докторант Вилма Муста, Катедра „Международно право и международни отношения", Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски" - Благоевград, имейл: vilma-musta@hotmail.com

Резюме: *Настоящата статия изследва международноправните аспекти на защитата на плода и регулирането на абортите, като анализира баланса между репродуктивните права на жените и правното признаване на плода. Използваната методология е качествена, включваща полуструктурирани интервюта със здравни специалисти, правни експерти и социални работници, съчетани с преглед на международни конвенции и национално законодателство. Резултатите показват липсата на глобален консенсус относно правния статус на плода, което води до значителни различия в регулациите за абортите в различните държави. Както подчертава Тома (2021), „правният и етичният статус на плода остава тема на дискусия в международното право в областта на правата на човека". Изследването завършва с препоръки за хармонизиране на албанското законодателство с международните стандарти и насърчаване на информирани решения, които зачитат както автономията на майката, така и потенциала за живот на плода.*
Ключови думи: *аборт, плод, международно право, медицинска етика, албанско законодателство.*

1. Introduction

[1] Toma, L. (2021). *E drejta për jetën dhe dilemat etike të abortit në të drejtën ndërkombëtare*. Revista Juridike Shqiptare, 12(2), 45–60.

The issue of abortion is one of the most sensitive and debated topics in contemporary international law, as it involves the intersection of two fundamental rights: the right to life and the right to bodily autonomy. The key question that arises is: when does human life begin, and does the fetus have legal status as a person? In the philosophy of law and bioethics, this question has received different answers throughout history. In canonical and religious traditions, life is considered to begin at the moment of conception, making abortion morally unacceptable. Meanwhile, in liberal and secular thought, the life of the individual gains legal protection after birth, and the fetus is considered part of the woman's body up until a certain stage of development. On the international level, the lack of a unified definition of the term "person" has created significant discrepancies among national legislations.[2]

The main human rights documents – such as the Universal Declaration of Human Rights (1948) and the European Convention on Human Rights (1950)[3] – affirm the right to life, but they do not specify whether this right applies to the fetus as well. In practice, this has led some developed countries to allow abortion as a fundamental right of women (such as France, the Netherlands, Sweden)[4], while other countries with a conservative orientation (such as Poland or Malta) restrict or almost completely prohibit it. In this context, Albania finds itself at an intermediate stage. With Law No. 8045, dated 7.12.1995, "On the Termination of Pregnancy"[5], the Albanian legislator recognizes the right of women to make decisions about their own bodies until the 12th week of pregnancy, considering abortion as an issue of reproductive health. However, in Albanian society, there is still a lack of widespread ethical and legal debate regarding the status of the fetus, the influence of religion, and the social implications associated with this decision[6].

In Albania, the issue of abortion has taken on various social and legal dimensions, reflecting not only the woman's right to make decisions about her own body but also the challenges associated with cultural and social practices. One of the most concerning phenomena is gender-based selective abortion, where some families perform pregnancy terminations with the aim of

---

[2] Cook, R. J., & Dickens, B. M. (2000). *Human rights dynamics of abortion law reform*. *Human Rights Quarterly, 22*(1), 1–59. https://doi.org/10.1353/hrq.2000.0011.

[3] Council of Europe. (1950). *European Convention on Human Rights*. Strasbourg: Council of Europe.

[4] Guttmacher Institute. (2022). *Abortion in Europe: Key findings*. https://www.guttmacher.org/fact-sheet/abortion-europe.

[5] Law No. 8045, dated 07.12.1995, "On the Termination of Pregnancy". *Official Gazette, Republic of Albania*.

[6] Sulmasy, D. P., & Snyder, L. (2006). Ethics and the beginning of life. In E. J. Emanuel et al. (Eds.), *The Oxford textbook of clinical research ethics* (pp. 151–161). Oxford University Press.

having a child of the desired gender, usually a boy. This phenomenon has led to a disproportion between the number of male and female births, causing significant social and demographic implications. In this context, abortion is not viewed solely as a health or legal issue, but also as a reflection of the impact of culture and gender stereotypes on family decision-making. From a legal perspective, Albania allows abortion up to the 12th week for general health reasons, but sex-selective abortion is prohibited. However, the enforcement of this limitation appears to be difficult, and the practice of selective abortion continues to occur in some cases, often without being documented. According to data from international organizations, around 21,000 girls have been "missing" due to sex-selective abortion in the last decade in Albania. A small survey shows that 47% of respondents were aware of cases of sex-selective abortion in their families or among their relatives. Reproductive behavior studies also show that families without sons often continue to have children until a son is born, highlighting the strong impact of gender preference on decision-making regarding the number and gender of children. International organizations such as the United Nations Population Fund (UNFPA) and the Council of Europe have expressed concern and have launched awareness campaigns on this issue in Albania, aiming to increase gender equality and reduce sex-selective abortion. The analysis of this phenomenon is important not only to understand its demographic consequences but also to explore the impact of cultural practices and gender stereotypes on reproductive rights and family decision-making.

This study aims to analyze the international legal aspects of fetal protection and abortion regulation through a comparative analysis of different legislations and interviews with professionals in the field.

The goal is to understand how the right to life, as applied to the fetus, varies according to cultural and legal contexts, and how a balanced approach can be developed that simultaneously respects the dignity of the mother and the potential for life of the fetus.

2. Research Methodology

This study was developed by combining the qualitative method of legal analysis and the empirical method through interviews.

2.1 Type of Study

The study is descriptive and analytical, aiming to compare the international and national legal framework regarding the status of the fetus and the limits of the legality of abortion.

2.2 Data Sources

- International legal instruments: ECHR, UDHR, Convention on the Rights of the Child, Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women (CEDAW).
- National legislation of several European countries and the USA.
- Albanian law on the termination of pregnancy and relevant sub-legislative acts.
- Academic literature, bioethical articles, and WHO reports.

2.3 Sampling and Data Collection

Purposive sampling was used. Ten semi-structured interviews were conducted with professionals selected to represent three main fields:

- 4 obstetricians-gynecologists from public and private healthcare centers,
- 3 lawyers specializing in medical law,
- 3 social workers with experience in counseling pregnant women.

The interviews aimed to gather perceptions on the legal status of the fetus, women's rights, and the ethical challenges arising in professional practice. The data were analyzed through thematic analysis, identifying recurring trends and ideas.

3. Study Findings

3.1 Legal Status of the Fetus in International Law

In international law, there is no universal definition of the beginning of life. The European Court of Human Rights, in the case of *Vo v. France* (2004), stated that "it is not possible to determine the moment when life begins" and that states enjoy "a margin of appreciation" to determine this in accordance with their national traditions.

3.2 Comparative Legal Approaches

- In France and the Netherlands, abortion is permitted as part of the right to bodily autonomy, with time limitations and health guarantees.
- In Poland and some other countries with strong religious influence, abortion is almost completely banned.
- In the United States, following the *Dobbs v. Jackson Women's Health Organization* decision (2022), each state has the right to define the limits of the legality of abortion, leading to legal and social polarization.

- **3.3 The Albanian Legal Framework**

Albania has one of the most liberal legal frameworks in the region. However, the lack of counseling services and sexual education often makes abortion a last resort for many women. The interviewed lawyers emphasized that Albanian law is in line with international standards but requires improvement in practical implementation.

- **3.4 Ethical and Social Dimensions**

Social workers and doctors highlighted the need for a humane and sensitive approach towards women facing the decision of abortion. The fetus is viewed as a potential subject of the right to life, but it is also emphasized that the autonomy and dignity of the mother should be at the center of every decision-making process.

Some Responses from the Interviewed Professionals:

1. Doctors (Obstetricians-Gynecologists)
• **Doctor A:**

"From a medical perspective, the fetus has the potential for life, but the health and safety of the woman remain the priority. Albanian law acknowledges this and limits abortion up to the 12th week, which for us is a clear guideline for clinical practice."
• **Doctor B:** "Often, abortion is an emotionally difficult decision. As doctors, we must ensure full information and counseling, respecting the autonomy of the patient and legal norms."
• **Doctor C:** "There are many ethical debates about the status of the fetus. In practice, we follow the law and international recommendations, trying not to interfere with the woman's decision except in cases where her life is at risk."

2. Lawyers
• **Lawyer A:** "There is no international consensus on the legal status of the fetus. Albanian legislation aligns with international conventions, but there is a need for greater clarity in defining the rights of the fetus and the woman."
• **Lawyer B:** "The main issue is the balance between the right to life and bodily autonomy. International courts have left room for national interpretation, which is why states have different approaches."
• **Lawyer C:** "Albanian law allows pregnancy termination up to the 12th week. This limitation is based on medical standards and does not conflict significantly with international law."

3. Social Workers
• **Social Worker A:** "Many women lack full information about abortion options and legal assistance. Our role is to provide emotional support and counseling."
• **Social Worker B:** "Abortion is not just a medical issue but also a social one. We face challenges when a woman faces pressure from her family or community, and we need to intervene carefully."

• **Social Worker C:** "It's important that every decision is informed and voluntary. We try to provide information about all options and the legal and health consequences."

Professional group	**Question/ Topic**	**Key answers from the interviews**
Doctors (Obstetricians-Gynecologists)	Fetal status and the right to abortion	- "The fetus has the potential for life, but the woman's health remains the priority." (Doctor A) – "We must provide information and counseling, respecting the patient's autonomy." (Doctor B) – "We follow the law and international recommendations, intervention is only in cases of danger to the woman's life." (Doctor C) "Fetusi ka potencial për jetë, por shëndeti i gruas mbetet prioritet." (Mjekja A) – "Ne duhet të sigurojmë informim dhe këshillim, duke respektuar autonominë e pacientes." (Mjeku B) – "Ndjekim ligjin dhe rekomandimet ndërkombëtare, ndërhyrja është vetëm në raste rreziku për jetën e gruas." (Mjekja C)
Doctors (Obstetricians-Gynecologists)	Legal limits on abortion	- "Albanian law allows abortion up to the 12th week, which is a guideline for clinical practice." (Doctor A)
Lawyers	Legal status of the fetus	- "There is no international consensus on the legal status of the fetus." (Lawyer A) – "The main issue is the balance between the right to life and bodily autonomy." (Lawyer B) – "Albanian law is in line with international standards." (Lawyer C)
Lawyers	Legal status of the fetus	- "Nuk ka konsensus ndërkombëtar mbi statusin juridik të fetusit." (Juristi A) – "Çështja kryesore është

		balanca midis të drejtës për jetën dhe autonomisë trupore." (Juristja B) – "Ligji shqiptar është në përputhje me standardet ndërkombëtare." (Juristi C)
Lawyers	Albanian law and international standards	- "There is no international consensus on the legal status of the fetus." (Lawyer A) – "The main issue is the balance between the right to life and bodily autonomy." (Lawyer B) – "Albanian law is in line with international standards." (Lawyer C)
Social workers	Emotional support and information for women	- "Many women do not have complete information about abortion options and legal assistance." (Employee A) – "Our role is to provide emotional support and informed counseling." (Employee B)
Social workers	Social pressure and ethics	- "Abortion is not only a medical issue, but also a social one." (Employee B) – "It is important that every decision is made informed and voluntary." (Employee C)

Table 1: Summary of Interviews with Doctors, Lawyers, and Social Workers on Abortion and Ethical Issues

4. Conclusions

- International law does not offer a unique standard for the legal status of the fetus.
- National legislations vary significantly due to cultural, religious, and political factors.
- Albania adopts a liberal legal approach, but a deeper ethical and professional debate is needed.
- The balance between the right to life and the right to bodily autonomy remains the core of contemporary legal discussions.

5. Recommendations

1. Review of Albanian law to align it with EU standards and international conventions on reproductive rights.

2. Creation of a national ethical framework for issues related to abortion and fetal protection.

3. Strengthening sexual education and family planning programs.

4. Provision of psychosocial counseling services for pregnant women.

5. Encouragement of interdisciplinary public debate on the ethics of abortion and the role of the state in protecting life.

References

1. Toma, L. (2021). The right to life and the ethical dilemmas of abortion in international law. Albanian Legal Review, 12(2), 45–60.
2. Cook, R. J., & Dickens, B. M. (2000). Human rights dynamics of abortion law reform. Human Rights Quarterly, 22(1), 1–59. https://doi.org/10.1353/hrq.2000.0011. Council of Europe. (1950). European Convention on Human Rights. Strasbourg: Council of Europe.
3. Council of Europe. (1950). European Convention on Human Rights. https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.
4. Guttmacher Institute. (2022). Abortion in Europe: Key findings. https://www.guttmacher.org/fact-sheet/abortion-europe.
5. Law No. 8045, dated 07.12.1995, "On the Termination of Pregnancy." Official Gazette, Republic of Albania.
6. Sulmasy, D. P., & Snyder, L. (2006). Ethics and the beginning of life. In E. J. Emanuel et al. (Eds.), The Oxford textbook of clinical research ethics (pp. 151–161). Oxford University Press.

ПОНЯТИЕТО ГРАЖДАНСТВО В НАЦИОНАЛНОТО И МЕЖДУНАРОДНОТО ПРАВО

Докторант Явор Симов, Катедра „Международно право и международни отношения“, Правно-исторически факултет, Югозападен университет „Неофит Рилски“ - Благоевград

Резюме: *Статията разглежда понятието гражданство като правна и политическа връзка между индивида и държавата, определяща неговите права, задължения и идентичност. Подчертава се ролята и значението на съдебната практика на ЕСПЧ и СЕС. Авторът изтъква нарастващата интернационализация на гражданството и напрежението между националния суверенитет и международните стандарти за защита на правата на човека.*
Ключови думи: *гражданство на ЕС, права на човека, ЕСПЧ, СЕС.*

THE CONCEPT OF CITIZENSHIP IN NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Yavor Simov, PhD Student, Department of International Law and International Relations, Faculty of Law and History, South-West University “Neofit Rilski” – Blagoevgrad

Abstract: *The article explores citizenship as a legal and political bond between an individual and a state, defining rights, obligations, and social identity. The text highlights the importance and role of ECtHR and CJEU case law. It emphasizes the growing internationalization of citizenship and the tension between state sovereignty and international human rights standards.*
Keywords: *EU citizenship, human rights, ECtHR, CJEU.*

В националното право гражданството е правният институт, чрез който лицето придобива правна и политическа принадлежност към конкретна държава. Тази принадлежност не само дава права, като избирателни права, право на сдружаване, участие в политически партии, право на социална защита, право на собственост, но и налага задължения, като спазване на законодателството, плащане на данъци и военна служба. Гражданството е основа за упражняване на пълноправно участие в политическия живот и определя мястото на индивида в националната общност. Националните законодателства по света демонстрират разнообразие в дефинициите и процедурите за придобиване, загуба, освобождаване и възстановяване на гражданство. В теорията като основни придобивни способи на гражданството са:

- Право на земята (*jus soli*) — придобиване на гражданство по месторождение на територията на държавата;
- Право на кръвта (*jus sanguinis*) — придобиване на гражданство по произход.

В България гражданството се урежда от Закона за българското гражданство, който е синтезиран с международните стандарти, но запазва основна роля на *jus sanguinis* (чл. 8 и 9, ЗБГ[1]). Разбира се, приложим е *jus soli* по отношение на „всяко лице, родено на територията на Република България, ако не придобива друго гражданство по произход“ , а също и по отношение на „дете, намерено на тази територия, чиито родители са неизвестни“[2]. Интересен е фактът, че при националното законодателство често се срещат специални процедури за натурализация, възстановяване на гражданство, както и мерки срещу безгражданството. Съгласно българската правна наука, гражданството представлява „юридическа връзка между индивида и държавата, която го обвързва с правата и задълженията, произтичащи от конституционния и законов ред“[3]. Тази дефиниция е широко приемана и в международен план, като подчертава корелационния характер на връзката — права и задължения. Друг възможен придобивен способ е по натурализация, която обикновено в повечето държави е свързана с изпълнението на определени условия от индивида.

От друга страна, националното гражданство е условие за упражняване на политически права, но също така е свързано и с националната идентичност, култура и социална принадлежност. Затова в националното право се отчита и социално-културният контекст, който играе важна роля при формирането и интерпретирането на гражданството като институт. В някои държави, например Франция, както е описано в упоменатия проект за лишаване от гражданство на лица, представляващи „фундаментална заплаха за нацията“, гражданството може да бъде отнето — практика, която повдига множество етични и правни въпроси. В този смисъл гражданството се дефинира като правен и политически статус, чрез който държавата признава индивида като свой член с определени права и задължения[4].

Съгласно класическата теория на гражданството, то предполага:

---

[1]Чл. 8, ЗБГ гласи: „Български гражданин по произход е всеки, на когото поне единият родител е български гражданин“. В съответствие с чл. 9 Български гражданин по произход е и всяко лице, което е припознато от български гражданин или чийто произход от български гражданин е установен със съдебно решение.

[2] Чл.10 и 11 от ЗБГ.

[3] Семов, А. Особености и правна уредба на правния режим на основните права в ЕС. Правата на човека в Учредителните договори и Хартата на основните права на ЕС (ХОПЕС).Предистория на ангажирането на ЕО/ЕС с основните права и в частност с ЕКПЧ – логика на практиката на Съда на ЕО/ЕС. Решения на Германския КС *Solange I* и *II*. Решения на СЕО по делата *Stauder, Nold, Internationale Handelgeselschaft, Rutili, Hauer, Wachauf* и *ERT. Модул I, Лекции* 2022.

[4] Чанкова, Д. „Правата на човека и тяхната защита (Сборник). С., ИК Фенея, 2001, с.41.

- Правна принадлежност, която дава на индивида права като защита от държавата, правото на участие в политическия процес, достъп до социални услуги и др.
- Политическа принадлежност, която включва участие в управлението и обществените дела на държавата.
- Социална и културна идентичност, често свързана с принадлежност към определена национална общност[5].

В контекста на международното право, гражданството се разглежда не само като вътрешнодържавен въпрос, а и като елемент, който може да бъде повлиян от международни стандарти и договори. Концепцията за гражданство се развива непрекъснато и е подложена на постоянни влияния както от националното, така и от международното право. Тя се явява не само като формален правен статус, но и като инструмент за регулиране на идентичността, принадлежността и отношенията между индивида и държавата. Все по-ясно се откроява взаимозависимостта между националното гражданство и международните стандарти, които регулират неговото придобиване, загуба и защита.

Проф. д-р Жасмин Попова подчертава, че националното гражданство в съвременните правни системи се разглежда през призмата на принципа на държавния суверенитет, но все по-често неговото приложение и ограничения са обусловени от международни конвенции и договори[6]. Тя отбелязва, че „националното право на гражданство вече не може да бъде разглеждано изолирано, без да се вземат предвид международните стандарти, които изискват гаранции срещу произволни лишавания от гражданство и безгражданство“[7].

От друга страна, проф. д.ю.н. Атанас Семов набляга на „интернационализацията на гражданството“, като подчертава, че „гражданството вече не е само национален въпрос, а елемент от по-широка европейска и глобална идентичност, което налага нови подходи при регулацията му“[8].

---

[5] Мулешкова И. *Юридически анализ на развитието на международната закрила на правата на човека*, ИК на УНСС, 2020, с. 47-48.
[6] Попова, Ж. Право на ЕС, трето основно преработено и допълнено издание, София, Сиела норма АД, 2015, с.167.
[7] Пак там.
[8] Семов, А. Особености и правна уредба на правния режим на основните права в ЕС. Правата на човека в Учредителните договори и Хартата на основните права на ЕС (ХОПЕС).Предистория на ангажирането на ЕО/ЕС с основните права и в частност с ЕКПЧ – логика на практиката на Съда на ЕО/ЕС. Решения на Германския КС *Solange I* и *II*. Решения на СЕО по делата *Stauder, Nold, Internationale Handelgeselschaft, Rutili, Hauer, Wachauf* и *ERT. Модул I, Лекции* 2022.

Проф. д.н. Вяра Гюрова представя подробен анализ на решенията на Европейския съд по правата на човека, като посочва ключови казуси, в които съдът е конституирал прецеденти за защита на гражданите срещу безпричинно лишаване от гражданство. Доц. д-р Зорница Йорданова изследва националните практики на няколко държави от ЕС и подчертава, че „макар законодателствата да изглеждат хармонизирани, на практика има значителни различия в прилагането, което води до неравнопоставеност“[9]. Тя също така акцентира на необходимостта от „повишена координация и обмен на добри практики между държавите-членки“.

В анализа на Анелия Бурчина и доц. д-р Евелина Стайкова върху някои директиви на ЕС подчертава, че „създаването на гражданството на ЕС носи ново качество в разбирането на правата, но едновременно поставя предизвикателства за националните системи“[10]. Те обръщат внимание на практическите аспекти, като например издаването на лични документи и достъпа до социални права, които често остават в зоната на националния контрол, което понякога води до противоречия.

Проф. д-р Мариана Карагьозова-Финкова акцентира, че националното гражданство обикновено се основава на два основни принципа: *jus sanguinis* (правото на кръвта) и *jus soli* (правото на земята). Тя подчертава, че тези принципи създават различни правни режими и влияят върху политиките за интеграция на имигрантите. Например, в България преобладава принципът на *jus sanguinis*, който налага гражданство на базата на произхода, докато страни като Франция прилагат смесен подход, позволяващ по-широко придобиване на гражданство чрез раждане на територията (*jus soli*)[11]. В националната юриспруденция също така съществуват различия в процедурите за натурализация, което отразява и политическите и социални особености на държавата. Анализът на изследователката Зорница Йорданова показва, че някои държави – членки на ЕС, като Германия, имат строги изисквания за доказване на интеграция, владеене на езика и продължителност на пребиваването, докато други, като Португалия, предлагат по-либерални условия за

[9] Йорданова, З. “Гражданите като изискване за избираемост в конституциите на Република България и на държавите в Европейския съюз“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, 2019.

[10] Бурчина, А. „Европейското гражданство – ангажимент или привилегия.“ *Law Journal* (Нов български университет), № 3, 2011., Е. Стайкова, „*Миграцията и новите граници на гражданството: България в съвременния европейски контекст“*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” по специалност “Политология”, Нов български университет, 2013.

[11] Карагьозова-Финкова, М. “Гражданството на Европейския съюз“, В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, 2006, с.68.

придобиване на гражданство. Това създава „разнообразие в практиките и неравнопоставеност сред гражданите на ЕС, особено в контекста на свободното движение и права“[12].

Доц. д-р Евелина Стайкова и Анелия Бурчина допълват, че националните законодателства в някои случаи съдържат и ограничения, които могат да доведат до лишаване от гражданство, като това често става повод за съдебни спорове и намеса на европейските институции. Те посочват пример със законодателството на Унгария, където през първото десетилетие на XXI век са въведени регламенти, позволяващи отнемане на гражданство при „заплаха за националната сигурност“ — практика, критикувана от редица европейски правозащитни организации[13].

Гражданството в сравнителноправен контекст: България, Германия и Франция

България

Българското законодателство, както вече бе споменато, е базирано на принципа на произхода (*jus sanguinis*), което означава, че условие за придобиване на гражданството е поне единият родител да е български гражданин. Този подход потенциално създава трудности за лицата, родени на територията на България, особено в случаи на миграция или бежанци. В България, придобиването на гражданство се регулира преимуществено от Закона за българското гражданство, но според някои изследователи се констатират случаи, когато процедурите са сложни и продължителни, особено за малцинствени групи и лица със специален правен статус[14].

Германия

[12] Йорданова, З. “Гражданите като изискване за избираемост в конституциите на Република България и на държавите в европейския съюз“ , Русенски университет „Ангел Кънчев“ 2019.

[13] Бурчина, А. „Европейското гражданство – ангажимент или привилегия.“ *Law Journal* (Нов български университет), № 3, 2011., Е. Стайкова, „*Миграцията и новите граници на гражданството: България в съвременния европейски контекст“*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” по специалност “Политология”, Нов български университет, 2013.

[14] Стайкова, Е. „*Миграцията и новите граници на гражданството: България в съвременния европейски контекст“*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” по специалност “Политология”, Нов български университет, 2013.

Германия съчетава *jus sanguinis* с елементи на *jus soli* (правото на месторождението), като позволява придобиване на гражданство при определени условия, например при раждане в Германия на деца от родители – чужди граждани, които са живели продължително време там. Този модел е по-либерален и насочен към намаляване на безгражданството.

Франция

Френската система традиционно акцентира на jus soli, което осигурява гражданство на лица, родени на френска територия. Този подход се основава на концепцията за гражданство като принадлежност към политическата общност, а не само етническа принадлежност, като се насърчава интеграцията.

Изследванията на проф. д-р Жасмин Попова показват, че съвременните тенденции в международното право вървят към разширяване на защитата на гражданството и намаляване на безгражданството чрез усилено сътрудничество между държавите и международните организации. Тя цитира примерите на ООН и Международната организация за миграция като водещи в насърчаването на глобални политики за гражданство[15].

Гражданството - сравнителен анализ между държавите от ЕС, Турция, Сърбия и Великобритания

Както бе изтъкнато, в рамките на Европейския съюз, понятието „гражданство на ЕС“ възниква като допълнение към националното гражданство, носейки нови измерения на правата и свободите на индивида. Въпреки това, държавите членки продължават да запазват националния суверенитет по отношение на регулиране на гражданството, като законодателствата и практиките варират значително. Интересен е фактът, че Турция и Сърбия, като страни – кандидатки за членство в ЕС, имат свои специфики в областта на гражданството, отразяващи както национални традиции, така и международни изисквания.

[15] Попова, Ж. „Право на ЕС“, трето основно преработено и допълнено издание, Сиела норма АД, София 2015, с.157.

Великобритания, от друга страна, с нейното напускане на ЕС, демонстрира особени трансформации в статута на гражданството.

Европейски съюз

Създаването на гражданството на ЕС с Договора от Маастрихт въвежда нова юридическа категория, която не отменя, а допълва националното гражданство. Основната рамка е заложена в член 20 от Договора за функциониране на Европейския съюз (ДФЕС), според който „всяко лице, което има гражданство на държава членка, е гражданин на Съюза“. По тази начин се установява субсидиарно гражданство, при което правата на гражданите се разпростират отвъд националните граници. Въпреки това, националното гражданство остава първостепенно по отношение на определяне на легалния статус на индивида. Законодателствата на държавите членки се различават по отношение на придобиване, загуба и възстановяване на гражданство, както и по отношение на правата, които се свързват с него. В този контекст Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) и Съдът на Европейския съюз (СЕС) играят ключова роля в хармонизирането и развитието на принципите на гражданството. Пример за динамиката между национално и европейско право е делото *Rottmann v. Bayern* (2010)[16], при което СЕС постановява, че държавите членки трябва да упражняват своя суверенитет по отношение на гражданството в съответствие с принципите на пропорционалност и защита на основните права. Този прецедент подчертава, че прекомерното или произволно лишаване от гражданство може да бъде обект на европейски контрол. Гражданството на ЕС е уникален хибриден институт, който съчетава национална принадлежност с европейска идентичност, но изисква доизграждане на по-цялостна правна рамка, която да предотврати правна несигурност и неравенство между гражданите. Проф. д-р Жасмин Попова акцентира върху сложността на регулиране на гражданството при наличие на миграционни потоци, където националните интереси често влизат в противоречие с европейските стандарти за защита на правата на човека[17].

Турция

[16] Дело C-135/08, Решение от 2 март 2010 г. ECLI:EU:C:2010:104.
[17] Попова, Ж. „Гражданство на Европейския съюз“, УИ „Климент Охридски“ 2006, с.143.

Въпреки че Турция не е член на ЕС, тя е дългогодишен партньор и кандидатка за членство, което налага съобразяване на националното ѝ гражданско законодателство с европейските стандарти. Турският закон за гражданството е комплексен и се основава както на принципа на кръвната връзка (*jus sanguinis*), така и на елементи от принципа на територията (*jus soli*) за определени случаи.

Една от особеностите в турското законодателство е акцентът върху двойното гражданство, което се толерира и се регулира със специални разпоредби. В същото време правният режим за изгубване и възстановяване на гражданство е стриктен и контролиращ, което в някои случаи поражда критики от международни организации. Турската практика често се сблъсква с проблеми по отношение на правата на мигранти и бежанци, особено що се касае до техния граждански статус. Турция е подписала редица международни договори, свързани с правата на човека и гражданството, като Конвенцията за намаляване на случаите на лица без гражданство от 1961 г., но прилагането на тези норми понякога е непълно и подлежи на развитие. Критичен анализ от доц. д-р Зорница Йорданова посочват, че липсата на цялостна стратегия за интеграция и защита на правата на лицата без гражданство води до значителни правни и социални пропуски[18].

Сърбия

След разпадането на Югославия, Сърбия се изправя пред предизвикателства в сферата на гражданството, свързани с необходимостта от ново национално законодателство и хармонизация с международните стандарти. Законовата рамка за гражданството е регламентирана с настоящия Закон за гражданството, който регламентира условията за придобиване и загуба на гражданство, включително и за лицата с множество гражданства. Сърбия е страна по Конвенцията за намаляване на случаите на лица без гражданство, като законодателството и практиката ѝ са ориентирани към минимизиране на безгражданственото състояние, особено сред бежанците и вътрешно разселените лица след конфликтите през 90-те години на XX век. Въпреки това, реалното изпълнение среща трудности, които често се отразяват в съдебната практика и административните процедури. Директива 2003/109/ЕО относно статута на дългосрочно пребиваващите чужденци оказва

[18] Йорданова, З. „Гражданите като изискване за избираемост в конституциите на Република България и на държавите в Европейския съюз“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, 2019.

влияние и върху националното законодателство на Сърбия, като се наблюдава постепенна хармонизация и адаптиране на законовите норми.

Великобритания

Великобритания е специфичен случай поради излизането си от ЕС (Брекзит). Понятието за гражданство в британски контекст се разглежда предимно през призмата на националното право, като правата на британските граждани в ЕС вече са значително ограничени поради оттеглянето от Съюза. Националното законодателство за гражданство, включително British Nationality Act 1981 (Закон за британската националност, 1981) и последващи изменения, създава рамка за регулиране на статута на гражданите, включително и на лицата с двойно гражданство. Специално внимание е обърнато на статуса на гражданите на ЕС, пребиваващи във Великобритания.

За сравнение, Съединените щати и Канада традиционно прилагат преобладаващо *jus soli*, като лицата, родени на тяхна територия, автоматично придобиват гражданство, без оглед на гражданството на родителите си. Тази разлика в подхода към гражданството води до значителни различия в националната политика по отношение на имиграцията и интеграцията на мигранти.

Брекзит променя динамиката на гражданството, като ограничава достъпа до определени права на гражданите на ЕС във Великобритания, но същевременно налага реформи и в националното законодателство за по-строг контрол върху имиграцията и правата на чужденците. Съдебната практика също играе роля в дефинирането на гражданския статус, като се отбелязват важни дела, свързани с правата на гражданите на ЕС и условията за придобиване на британско гражданство. Както бе посочено, в литературата, особено в трудовете на изследователя Патрис Каниве, гражданството се разглежда като комплексна социална практика, включваща политическа принадлежност, правна регулация и социална идентичност. Той твърди, че „гражданството се трансформира под въздействието на глобализацията, миграционните процеси и интеграционните механизми, което изисква нови концепции за неговото разбиране“[19]. Проф. д-р Жасмин Попова подчертава, че в контекста на Европейския съюз, гражданството вече е

[19] Каниве, Патрис. Европейското гражданство. - Прев. [от фр.] Мая Минчева. - В: Алтера Академика, 2008, № 2, с. 77-90. - ISSN 1313-034X.

„многоаспектен конструкт, който изисква балансиране на националния суверенитет и европейските стандарти за правата на човека“[20]. Този въпрос става особено актуален в контекста на глобализацията и нарастващия брой на лицата с двойно или множество гражданства. Докато някои държави, като Франция и Испания, позволяват двойно гражданство, други, като Япония и Китай, изискват от гражданите да се освободят от предишното си гражданство при придобиване на ново.

Международноправна уредба на гражданството

Още в Международния пакт за граждански и политически права от 1966 г., приет в рамките на ООН, се подчертава правото на всеки човек да има гражданство и забраната за произволно лишаване от него. Първите международни актове, които започват да регулират гражданството, са били насочени към конкретни социални и правни проблеми. Както вече бе посочено, един от ранните инструменти е Конвенцията за гражданството на омъжената жена от 1957 г., приета в рамките на ООН, която има за цел да премахне дискриминацията на жените, които губят гражданството си при встъпване в брак или поради други причини. Тази конвенция налага принципа, че гражданството не може да бъде загубено или променено автоматично вследствие на брак и насърчава националните законодателства да прилагат равноправие в тази сфера[21]. Тя изисква от държавите-участнички да премахнат дискриминационните норми в националното законодателство, които са свързани с гражданството на жените, и да гарантират, че бракът не влияе негативно на статута им. Конвенцията има важна роля в трансформирането на националните правни системи и в изграждането на съвременни международни стандарти, които защитават индивидуалните права по отношение на гражданството. Тя също така показва как гражданството не е само юридическа категория, но и социално-политически инструмент, чрез който се насърчава равенство. Това е особено видимо в Конвенцията за гражданството на омъжената жена, която установява равноправието между половете по отношение на гражданството, както и в конвенциите, борещи се с расовата дискриминация. В този контекст международното право приема гражданството не само като формално правен статус, но и като носител на социална справедливост и равенство, гарантирани чрез юридически механизми.

[20] Попова, Ж. „Гражданство на Европейския съюз“, СУ „Климент Охридски“ 2006, с.156.
[21] Вж. Council of Europe, 1957. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108.

Друг важен инструмент в тази насока е Конвенцията от 1961 г. за намаляването на случаите на лица без гражданство, която има за цел да минимизира този феномен чрез установяване на правила, които изискват държавите да предотвратяват лишаването на лица от гражданство без основателни причини и да създават механизми за придобиване на гражданство за апатридите. В същността си тази е ключов международен документ, който оказва влияние върху националните закони и европейските регулации по въпроса. Безгражданството е проблем с дълбоки социални и правни последици, което поставя лицата в уязвимо положение по отношение на достъпа до основни права като образование, здравеопазване, труд и социална защита. Международните организации и държавите са осъзнали необходимостта от систематична борба с този феномен.

Според анализа на проф. д.ю.н. А. Семов, Конвенцията „представлява съвременен стандарт за защита на правото на принадлежност, който държавите трябва да интегрират в националните си законодателства, с оглед на намаляване на социалната и правна маргинализация на лицата без гражданство“[22]. В този смисъл, документът не само регулира юридическите аспекти, но и адресира хуманитарните измерения на проблема.

Освен споменатите конвенции, международноправната уредба включва редица други документи, които директно или косвено влияят върху понятието гражданство. Сред тях са Всеобщата декларация за правата на човека от 1948 г., която в чл.15 гарантира правото на принадлежност към дадена държава, както и Уставът на ООН, чието основно послание е защитата на правата и основните свободи на човека, сред които и правото на гражданство. В контекста на Съвета на Европа Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи (ЕКЗПЧОС) от 1950 г. също има важна роля, тъй като гарантира политически и граждански права, които са неделими от правния статус на гражданството. Правораздавателният орган на Съвета на Европа – Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) – в редица свои решения се е произнасял по казуси, свързани с правото на гражданство и статута на апатридите, установявайки стандарти за справедлив процес и

[22] Семов, А. „Права на гражданите на Европейския съюз. Т. 1, Правен режим на защитата на правата на човека в Европейския съюз“ / Атанас Семов. - София : Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 2013, с. 87. (Библиотека Студии по Европейско право).

защита срещу произвол. В някои разпоредби на Международният пакт за граждански и политически права от 1966 г., например, чл.15 и чл. 24, се съдържат разпоредби, гарантиращи правото на всяко лице на гражданство и защита срещу произволно лишаване от него. Конвенцията за правата на детето, приета през 1989 г., акцентира върху правото на всяко дете да има гражданство и задължението на държавите да приемат мерки за предотвратяване на безгражданството на деца. Препоръките и резолюциите на организации като ООН и Съвета на Европа са свързани с добрите практики и принципите на гражданството и правата на мигрантите.

Съществува едно основно напрежение между суверенитета на държавите да определят собствените си правила за гражданство и международните стандарти, които изискват защита на правата на индивида. Този конфликт е предмет на множество правни и философски дебати. Както посочва проф. д.ю.н. А. Семов, „държавният суверенитет в областта на гражданството е ограничен от международните задължения, произтичащи от правата на човека, което води до необходимост от хармонизация и координация на законодателството на национално и международно ниво“[23]. И продължава, че „борбата с безгражданството е не само хуманитарна, но и правна необходимост, която изисква хармонизиране на националното законодателство с международните стандарти“[24]. В този смисъл международните актове служат като нормативна рамка, която не отменя националния суверенитет, а го канализира към защита на основните права на гражданите и предотвратяване на социални аномалии като безгражданството.

Европейският съд по правата на човека в своята практика често констатира такива нарушения и налага санкции или препоръки за корекция на националните практики. Тези решения са важен инструмент за развитие на правната сигурност и съгласуваност между националното и международното право.

Един от най-значимите примери в практиката на Европейския съд по правата на човека е делото *Loizidou v. Turkey* от 1996 г.[25], което акцентира върху правото на лица да упражняват граждански права, независимо от политически и етнически конфликти. В този

---

[37] Семов, А. „Права на гражданите на Европейския съюз. Т. 1, Правен режим на защитата на правата на човека в Европейския съюз“ / Атанас Семов. - София : Унив. изд. "Св. Климент Охридски", 2013,с.125. (Библиотека Студии по Европейско право), с.153.
[24] Пак там.
[25] CASE OF LOIZIDOU v. TURKEY (Application no. 15318/89), Решение от 18 декември 1996 г.

случай съдът утвърждава, че отказът на държава да признае правата на лица, намиращи се под нейна юрисдикция, нарушава Европейската конвенция за правата на човека, независимо от сложните политически обстоятелства. Делото подчертава универсалността на правата, които се свързват с понятието гражданство, и дава тежест на международните стандарти спрямо националните политики.

Друго важно по-ново дело е *Genovese v. Malta* от 2011 г.[26], в което заявителят, роден без гражданство, оспорва ограниченията върху упражняването на граждански права поради липса на национално гражданство. Съдът изтъква необходимостта от преразглеждане на законодателството с оглед предотвратяване на безгражданството, като подчертава, че държавите трябва да приемат адекватни мерки в съответствие с международните конвенции за правата на човека.

Примерите на национални практики в прилагането на международните актове и зачитане на гражданството са разнообразни. Например, в делото *Ауад срещу България*[27], разгледано от Европейския съд по правата на човека, бе установено нарушение на правото на свобода и сигурност, както и на правото на ефективна защита при опит за експулсиране поради заплаха за националната сигурност, но също и възможността за малтретиране при връщане в държава на произход (чл. 3 от ЕКЗПЧОС). Този случай показва напрежението между националния суверенитет и международните задължения за защита на основните права на лицата, включително в контекста на гражданството и статута на чужденци[28].

Сравнението между националните и международните концепции за гражданство разкрива и противоречия и напрежения, особено когато националните интереси и международните стандарти не съвпадат. Пример за това са и случаите с двойно гражданство, което в някои страни е разрешено, докато в други е забранено или силно ограничено. Това води до правни и политически проблеми, свързани с лоялността, сигурността и идентичността на лицата[29]. Сравнителният анализ показва, че докато националните системи са обвързани със суверенитета и специфичните политически,

---

[26] GENOVESE v. MALTA (Application no. 53124/09), Решение от 11 октомври 2011 г.

[27] Ауад срещу България, Жалба № 46390/10. Решение от 11 октомври 2011 г. http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-106668.

[28] Чанкова, Д. „Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Рим, 4 ноември 1950“ издателство „Фенея“ 2001, с.58.

[29] Smith, M. P. *“Transnationalism, the State, and the Extraterritorial Citizen.” Politics & Society*, Volume 31, No. 4 (December 2003): pp. 467-502.

културни и исторически особености на всяка държава, международното право се стреми да гарантира универсални стандарти за защита на гражданството.

Въпреки това, практическата реализация на тези стандарти често се сблъсква с предизвикателства. Като пример може да се посочи кризата с безгражданството на ромските общности в Европа, където множество лица продължават да нямат формален статут на гражданство, поради бюрократични пречки и социална дискриминация[30]. В този смисъл, Европейският съд по правата на човека продължава да играе ключова роля, като в редица решения отхвърля действия или бездействия на държави, които довеждат до лишаване от гражданство или безгражданство, в нарушение на правата на лицата.

Библиография:

1. Бурчина, А. „Европейското гражданство – ангажимент или привилегия.“ Law Journal (Нов български университет), № 3, 2011., Е. Стайкова, „Миграцията и новите граници на гражданството: България в съвременния европейски контекст“. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” по специалност “Политология”, Нов български университет, 2013.
2. Йорданова, З. “Гражданите като изискване за избираемост в конституциите на република България и на държавите в европейския съюз“, Русенски университет „Ангел Кънчев“, 2019.
3. Каниве, Патрис. Европейското гражданство. - Прев. [от фр.] Мая Минчева. - В: Алтера Академика, 2008, № 2, с. 77-90. - ISSN 1313-034X.
4. Карагьозова-Финкова, М. “Гражданството на Европейския съюз“, В: Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“, Философски факултет, 2006.
5. Мулешкова И. Юридически анализ на развитието на международната закрила на правата на човека, ИК на УНСС, 2020 г.
6. Попова, Ж. „Гражданство на Европейския съюз“, СУ „Климент Охридски“, 2006 г.
7. Попова, Ж., Право на ЕС, трето основно преработено и допълнено издание, Сиела норма АД, София, 2015.
8. Семов, А. Особености и правна уредба на правния режим на основните права в ЕС. Правата на човека в Учредителните договори и Хартата на основните права на ЕС (ХОПЕС). Предистория на ангажирането на ЕО/ЕС с основните права и в частност с ЕКПЧ – логика на практиката на Съда на ЕО/ЕС. Решения на Германския КС Solange I и II. Решения на СЕО по делата Stauder, Nold, Internationale Handelgeselschaft, Rutili, Hauer, Wachauf и ERT. Модул I, Лекции 2022.
9. Семов, А. „Права на гражданите на Европейския съюз“. Т. 1, Правен режим на защитата на правата на човека в Европейския съюз“ / Атанас Семов. - София :

[30] Вж. Council of Europe, 2012 – https://book.coe.int/en/activities-annual-report/5679-pdf-council-of-europe-2012-highlights.html.

Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 2013. - 383 с. - (Библиотека Студии по Европейско право).
10. Стайкова, Е. „Миграцията и новите граници на гражданството: България в съвременния европейски контекст“. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен “доктор” по специалност “Политология”, Нов български университет, 2013.
11. Чанкова, Д. „Конвенция за защита на правата на човека и основните свободи, Рим, 4 ноември 1950“ издателство „Фенея“, 2001.
12. Чанкова, Д. „Правата на човека и тяхната защита“, (Сборник). София, 2001.
13. Council of Europe, 1957. https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108.
14. Council of Europe, 2012 – https://book.coe.int/en/activities-annual-report/5679-pdf-council-of-europe-2012-highlights.html.
15. Smith, M. P.“Transnationalism, the State, and the Extraterritorial Citizen.” Politics & Society, Volume 31, No. 4 (December 2003): pp. 467-502.

Нашите автори

Проф. д-р Николай Марин е Ректор на Югозападния университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Член е на Българската асоциация за Европейско право, Българската асоциация за изследвания на Европейската общност (БЕКСА), съвещателната редакционна колегия на списание „Европейски правен преглед“, както и на редакционната колегия на списание „Международна политика“. Научните му интереси са в областта на Правото на Европейския съюз, Международното публично право, международните организации, отговорността на международните организации, Дипломатическото и консулското право, външните отношения, киберсигурността, както и противодействието на киберпрестъпленията.

Проф. д-р Пламен Богданов е бивш офицер от Военновъздушните сили и ректор на Националния военен университет „Васил Левски“. Преподава в катедра „Национална сигурност“ на Университета по библиотекознание и информационни технологии. Професионалните му интереси са свързани с теорията и практиката на военните конфликти, схващанията за използване на въоръжените сили и експедиционните операции. Има над 50 публикации в областта на глобалната, регионалната и националната сигурност.

Проф. д-р Владко Иванов е преподавател в катедра „Национална сигурност и публична администрация“ на Правно-историческия факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски“ в гр. Благоевград. Научните му интереси са в областта на националната и европейската сигурност, контрола на границите на ЕС, световната и националната история и управлението при кризи.

Проф. д.н. Габриела Белова е Декан на Правно-историческия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Завършила е специалност „Право“ в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, LLM в Университета в гр. Бъкингам, Великобритания. През 2024 г. придобива научната степен „доктор на науките“ с дисертационен труд на тема: „Развитие и роля на Световната здравна организация (международноправни аспекти)”. Председател е на Общото събрание на Югозападния университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Автор е на многобройни публикации в областта на международното право, европейската интеграция, правата на човека, защитата на личните данни в ЕС, СЗО и Ковид-19.

Проф. д-р Стоян Стойчев преподава в катедра „Национална сигурност“ към факултета по Информационни науки при Университета по библиотекознание и информационни технологии. Научните му интереси са в областта на националната и международната сигурност.

Доц. д.ю.н. Ивайло Стайков е преподавател по трудово и осигурително право в департамент „Право” на Нов български университет. Научните му интереси включват трудово право, осигурително право, право на социално подпомагане, международно трудово и осигурително право, социално и здравно законодателство, гражданско и търговско право, антидискриминационно право и медиация.

Доц. д-р Пламен Теодосиев е преподавател в катедра „Национална сигурност“ към

Факултета по Информационни науки при Университета по библиотекознание и информационни технологии. Има дългогодишен опит като дипломат от двата си мандата като консул в Генералните консулства на България в гр. Истанбул и гр. Одрин. Научните му интереси са в областта на изследване на дипломацията като фактор за урегулиране на международни конфликти и защитата на културното наследство.

Доц. д-р Гергана Георгиева е научен секретар и координатор по програма Еразъм+ на Правно-историческия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Преподавател е в катедра „Международно право и международни отношения“. Научните ѝ интереси са в областта на европейската интеграция, мултилингвизма, медийното сътрудничество, дезинформацията и фалшивите новини.

Доц. д-р Тотко Симеонов е преподавател в катедра „Национална и международна сигурност“ към Факултета по Информационни науки при Университета по библиотекознание и информационни технологии. Научните му интереси са в областта на сигурността и отбраната.

Доц. д-р Николай Попов е заместник-декан на Правно-историческия факултет на Югозападния университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Научните му интереси и дисциплините, по които преподава, са свързани с международното право и международните отношения, политическите науки и националната сигурност.

Гл. ас. д-р Анна Христова е завършила е специалност „Право“ в Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“. През 2014 г. защитава дисертационен труд на тема: „Политиката на Европейския съюз в областта на околната среда (Международноправни аспекти)“ по научната специалност „Международно право и международни отношения“. От 2006 г. работи като асистент и главен асистент в катедра „Международно право и международни отношения“ на Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“. Преподавател е по учебните дисциплини „Екологична политика на Европейския съюз“, „Екологично право“, „Право на ЕС“ и др. Член е на Общото събрание и на Академическия съвет на ЮЗУ „Неофит Рилски“.

Гл. ас. д-р Владимир Бабанов е преподавател в катедра „Национална сигурност и публична администрация“ на Правно-историческия факултет при Югозападен университет „Неофит Рилски“ в гр. Благоевград. Научните му интереси са в областта на национална и международна сигурност, международни отношения и геополитика, разузнаване и контраразузнаване, киберсигурност, блокчейн технологии, изкуствен интелект.

Гл. ас. д-р Митко Димитров е преподавател в Правно-историческия факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Научните му интереси са в сферата на електронните медии и институционалния PR, сигурност и отбрана, както и външната политика.

Пламена Янчева е докторант в Юридическия факултет при Университета за национално и световно стопанство, гр. София. Научните ѝ интереси са съсредоточени върху правото на зачитане на личния и семейния живот в съвременна Европа.

Вилма Муста е докторант към катедра „Международно право и международни отношения“ при Правно-историческия факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Научните ѝ интереси са в областта на европейската интеграция, правото на Европейския съюз и международните отношения.

Явор Симов е редовен докторант към катедра „Международно право и международни отношения“ при Правно-историческия факултет на Югозападен университет „Неофит Рилски“, гр. Благоевград. Научните му интереси са свързани със съвременните предизвикателства пред гражданството на Европейския съюз.